

VIGILIA

2003 / 5

Az etikaoktatásról

Beran Ferenc, Fazekas Ágnes, Frenyó Zoltán,
Gáspár Csaba László és Kamarás István tanulmánya

Füzi László esszéje Németh László etikai gondolatairól
Rónay László írása Kiss József költészetéről
Ágoston Julián és Lackfi János verse

Beszélgetés Nemeshegyi Péterrel

HALMOS ÁBEL: „mint a letaposott sírok...”

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Bölcs-e az „okos”	321
----------------	-------------------	-----

AZ ETIKAOKTATÁSRÓL

GÁSPÁR CSABA LÁSZLÓ:	Etika – metafizika – dogmatika	322
FRENYÓ ZOLTÁN:	Az erény tanulása és az erkölcsi nevelés	330
BERAN FERENC:	Az etikaoktatás kérdései	338
KAMARÁS ISTVÁN:	Emberismeret: kihívás és lehetőség keresztény iskolák számára	347
FAZEKAS ÁGNES:	A fegyelmezés nehézségei. A diák és a nevelő integritásának és méltóságának megőrzése a fegyelmezési helyzetekben	352

SZÉPÍRÁS

FÜZI LÁSZLÓ:	„Az ember adjon s tekintse véletlennek a kapást.” Németh László etikai gondolatairól (<i>esszé</i>)	361
RÓNAY LÁSZLÓ:	„Fohászokba merülve.” Kiss József költészetéről (<i>esszé</i>)	370
LACKFI JÁNOS:	Zugáru (<i>vers</i>)	374
ÁGOSTON ZSOLT:	Emlékezés Ágoston Juliánra	375
ÁGOSTON JULIÁN:	Leltár (<i>vers</i>)	378

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

BODNÁR DÁNIEL:	Nemeshegyi Péterrel (<i>II. rész</i>)	382
----------------	---	-----

MAI MEDITÁCIÓK

HALMOS ÁBEL:	„mint a letaposott sírok...” A Lukács evangélium jaj-mondásai (Lk 11,37–54)	387
--------------	--	-----

EGYHÁZ A VILÁGBAN

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Az etika oktatása Ausztriában és Németországban	393
----------------	---	-----

SZEMLE

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	395
---	-----

A 346., 351. és 369. oldalon Polgár Rózsa textilképei

Bölcs-e az „okos”?

Ismét dúlnak a viharok az iskolai oktatás körül. Mit tanítsanak, hogyan és mikor? Jelszónak lett a felnőtt-oktatás, az életfogytig tanulás. Szédítő tempóban növekszik az ismeretek halmaza. A növekvő tudás gyorsan technológiává alakul, a technika új és új termékek gyártását indítja el: még a bennünket körülvevő tárgyak használatát is alig győzzük meg- és újra-tanulni.

De vajon szaporodó tudásunk valóban okosabbá tesz-e bennünket? És elég-e az okosság a bölcsességhez? A „Mindentudás Egyetemén” egyre alaposabban megismerhetjük a nagytermészet és az emberi szervezet titkait. Választ kapunk-e azonban az élet legfontosabb kérdéseire is: Miért élünk? Hogyan élünk? Mi a helyes élet titka?

Platón az élethez szükséges legfontosabb erénynek a bölcsességet tartotta. Az ókori Keleten virágzott az úgynevezett bölcsességi irodalom. E több ezer éves kultúrákban keletkező írások a helyes életvezetésre, az életbölcsességre tanítottak. A tárgyi világ működését kevésbé ismerte az akkori ember. Nem annyira a jelenségek csillogó felszínét vizsgálta, mint inkább a valóság mélyére kívánt hatolni: az igazságot kereste, amely a valóságban megmutatkozik, s amely a boldogabb élet egyetlen irányítójáé.

A mai élet a reklámok és a videoklippek zuhatagát önti ránk, de ezek inkább elfedik előlünk a valóságot, nem tárják fel annak mélyeit. Pedig, ahogy Aquinói Szent Tamás mondja, „az igazság megismerésében kiteljesedő értelemre” van szükségünk. Ez az igazság segíthet abban, hogy eligazodjunk az életben, tudjuk „tenni a jót, és kerülni a rosszat”. Goethe szerint „valamennyi törvényt és erkölcsi szabályt egyedül az igazságra vezethetjük vissza”.

„Boldog ember, aki megtalálta a bölcsességet.” A Biblia bölcsességi könyvei egyenesen megszemélyesítik a bölcsességet, és a világ, a rend Teremtőjéhez nyitnak távlatokat. „Mindent megismertem, ami el volt rejtve s ami látható volt, mert a mindeneiket művészien alakító bölcsesség megtanított rá.”

Amikor etikai nevelésről, annak lehetőségéről és fontosságáról folyik a vita manapság, nem kellene-e visszatérnünk az évezredek által feltárt bölcsességhez, az ismeretek szerzése mellett a lelkiismeret fejlesztéséhez, amely tökéletességre törő lényünk „iránymutatója” (Claudel). A bölcs ember „az igazsághoz szabja tetteit”: annak fényében, a lét rendjéhez igazodva hozza meg döntéseit, szereti és akarja a jót, tudatosan és elszántan kerüli a rosszat.

Követni sem tudjuk már az ismeretek gyarapodását. Közben azonban mintha a legfontosabb tudást felejtettük volna el: a tudás mélyén rejlő bölcsességet, a valóságban felragyogó igazságot.

GÁSPÁR CSABA
LÁSZLÓ

Etika – metafizika – dogmatika

Az etika mint kultúra-alapítás

1956-ban született Budapestén. A Miskolci Egyetem Filozófiatörténet tan-székének oktatója. Legutóbbi írását 2002. 12. számunkban közöltük.

Az etika a szabad cselekvés tudománya. Ezt a kijelentést nem lapos definíciónak szánjuk, hogy döcögve bár, de valahogy elindítsuk gondolatmenetünket, hanem — még mielőtt továbblapozna a lényegbevágóbb tudásra kíváncsi olvasó — az emberi gondolkodás és reflexív eszmélődés egyik legnagyobb szerűbb teljesítményeként idézzük. Akkor értjük helyesen a kijelentést, ha benne nem a tudomány rendszerével kapcsolatos, nem különösebben újszerű tény megállapítását, hanem egy nagyszabású kultúra és átfogó világgép *megalapítását* látjuk, annak az emberi világnak az önértelmezését, amely két léttartomány: a személyes meghatározottságú felelős emberi cselekvések és a tárgyi meghatározottságú közömbös dologi folyamatok bonyolult egysége. Az egyszerű kijelentő mondat, amely bármely lexikonban feltűnés nélkül szerepelhet, valójában emfatikus felszólítás e különleges egység megvalósítására. „Az etika a szabad cselekvés tudománya” egy nagyszabású programot hirdet meg.

Milyen igény fogalmazódik meg e felszólításban? Hogyan lehet megalapozni jogosságát, illetve értelmességét? Milyen feltételek mellett lehetséges az etika mint a szabad cselekvés tudománya? Mi jellemzi annak a létezőnek a létét, amelynek etikára van szüksége? E kérdéseket két kérdésbe sűrítethetjük: mi az etika *ontológiai* lehetőségi feltétele; és milyen az etika szabályozta *ontikus* lét? Az első az etika *ratio essendijére* (lét-okára), a második a *ratio cognoscendijére* (megismerésének okára) vonatkozik. Az első a második nyomán nyer választ — hogy mi az etika ontológiai lehetőségi feltétele, azt csak ama létező létének vizsgálatával lehet feltárni, amely létének gyökerében etikai —, a másodiknak viszont csak az első alapján van értelme: magának a lét lényegi szerkezetének kell olyannak lennie, hogy lehetséges legyen etikai létező.

Az etika lehetőségi feltétele és alanya

Az etikának akkor van bármiféle értelme, ha nemcsak a »van« világa létezik, hanem lehetséges a »lesz« mint jövőendő azáltal, hogy a

»van« világa nem réstelen és zárt, hanem helyet ad az újnak, a korábban nem létezőnek, a »lesz«-nek. Az új megalkotásának folyamatát szabályozza az erkölcsi »kell«. Az etika ezért nem a »van«, hanem a »lesz« törvényeit fogalmazza meg »kell« kijelentések formájában. Etikára annak a létezőnek van lehetősége és szüksége, amelynek létezését nem irányítja kellőképpen a »van«, a fennállás törvénye (biofizikai törvények), mert nemcsak *van*, hanem egyszerűen mindig *lesz* is. Az a létező, amely létezésének minden konkrét »van« állapotában elvileg szabadon lép át a következő állapotba: az ember. Morális önértelmezésünk szerint személyes létezésünk minden egyes pillanata elvileg szabad elhatározásunk, döntésünk eredménye, de legalábbis olyan fejlemény, amelyhez szabad értékeléssel viszonyulunk: elfogadjuk vagy elutasítjuk.

Egy ellentmondásos tapasztalat

Az életet mindannyian úgy éljük meg, mint saját akaratunk és az objektív adottságok ütközésének bonyolult viszonyrendszerét. Önérvényesítésre törekvő belső világunk állandó konfliktusban van az önnön érvényességének fölényes birtokában lévő külső világgal. Az ember létezése során nem a világ egyik elemeként jelenik meg, hanem a világhoz *viszonyulva*: benne van és mégis meghaladja. Mivel nem a világ egyik eleme, ezért aktivitása nem mechanikus működés vagy automatikus funkcionálás, hanem autonóm *cselekvés*. Az etikai gondolkodás kezdete az a sajátos tény, hogy az ember meghatározatlannak és ezért alapvetően bizonytatlannak tapasztalja önmaga létezését, s mindig is tud az elhibázott élet negatívumáról, de mégsem rendelkezik biztos ismerettel a sikeres önmegvalósítás feltételeiről. Míg a világ szemlátomást minden egyes alkotóeleméről ízekig hatóan gondoskodik, amennyiben funkciót ad neki, s rendjébe illeszti, addig az ember világos feladat és cél nélkül mintegy a világba belevetve találja magát a meghatározott lényegük ontológiai biztonságában leledző létezők közepette. Az ember számára nem elég, hogy »van«, mint mondjuk a teste, amely funkcionál, hanem *cselekednie* is kell, hogy önmaga »legyen«. A test *működik*, mert már mindig is kész mű, az ember azonban több ennél: *személy*, amit/akit neki magának kell cselekvőn megalkotnia.

Ámde honnan vegyen mintát, törvényt a cselekvéshez, amelyben önmagát megvalósítja?

A görög értelmezés — etikai racionalizmus

Az ember értelemmel rendelkező lény, aki tudatosan valósítja meg önmaga potenciális természetét. Felismeri, hogy annak lényege az értelmesség, majd feltárja a világ szerkezetét, hogy tudatosan beilleszkedjék, s ezáltal az összes többi lényeg-szabta létezőhöz ha-

sonló létre tegyen szert. Amit a legparányibb élőlény is könnyedén tud — *lenni* (a maga ontológiai érvényességében) —, azt az embernek a gondolkodás-megismerés-döntés *szellemi* „kerülőútján” kell elérnie. Az ember úgy »van«, hogy létét *megcselekszi*, maga is hozzájárul, azaz egyszersmind folytonosan »lesz«. Bár a görög modellben ez nem jelent valami eredendően újat, hanem csupán az ember lényegének, értelmes természetének a megvalósítását, mindazonáltal igényli az etikai gondolkodást, mint annak meghatározását, hogy öntevékenysége — az erények gyakorlása — által miképpen formálja magát az ember késszé, teljessé. Kultúránk maradandó görög öröksége az, hogy az európai ember a lét racionális megismerésében és ezáltal a szellem önmegvalósításában látja létezésének méltóságát.

A racionális etika alapja a metafizika — és ennek újkori sorsa

A létezés szerkezetének és a létezők lényegi természetének feltárása a gondolkodással — ez a metafizika. Az eredendő természet értelem vezérelte megvalósítását és a harmonikus illeszkedést valló klasszikus arisztotelészi erény-etika és a klasszikus metafizikai világkép egymáshoz tartoznak. Ha van felismerhető emberi természet és rendezett, logikus, szemlélhető, szépen formált kozmosz, akkor az embernek van mit kibontania és van mihez igazodnia: a mikrokozmosz (az értelmes természet) idomul a makrokozmoszhoz (az értelmes léthez). E klasszikus modellben az etika lehetőség feltétele a lét mint szépen formált, rendezett kozmosz értéktelítettsége, amely teleologikus létezésre sarkallja az értékeket ideákként észlelő racionális-szellemi létezőt, az embert. Ilyenformán az etika az ember önmegvalósító és illeszkedő cselekvése: a lét értelmes rendjébe való betagozódás, ami egyszersmind értelmes természetének a kibontakoztatása.

Ennek a paradigmának az alapvető fogalma az ész és az ésszerűség, valamint az ésszel felismerhető emberi természet. Mindaddig érvényben marad, amíg az ész képes felfedezni *teloszt* (a lét értelmességét az ideákban) és *szubsztanciát* (az ember értelmes természetét). Csakhogy az újkorban fokozatosan megváltozik az ész fogalma, miközben a minőségi dimenziójától megfosztott kozmosz jelentés nélküli pusztá tények roppant halmazává válva az értéksemleres természettudományos vizsgálódás minden magasabb értelmességet nélkülöző tárgyává alakul. Az ész csak tényeket konstatál és rekonstruál, de lényegeket nem ismer meg, és értékeket sem, márpedig a *telosz* érték, semmiképpen sem tény, hiszen nem megvalósultság. Ennek következtében lehetetlenné válik az erkölcs olyan racionális bemutatása, amelyben az erkölcsi szabályok azért értelmesek, mert az embert eljuttatják önnön lényegéhez. Az erkölcsöt immár nem lehet az emberi természetre alapozni, mert az ész nem képes

¹A gondolatmenethez vö.

Alasdair MacIntyre:

Az erény nyomában.

Erkölcseleméleti tanul-

mány. (Ford. Bíróné

Kaszás Éva.) [»Osiris

Könyvtár« — Filozófia]

Osiris Kiadó,

Budapest, 1999.

meghatározni az emberi természet lényegét. Hume nyomán megfogalmazódik a szabály: a tényítéletekből nem lehet értékelő következtetéseket levonni. Ezzel pedig végképp lehetetlenné válik az erkölcs racionális megalapozása. Hume és Kant egyaránt úgy gondolják, hogy az ész nem ismer fel lényegi alkotóelemeket és teleologikus vonásokat abban az objektív univerzumban, amely a fizikai vizsgálódások tárgya lehet. Az újkori etikai gondolkodók — Diderot-tól, Adam Smith-en át Kierkegaard-ig — elvetnek mindenféle teleologikus nézetet az emberi természetről, mely szerint az embernek lenne egy lényege, mely meghatározza igazi célját. A metafizikán alapuló racionális etika az újkor kezdete óta válságban van, s ez a válság a metafizikai gondolkodás mindmáig tartó krízise következtében napjainkban is fennáll.¹

A bibliai értelmezés — etikai voluntarizmus

A klasszikus etika és a B etikája nem egyes szabályaiban tér el, hanem *alapzatában*. A klasszikus metafizika a létet örök valóságnak tekinti, amelyben még a változás is kérdéses: voltaképpen a mozdulatlanság és változatlanság egyik formája. A világot alkotó létezők valami öröknek az időbeni megnyilvánulásai, és értéküket az adja, hogy ebből az örökből részesednek, vagy abba térnek vissza. Az idea mint tökéletesség nem végez valódi mozgást, nincs benne változás és fejlődés. A bibliai világkép ezzel szemben olyan létezésről tanúskodik, amely nem örök, hanem *teremtett*, s ekként *akaratot* fejezi ki. Szemben a metafizika ideális változatlanságával — amelyben a változás csupán átmenet és illeszkedés a maradandóhoz —, az akarat valódi mozgás, teremtő dinamika. A B nem a lét örök rendjét rajzolja meg, hanem abszolút akaratról ad hírt, amit nem korlátoz semmi előzetes lét. Ha a teremtésben semmi »külső« nem szab határt I-nek, akkor a teremtett létezés — a látható és a gondolható egyaránt — ennek az abszolút akaratnak egy bizonyos, konkrét kifejeződése, amely azonban lehetne más is: a lét nem azért ilyen, amilyennek észleljük, mert szükségképpen — azaz öröktől fogva — ilyennek kell lennie, hanem azért, mert *ezt* akarja az abszolút akarat, I. Az így megalkotott teremtés rendelkezik ugyan metafizikai szerkezettel, elvégre a teremtő isteni akarat értelmes és léteremtő, ezért a teremtés *értelmes létvalóság*, amelynek stabil szerkezete van, ami értelemmel felismerhető. Ám az ember feladata nem ebbe a metafizikai szerkezetbe való beilleszkedés, hanem ezt meghaladó, „természetfeletti hivatása” van. Ez viszont nem olvasható ki az ember természetes létszerkezetéből, hanem a teremtett valóságban rejlő és a teremtmény természetes megismerő képességével kinyerhető információt *meghaladó* közlés-ként, a »kinyilatkoztatás«-ban adatik tudtára. A metafizikai tudás lehetséges és szükséges, de a teljes emberi lényeg, a természetfeletti hivatás megvalósításához — vallási kifejezéssel: az »üdvös-

2Nem I-ről, hanem I-nel kell gondolkodni. A törvények nem azért adtak, hogy az ember máris a Törvény Uráról elmélkedjék, hanem először is azért, hogy megtartsa azokat — s azok megtartsák őt —, hogy azután valóságos tapasztalati alapja legyen a Törvény »világ«-án belül és a Törvény megtartása közben kibontakozó bármiféle elmélkedésnek I-nel kapcsolatban. A Törvény Urát ugyanis kizárólag a törvény megtartásában lehet megismerni, nem pedig azon kívül. I-ről törvényének megtartása közben szerezhető tapasztalat, amit azután a gondolkodás megkísérelhet összeilleszteni, egybegondolni a »világ«-ról nyert különböző tapasztalatokkal. Bár a teremtés is I műve, következésképpen a teremtés megismerése is bizonyos istenismeretet eredményez; de ha egyszer megtörtént a Törvény kinyilatkoztatása, akkor nyilvánvaló, hogy az általa lehetővé váló istenismeret meghaladja az előbbit, miközben nem mond ellent annak.

ség«-hez — nem elegendő, mivel a valóságos teremtés az isteni akaratnak csak egyetlen konkrét megvalósulása, de nem I maga, márpedig az ember nem I teremtéshez, hanem magához I-hez nyert meghívást. A teremtettség valóság lényegi szerkezetének, a metafizikumnak a megismerése csak az isteni akarat egyik konkrétíójához, de nem az *akaró I-hez*, nem a transzcendens I személyéhez juttatja el az embert, hiszen különben a tudomány, amely a teremtés valóságának a megismerése, egyszersmind istenismeret és istentisztelet lenne. Így a személyes I-hez való eljutás módjáról és mikéntjéről nem a természetes értelemmel nyert tudományos és metafizikai ismeret, hanem I közvetlenül adott parancsai adnak eligazítást. E parancsolatok elsősorban nem racionális megértésre invitálnak, hanem engedelmes követésre szólítanak fel.

Ha valahol, akkor itt csakugyan radikalizálódik az emberi cselekvés és az etika. A B népe, a zsidóság nem is dolgoz ki semmiféle metafizikát — amely legjobb esetben is csak valamiféle abszolútumról, *archéről* ad hírt, de nem utal személyes I-re, és még kevésbé mutatja meg a hozzá vezető utat —, hanem I közvetlenül adott törvényére, a Tórára koncentrál. Egyedül a törvény vezet el I személyéhez, nem pedig a természet és a világ tudományos vagy reflexív filozófia feltárása. I-ről nem *gondolkodni* kell, miként a létről gondolkodik a metafizika, hanem törvényeit, parancsait kell betartani, mert nem a gondolkodás, hanem egyedül az engedelmes akarat képes lépést tartani az akaró Személlyel.²

Összefoglalva: a bibliai vallások mint *vallások* eredendően nem stabil metafizikai rendről tanúskodnak, amelybe az embernek — értelmével felismervén — bele kell illeszkednie, hanem olyan teremtésről, amely az ember beláthatatlan jövőjének és sorsának csupán a háttere. Van rend és természet, de ez nem végső cél, amibe bele kell illeszkedni, hanem kiindulási alap, amely a maga szilárdságával — logikai, természeti törvényei és állandói által — éppen azt biztosítja, hogy az ember meghaladhassa. A »metafizikum« az a szilárd színpad, amelyen I beláthatatlan tetteket hajt végre, s ilyenekre biztatja az embert is: nem önmaga megvalósítására, hanem szüntelen meghaladására. A színpad berendezése talán sejtet valamit a majdani fejleményekről, de nem olvasható ki belőle a történet, cselekmény — a történelem, még kevésbé az üdvösségtörténelem — egyetlen valódi eseménye sem.

A racionális etika és a bibliai etika viszonya

A két modell a bibliai hitnek a kereszténység világgtörténelmi fellépését követő egyetemes elterjedése óta versengő viszonyban áll egymással. A metafizikai modellben a cselekvés egy előzetesen adott természet megvalósítása: potenciából aktusba való átmenet. Mivel ez az átmenet az ember esetében nincs automatikusan szabá-

lyozva, hanem az értelem irányítja, ezért az egyszersmind az értelmes lény saját aktivitása. A bibliai modellben a cselekvés radikálizálódik: az ember nem egy előzetes mintát valósít meg, hanem hívásnak engedelmeskedik, amely éppen a természetes rendezettség és otthonosság állapotából szólítja ki. A cselekvés, amennyiben alanya kimozdító hívásra hallgat, nem pedig racionálisan vezérelt illeszkedés szándéka hajtja, nem támaszkodhat értelmi belátásra, mivel az, amit értelmileg fel kellene tárnia, hogy azután illeszkedhesék hozzá, nem metafizikum — örök kozmosz —, hanem teologikum: a személyes I. A két modell között helyezkedik el a kanti etika.

Kant felfogása

A königsbergi filozófus tagadja, hogy létezne, vagy felismerhető lenne az ember eleve adott természete, amit az etikai szabályok irányításával valósítana meg az egyén. Ugyanakkor a cselekvést vezérlő etikai törvényt nem I-től eredezteti, hanem az ész immanens elemének tartja. Ilyenformán elvitatja a kereszténységtől az önálló etika létét, mondván, a keresztény hit és tanítás szerepe csupán annyi, hogy sajátos vallási motivációval gazdagítja a természetes etika racionális törvényének kategorikus felszólítását. Kant felfogása értelmében a kereszténység tartalmilag nem tehet hozzá semmit a természetes erkölcsi törvényhez, és az erkölcsiség lényegén sem változtathat, miszerint csak az a tett tekinthető etikai értékűnek, amely az erkölcsi törvény iránti tiszteletből fakad, függetlenül attól, hogy valamely cselekvő még milyen egyéb, alkalmasint vallási motivációkat követ, például úgy, hogy a törvényből fakadó kötelezettségeket egyszersmind I parancsainak hiszi. Ennélfogva a Dekalógus és a természetes erkölcsi törvény között azért nincs eltérés — még kevésbé ellentmondás —, mert a bibliai forma lényegében a minden emberben mint eszes lényben a priori adott erkölcsi törvény vallási horizontba helyezett megfogalmazása.

Etika és teológia

Klasszikus katolikus modell: a természet törvény

A természetes erkölcsi törvény és az isteni parancsok közötti azonosságot vallja a teológiai hagyomány is, csak éppen fordítva fogalmaz: azért nincs ellentmondás a kettő között, mert a filozófia etikai reflexiójában felismert erkölcsi törvény nem más, mint I minden emberbe ültetett parancsa, amelyet az értelem, illetve az istenképiséggel rendelkező értelmes emberi lény lelkiismeretként észlel és tudatosít. Az azonosság teológiai alapja a *teremtő* és a *kinyilatkoztató* I azonossága: az embert a maga hasonlatosságára megalkotó és törvényét az ember lelkiismeretébe oltó teremtő I azonos a történelemben kinyilatkoztatást adó, törvénykező I-nel.

Protestáns modell: etika a dogmatikán belül

Karl Barth a *dogmatika* részének tekinti az etikát. A Krisztus-kinyilatkoztatást általános érvényűnek tartja, olyan eseménynek, amelyet nem lehet megítélni kizárólag az ember természe-

tes antropológiai struktúrájának mércéje alapján. Szigorú és mélyen teo-logikus álláspontja szerint a kinyilatkoztatást mint I-nek a világra mondott ítéletét nem lehet hozzáigazítani az ember természetes önismeretéhez. Éppen ellenkezőleg: nem a természetes erkölcsi érzék minősíti a kinyilatkoztatást, hanem a kinyilatkoztatásban feltáruuló emberkép világítja meg a természetes emberi állapotokat (például a bűnt). Végére nem a reális a mércéje az ideálisnak, hanem az ideális világítja meg a reálist. Nem az ember választ magának I-t, akit valamiként önmagához szab, önnön igényei és kapacitásai alapján rajzol meg, hanem fordítva: I teremti magának embert.

A közvetítő modell:
a természet
transzcendens
finalitása (Rahner)

Az etika akkor alapozható meg a dogmatikával (krisztológiával), ha ki lehet mutatni, hogy az erkölcs nem független a vallástól, mert nem határozható meg kizárólag az értelem által, azaz, ha kimutatható, hogy az ember lényege nem ragadható meg a vallástól függetlenül, pusztán az értelem alapján. Ez pedig csak akkor lehetséges, ha a természetesbe már eleve beleértjük a természetfelettit. Éppen ez a rahneri program lényege: a természetben kimutatható egy *természetfeletti egzisztenciál*, a természetesnek önmaga meghaladására sarkalló belső dinamikája, amely a *remény* formájában várja a kegyelmet. Az ember végtelenül többet remél, mint amit természetes képességei alapján elérhet, de a remény maga szerves és természetes eleme az emberi egzisztenciának. Így az ember egyik természetes eleme az, amely a természet kegyelmi felemelésére utal.

Az etika megalapozásának teo-logikája

Az etika az *ember* cselekvését tárgyalja, mégpedig önmagában: az életvezetés kérdését, a feladat és az orientáció problémáját. A dogmatika viszont I cselekvését tárgyalja, bár kétségtelenül az emberrel összefüggésben: a világ és az ember teremtését, az ember bűnét és az emberi élet megszentelését. A dogmatika akkor lehet mérvadó az etika számára, ha I konstitutív eleme az ember létének és cselekvésének. Csak ekkor tekinthető a vallási alapú etika általános érvényűnek. Nyilvánvaló, hogy a keresztény etika — noha ki-jelentéseinek általános érvényességet tulajdonít — az ember általános létszituációját is sajátos keresztény nézőpontból, a hit perspektívájában ragadja meg. Az etika a 17. sz. végétől a kor vallásháborúira való reakcióképpen önállósodott a dogmatikával szemben, mivel a vallási konfliktusok nyomán kilátástalannak bizonyult az a törekvés, hogy a hitvallások különbözősége ellenére megfogalmazzanak egy egyetemesen érvényes keresztény etikát. Ez ugyan érthető reakció volt, ám azzal a roppant veszéllyel járt, hogy a keresztény alapú etikát elszakították önnön tápláló gyökerétől: a keresztény tanítástól, és az azt megfogalmazó dogmatikától. Az ekkoriban uralkodó nézet szerint az etikát a hitvallások különböző-

³Wolfhart Pannenberg:
Grundlagen der Ethik.
Philosophisch-
theologische
perspektiven. [»Kleine
Vandenhoeck-Reihe«]
Vandenhoeck &
Ruprecht, Göttingen,
1996, 100.

⁴A transzcendentális
dogmatika a keresztény
tanítás olyan értelmezé-
se, mely szerint a dog-
matikai kijelentések —
bár a kegyelem valósá-
gáról és működéséről
szólnak — egyszersmind
a konkrét történelemben
a maga konkrét
télettörténetét élő ember-
nek az egyetemes és
személyes transzcenden-
ciára irányuló létinami-
kájához kapcsolódnak.

ségétől eltérően egységes, minden korban és minden emberben
azonos közösre, az értelemre és csakis az értelemre lehet és kell
alapozni.³ Mint láttuk azonban, az ész fogalma a legkevésbé sem
állandó, hanem történelmi változásnak van kitéve: az újkori inst-
rumentális ész alapjaiban tér el az antikvitás szerves ész fogalmá-
tól, s ez a változás okozza a racionális etika válságát.

Az etika racionális megalapozásának kudarca azonban nem
teszi kérdésessé a keresztény etika megalapozhatóságának lehe-
tőségét, mivel az lényegileg nem a puszta ész határain belül zaj-
lik, mint a kanti etika, hanem a keresztény tanítás által megvilá-
gított valóságban.

Karl Barth azon állítása, mely szerint a Krisztus-kinyilatkozta-
tás egyetemes emberi érvényességű, már a *hiten belüli* álláspont,
elfogadása tehát már maga is a hit teljesítménye, természetes
ésszel nem látható be minden további nélkül. Természetes ésszel
csak az látható be, hogy a kinyilatkoztatásnak — amennyiben a
történelemben létező embert akarja megszólítani — igazodnia kell
az ember természetes etikai és létkapacitásához. Különben nem a
reális embert emeli föl, hanem új embert teremti. — Voltaképpen a
rahneri modell is a hiten belül helyezkedik el, midőn olyan ter-
mészetről beszél, amely az *engedelmesség képessége* (*potentia
obedientialis*) révén eleve a természetfölötti kinyilatkoztatáshoz
van rendelve. Következésképpen szintén a dogmatikán — jóllehet
egy transzcendentálisan értelmezett dogmatikán⁴ belül helyezi el
a keresztény etikát.

Bármely keresztény etikai érvelésnek, amely egyszersmind az
etika metafizikai megalapozhatóságát is vallja, tisztában kell len-
nie azzal, hogy az általa tételezett metafizika már a *teremtésnek* a
metafizikája. Mivel eleve Isten teremtő akarata által létező való-
ságról tud, ezért nincs abban semmi meglepő, ha *ennek* a metafi-
zikának az erkölcsi törvényei kompatibilisek a természetfeletti
kinyilatkoztatásban adott parancsolatokkal.

Az általános érvényességre igényt tartó etikát tehát egyszer-
smind a dogmatika részeként gondolhatjuk el — feltéve, hogy a
bibliai tanítás világában mozgunk. Ide azonban nem a természe-
tes metafizikai okfejtés logikai lépései vezetnek el, hanem a hit
akarati döntése állít bennünket. Ha ez megtörtént, akkor minden
felettébb „természetes”, hiszen *immár eleve* „természetfeletti” —
még az etika metafizikai, racionális megalapozása is. Mivel a
bibliai kinyilatkoztatás felszólítása szerint nemcsak a termé-
szetben kell cselekedni, hanem a természettel kell tenni valamit,
ez utóbbival kapcsolatban pedig a természetes erkölcsi törvé-
nyek nem adnak eligazítást, ezért a természetes etika a vallási-
kába ágyazódik. Ekkor válik igazán nagyszabásúvá az etika
mint a szabad cselekvés tudománya.

Az erény tanulása és az erkölcsi nevelés

FRENYÓ ZOLTÁN

1955-ben született Budapesten. Egyetemi tanulmányait az ELTE BTK történelem-filozófia szakán végezte. Az MTA Filozófiai Kutatóintézetének tudományos főmunkatársa, a PPKE BTK és a Szent Margit Gimnázium tanára. Kutatási területe az antik, az ókeresztény és a 20. századi keresztény filozófia és esztétörténet. Legutóbbi írását 2003. 3. számunkban közzöltük.

¹Juvenalis:
Satirae XIV. 47.

Az emberi természet

²G. Pico della
Mirandola: *Az ember
méltóságáról*. In: Vajda
M. (szerk.): *Reneszánsz
etikai antológia*. Gondolat,
Budapest, 1984, 214.

³Lactantius: *Isten
műve*, 17. Helikon,
Budapest, 1985, 96.

Amikor etikáról, nevelésről és ifjúságról gondolkodunk, fejtegetéseink élére *Juvenalis* (†132) szavai kíváncsoznak: „Maxima debetur puero reverentia”,¹ vagyis: „A legnagyobb tisztelet adassék a gyermeknek.” Ezzel az örökérvényű antik üzenettel hangsúlyozni szeretném, hogy amikor társadalmunk és erkölcsünk problémáit elemezzük, tudatában kell lennünk annak, hogy aggasztó állapotainkért alapvetően nem a gyermek s az ifjú a felelős, akkor sem, ha ugyanakkor látjuk, hogy mára már az ifjúság elég széles tömegei vettek föl szokatlan, vagy egyenesen megengedhetetlen és pusztító magatartást, életformát. Egyúttal szeretném kiemelni, hogy a gyermek iránti tisztelet a felnőtt társadalom figyelmét és felelősségét jelenti, s nem holmi ráhagyatkozást a gyermek hajlamaira. Mert rosszul és károsan szereti a gyermeket az, aki (akár jóhiszeműen, akár cinikus számításból) neki korlátlan (és hamis) szabadságot biztosítva lemond tudatos értékformálásáról, s személyiségének kialakulását a társadalom automatizmusára bízta.

Az alábbiakban a címben jelzett témáról az oktatás és nevelés összefüggésében, a jó ismerete és követése viszonyának szempontjából szeretnék néhány gondolatot megfogalmazni. Régi elvekről van szó a mai valóság elemzésekor is. Hiszen az emberi történelem és művelődés több évezrede alatt, az emberi természet állandó vonásai miatt már igen korán szembesültek a gondolkodók azzal a kérdéssel, hogy tanítható-e és tanulható-e az erény, s ha igen, miképpen, és mit jelent az erényre s a jóra való nevelés.

Meggyőződésünk alapja az emberi természetről vallott felfogásunk, amelynek értelmében — röviden szólva — az ember nem eleve és adott módon jó, másfelől ugyanígy nem is rossz, hanem képesség és lehetőség mindkettőre. Az ember, aki értelmes lélek és test egysége, egyaránt képes a jóra és a rosszra. Földi és szellemi, ahogy például *Pico della Mirandola* (1463–1494) ábrázolja,² van benne valami isteni, miként *Lactantius* (250–325) kifejti,³ adottság és lehetőség, feladat önmaga számára. Úgy látszik, visszatérő feladat ezeknek az elveknek a felmutatása, mert bár az antik és a keresztény filozófia legértékesebb vonulatai mindezeket a belátásokat sokszorosan tisztázták, sokan ma is úgy tesznek, mintha e téren mi sem történt volna.

⁴Arisztotelész: *Politika*, I. 2. 1253a. Gondolat, Budapest, 1984, 74–75.

⁵Arisztotelész: *Politika*, III. 9. 1280e–1281a. i. m. 150–151.

Klasszikus szerzők a nevelésről

⁶Plutarkhosz: *Vajon tanítható-e az erény? Ei didakton hé areté? An virtus doceri possit?* 1. fejezet. *Plurarch's Moralia*, VI. köt. Loeb Classical Library, W. Heinemann, Cambridge – London, 1970, 4.

⁷Plutarkhosz: *A gyermekek neveléséről. Peri paidón agogész. De liberis educandis*, 2. 4. *Plutarch's Moralia*, I. köt. W. Heinemann, London – Harvard Univ. Press, Cambridge, Massachusetts, 1986, 8.

⁸Plutarkhosz: i. m. 18.

⁹Fináczy Ernő: *Az ókori nevelés története*. Hornyánszky, Budapest, 1906, 175–179.

¹⁰*Desiderii Erasmi Roterodami Opera Omnia*. 10 vol. Lugduni Batavorum, 1703–1706. (Leyden). *A gyermekek neveléséről*: 1. kötet.

¹¹Fináczy Ernő: *A reneszánsz-kori nevelés története*. Hornyánszky, Budapest, 1919, 197.

A nevelés fontosságát számos klasszikus gondolkodó hangoztatta az idők során. *Arisztotelész* (384–322) felfogásában az ember a legkülönb teremtmény minden élőlény között, de ha eltér a törvénytől, akkor mindennél alávalóbb. Az ember az ész fegyverével születik, amelyet azonban az erénnyel ellentétes célokra is fel lehet használni. „S így az ember erény híján a legelvetemültebb és legaljasabb lény.”⁴ „Így nyilvánvaló, hogy az erényről gondoskodni kell. Az állami közösség az erényes cselekedetek ápolására áll fenn, nem pedig a pusztá együttélés kedvéért.”⁵

Plutarkhosz (44–120) felveti: „Az ember sok mindent tanul, s a jó élet, amelyért mindez van, taníthatatlan lenne?”⁶ Kijelenti: „A természet tanítás nélkül vak, a tanítás természet nélkül tökéletlen, s a gyakorlás mindkettő nélkül céltalan.”⁷ „A helyes nevelés minden jónak forrása és gyökere.”⁸ *Plutarkhoszról* szólva *Fináczy Ernő* kiemeli, hogy szemléletében a nevelés három tényezője: a hajlam, az oktatás és a szoktatás. Hangsúlyozza a *paedagógos* kiválasztásának fontosságát. „A lelkiismeretes erkölcsi vezetés és a tervszerű oktatás a fődolog, a kezdet, a közép és a vég.”⁹

Erasmus (1467–1536) *A gyermekek nemes szellemben való neveléséről*¹⁰ című művében kifejti, hogy minden erény kútforrása a lelkiismeretes és szentséges nevelés („Fons enim omnis virtutis est diligens ac sancta educatio”). A neveléssel nemesíteni lehet, emberi méltóságra emelni. A nevelés nemcsak lehetséges, hanem szükséges is — a természettel, az állattal szemben. Az ember nevelői gondoskodás nélkül rendeltetését nem tudja megvalósítani. A nevelés a legemberibb tevékenység.¹¹ *Erasmus* kijelenti: „Az ember nem születik, hanem kiművelődik.” Úgy látja: Az ember nevelés nélkül rosszabb a vadállatnál. Nem a természet nevel, hanem az ember. A tanítói hivatás így a legfontosabb és legnemesebb.¹²

Pázmány Péter (1570–1637) hangsúlyozza a tanítás és a példa kapcsolatát, a szülők kötelességét, s hogy a nevelés az ország alapja. „Nem elég a fiak neveléséhez a szülék példája és jóra-tanítása: de arra is gondjok legyen, hogy jó tanító-mesteri, jó társai legyenek a gyermekeknek.”¹³ „Tudták a régiek, minémű hasznos, hogy a gyermekek jó mesterektől taníttassanak; és, hogy sokszor több jó származik ebből a keresztyénségre, hogy-sem a prédikálásból.”¹⁴ „A szülék tartoznak, lelkek vesztése alatt, gyermekeket jól nevelni.”¹⁵

Immanuel Kant (1724–1804) felfogása szerint az embernek az erkölcs intelligibilis világába, a moralitás fokára való felemelkedése nem természeti folyamatként megy végbe. Kijelenti: „Az ember csak nevelés által válhat emberré. Nem is más, mint amivé a nevelés teszi.”¹⁶

Herder (1744–1803) rámutat, hogy a régi — vallási, teokratikus alapokon nyugvó — államok fontosnak tartották az erkölcsi nevelést, mert tudták, hogy ettől a hajtórúgótól függ egész belső erejük.¹⁷ Kifejti: „Az ember neveltetése a születéssel kezdődik, mert

¹²Markis Simon:
Rotterdami Erasmus.
Gondolat, Budapest,
1976, 313–316.

Etikai intellektualizmus

¹³Pázmány Péter: *A fiának istenes neveléséről.*
Válogatás műveiből.
(Szerk.: Öry Miklós – Szabó Ferenc – Vass Péter.) II. köt. Szent István Társulat, Budapest, 1983, 92.

¹⁴Pázmány P.: i. m. 93.

¹⁵Pázmány P.: i. m. 83.

¹⁶*Kant über Pädagogik.*
(Hrsg. von Th. Vogt. Langensalza.) 1901, 71.;
Dénes M.: *A neohumanizmus és a német idealizmus pedagógiája.*
Tankönyvkiadó, Budapest, 1971, 74.

¹⁷Herder: *Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról*, I. XII. VI. 2.
Gondolat, Budapest, 1978, 267–268.

Társadalmunk mai állapota

¹⁸Herder: *Levelek a humanitás előmozdítására.* Tantételek az emberiség jellegéről, 4.
Gondolat, Budapest, 1978, 463–464.

az újszülött magával hozza ugyan erőit és tagjait, de ezeknek az erőeknek és tagoknak a használatát és alkalmazását, fejlesztését meg kell tanulnia. Embertelen állapotban van tehát az a társadalom, amely a nevelést elhanyagolja vagy tévútra tereli, e tévutakat előnyben részesíti, vagy megnehezíti és lehetetlenné teszi az ember nevelkedését. Ez a társadalmi állapot önmagát fosztja meg saját tagjaitól és attól, ami az emberben a legjobb: erőik felhasználásától. Miért is egyesültek volna az emberek, ha nem azért, hogy ezzel tökéletesebb, jobb, boldogabb emberekké legyenek?”¹⁸

Ami most már közelebbről érinthet és érdekelhet bennünket, a következő kérdés: Egyrészt megvan-e ma, biztosított-e a jó ismerete, másrészt elvezet-e, s hogyan vezethet el a jó követéséhez, az erényessé váláshoz is, ami tulajdonképpen a dolog lényege lenne. Ennek a problémának az egyik klasszikus megfogalmazása, felvetése Szókratész (Kr. e. 470–399) alakjához kötődik. Az utókor, a filozófiai köztudat az ő nevéhez fűzi az úgynevezett „etikai intellektualizmus” elvét, amelynek értelmében senki sem vétkezik készakarva, más szóval a jó ismerete, pontosabban átélt tudása által az ember jóvá is válik. (Közbevetőleg, majd Arisztotelész fogja azt hangsúlyozni, hogy nem elég a jó ismerete, sőt, belsővé tétele sem, hanem az akaratot követően a jó tevése, a cselekvés, s a megszokás által válik igazán jóvá az ember.) A szókratészi etikai intellektualizmus (racionalizmus) volna most már egy olyan elv, amelynek mai átgondolását és kritikai megvilágítását időszerűnek érzem.

Annál is inkább, mert ennek hallatán rögtön eszünkbe juthatnak Pál apostol szavai is a Római levélből: „Azt sem tudom, mit teszek, hiszen nem azt teszem, amit szeretnék (...) Készen vagyok ugyan akarni a jót, de arra, hogy tegyem is, nem vagyok képes. Hiszen nem a jót teszem, amit akarok, hanem a rosszat, amit nem akarok (...) Így ezt a törvényt látom: bár a jót szeretnem tenni, a rosszra vagyok készen” (Róm 7,15.18–19.21).

Az etikai intellektualizmussal kapcsolatban két kérdés adódik: 1. Társadalmunk a mai állapotában, a jelen pillanatban alkalmas-e egyáltalán arra, hogy a jó ismeretéhez juttassa az ifjúságot? 2. Eleget-e a jó ismerete a jó követéséhez? Talán nem meglepő és nem túlzás, ha mindkét kérdésre határozott nemmel kell felelnem.

Ami társadalmunk mai állapotát illeti, a rend kedvéért meg kell jegyezni, hogy sokszor az egyéni mulasztás, henyéség, lustaság és nemtörődömség, és számos alig számba vehető vagy átlátható egyéb szociológiai, pszichológiai s távolabbi történelmi tényező is szerepet játszik az emberek általános magatartásának alakulásában. Azt hiszem azonban, nem járunk messze az igazságtól, ha közelmúltunk és jelenkorunk politikai és gazdasági tényezőinek döntő jelentőséget tulajdonítunk abban, hogy társadalmunk nem képes alapvető szocializációs és hagyományátadó funkcióját kellőképpen ellátni.

E két periódus a szocializmusnak nevezett kommunista rendszer, valamint az utóbbi évtizedben megtapasztalt, nehezen megnevezhető, úgynevezett „liberális”, piac-vezérelte, mindent áruvá, fogyasztóvá és eszközzé formáló kíméletlen gazdasági- és média-állapot. E két korszakot és szellemiséget mély rokonság fűzi össze, egymás természetes politikai szövetségeseiként tűnnek fel. Mindkettő atomizál és emlékezetet töröl, mindkettő bolsevik mentalitású, abban az értelemben, hogy kisebbség, amely minden további nélkül többségnek nevezi és tekinti magát, erre tör, erre tart igényt.

A szocializmus öröksége

A szocializmus egyik súlyos problémája, hogy voltaképpen nincs igazi, alkotó kultúrája. Az egyenlőség és a kollektívum természetes érték — ha kellő, megfelelő mértékben érvényesül. Úgy látszik azonban, hogy a történelem nem ennek mentén fejlődik, hanem a differenciálódás, a minőség vonalán. Ha a differenciálódás túlzottá válik, jogos igényként felmerül a szocializmus valamely formája, de az mindig durva. Erővel töri át a gátakat, az alacsony egyenlőségének ad hangot. A személyiség tisztelete híján, illetve e hiány arányában maradandó, alkotó kultúrát nem tudott felmutatni sem a nemzeti szocializmus, sem a bolsevik szocializmus.

Ezekről gyökeresen különbözik az evangéliumi vagy keresztény szocializmus, mert ez ab ovo humanizmus, eredendő bölcsességgel és kultúrával. A keresztény szocializmus tudniillik nem immanens, nem materiális, nem naturális, hanem transzcendens. S ebben a dimenzióban már nem lesz nyers és embertelen, ha az emberi egyenlőségről lesz szó, mert ez alázattal, szabadsággal és méltósággal párosul, hiszen az ember Isten képmása (*imago Dei*), s kollektívumát a szeretet fűzi egybe, amely nem nyeli el az egyént.

Látnivaló az is, hogy a piac, a tőke korlátlan uralma a kiszolgáltatott, fogyasztó egyének olyan tömegét, s körülöttük álszükségletekkel, álérdekességekkel s képzelt lényekkel egy olyan mesterséges világot képez, amelytől igazi kultúra szintén nem várható. Ennek további jellemzése most talán fölösleges lenne. A lényeg az, hogy e kommunista és liberális mentalitás és mechanizmus fennállása idején nem tud kellőképpen érvényesülni az emberi történelem döntő kategóriája, tényezője, az ember tárgyiasító, objektivációs tevékenysége.

Az ember objektivációs tevékenysége

A tárgyiasítás folyamatát főleg Hegel (1770–1831) világította meg, amikor végigkísérte a szellem külsővé válásának, tárgyiasulásának útját a világban és a történelemben. A *szellem fenomenológiája* című műve előszavában Hegel e jelenséget így írja le: „Az egyesnek a tartalom szerint is át kell mennie az általános szellem műveltségi fokain, de mint a szellem által már levetett alakokon, mint egy kidolgozott és egyengetett út fokain; így látjuk az ismeretekre vonatkozóan, hogy az, ami előző korszakokban a férfiak érett szellemét foglalkoztatta, a gyermekkor ismereteivé, gyakorla-

¹⁹G. W. F. Hegel:
*A szellem fenomenológi-
ája*. Akadémiai Kiadó,
Budapest, 1979³, 22–23.

²⁰G. W. F. Hegel: *Jénai
Reálfilozófia*. In: *Ifjúkori
írások*. Gondolat,
Budapest, 1982, 316.

A hagyomány jelentősége

taivá, sőt játékaivá süllyedt le, s a pedagógiai haladásban megismerjük majd a világ műveltségének mintegy árnyékképben utána-rajzolt történetét. Ez az elmúlt létezés már megszerzett tulajdona az általános szellemnek, amely az egyén szubsztanciáját s így, külsőségesnek tűnve fel neki, szervetlen természetét alkotja. — A műveltség ebben a tekintetben az egyén oldaláról nézve, abban áll, hogy az egyén megszerzi ezt a meglevőt, magába nyeli szervetlen természetét és birtokba veszi a maga számára.”¹⁹

A *Jénai Reálfilozófiában* pedig Hegel ezt írja: „A szerszám az, amiben a munkálkodás megmarad, egyedül a szerszám marad fenn a munkát végzőből és a megmunkáltból, a szerszámban válik örökké a véletlenszerűségük: tovább él a hagyományokban, miközben mind a vágyakozó, mind pedig az, amire vágyik, csak mint egyén létezik és elpusztul; a szerszám a szükségszerűség által fékezett megsemmisítés.”²⁰

Az objektiváció alatt a következőket értjük: Az ember tudása és alkotó tevékenysége tárgyakban ölt testet (szerszámok, épületek, művészet, könyvek). Ha a tárgyakat vallatóra fogjuk, mesélni fognak (régészet, néprajz). Főként pedig: mivel a tudás egy bizonyos szintje rögzül és megőrződik egy adott tárgyban (kőbalta stb.), továbblépni, tökéletesíteni már onnan lehet, s nem kell minden nemzedéknek előről kezdenie a tapasztalatszerzést és az erőfeszítéseket, a gondolkodást. Az állat nem lép túl tárgyain, nem fejleszti, nemzedékei ugyanazt művelik.

Ez a roppant folyamat érvényesül az ember szellemi és erkölcsi kultúrájában, népszokásaiban, könyveiben is. A múltat s az emlékezetet eltörölni igyekvő, a hagyományoktól elszakítani akaró kommunista és liberális irányzat érvényesülése idején ezért mér súlyos csapást az erkölcs és etika világára is. Ez az az állapot, amikor a felnövekvő nemzedék nem kapja meg a helyes magatartási mintákat és védtelenségében durva, másfelől kiszolgáltatott ember lesz, vagy lehet. Megállapíthatjuk, hogy az emberi civilizáció elemi vívmányai merültek és merülnek lassan feledésbe.

A család és az iskola kiemelt szerepe

Társadalmunk égető problémája annak a szerves kapcsolatrendszernek a laza volta, amely az eszmélődő ifjúságot a családhoz, az iskolához és a külső közösség értékes részéhez kellene, hogy kösse. A család és az iskola (az elfoglalt szülő és az elfoglalt pedagógus) sokszor egymástól várja, hogy a gyermek alapvető szocializációját elvégezze, miközben a gyermek a külső környezet ártó erőinek elárvult, védtelen és fogyasztóvá alakított áldozatául esik.

Nem feledhetjük, amit Péter apostol első levelében olvashatunk: „Józanok legyetek és vigyázzatok. Ellenségeitek, a sátán, ordító oroszlán módjára ott kószál mindenütt, és keresi, kit nyeljen el” (1Pét 5,8). Ebben a helyzetben az iskolára alapvető szerep hárul, nemcsak az oktatás, hanem a nevelés terén is. Az a felfogás, amely az iskolától elvitatja ezt a feladatát és hivatását, végtelenül káros tévképzet, s a gyermek, a kultúra s a nemzet megcsúfolása.

²¹Baranyi Károly: *Az oktatás és nevelés stratégiai szerepe*. In: Juhász András (szerk.): *Magyarország az ezredforduló után. Közeljövőnk esélyei, feladatai, reményei*. Előadások Máriabesnyőn, 1997. november 21–23.

Kiadja: Albertfalvai Keresztény Társas Kör – Karolina Egyesület – Szentimrevárosi Egyesület, Budapest, 1999, 15.

Az egyház tanítása a nevelésről

²²*Gravissimum educationis momentum*, 3. és 5. A II. Vatikáni zsinat Nyilatkozata a keresztény nevelésről. In: Cserhádi József – Fábián Árpád (szerk.): *A II. Vatikáni zsinat tanítása*. Szent István Társulat, Budapest, 1975, 191.

²³Feldolgozta: Mester János: *Az olasz nevelés a XIX. és XX. században*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1936, 465–488.

Három téves felfogás

²⁴Weszely Ödön: *Pedagógia*. Révai Kiadó, Budapest, 1932, 23.

Arra nézve, hogy mindazonáltal ez létező, s magát valami különös szívóssággal tartó s nem változó erők és célok miatt hangoztatott felfogás, álljon itt egy megállapítás, amely az 1997-es állapotokból kiindulva bírálta teljes joggal az akkori oktatáspolitikát: „Az egyik legfontosabb, hogy az egész iskola-koncepcióból hiányzik a nevelés. Báthori Zoltán helyettes államtitkár többször nyilatkozott úgy, hogy a nevelés a szülők dolga, az iskolának, úgy mond, semlegesnek kell lennie! Mindenki tudja, hogy ez lehetetlen. Hatékonyan nevelni csak egyéniséggel, személyes hatással lehet. A nevelőnek minden gesztusában benne van saját világnézete. Világnézetileg semleges módon nevelni lehetetlen, ez önellentmondás! Természetesen, akik ezt hirdetik, azok tulajdonképpen a materialista nevelést tartják kívánatosnak az iskolában.”²¹

Iránymutató, ahogy a II. Vatikáni zsinat dokumentuma a helyes arányokat megállapítja: „A nevelés elsősorban a család feladata, de ebben rászorul az egész társadalom támogatására. Ezért a szülőknek és az általuk nevelői feladattal megbízott személyeknek jogán kívül az államnak is vannak kötelességei és jogai, minthogy ennek az evilági közjó biztosítása a feladata.” Továbbá: „A nevelési eszközök közt különösen fontos az iskola (...) Szép és fontos hivatást töltenek be mindazok, akik a szülők segítőiként és a társadalom megbízottaiként nevelői feladatra vállalkoznak az iskolában.”²²

Hasonló álláspontot képviselt korábban XI. Piusz pápa *Divini illius Magistri* (1929) kezdetű enciklikája is.²³ A körlevél hangsúlyozta, hogy a nevelés joga és kötelessége a családra, a társadalomra (államra) és az egyházra egyaránt vonatkozik. Kiemelte az emberi természetet mint alapot a nevelésben. Megfogalmazta a keresztény nevelés eszményét, és kinyilvánította, hogy a nevelés lényegénél fogva az ember olyanná való kiművelése, amilyenné lennie kell.

Az a téves elképzelés tehát, amely szerint az iskola feladata csupán az oktatásra szorítkozik, nagyjából három felfogásból származhat:

1. Az emberi természet jó, s helyesen kifejlődik magától (Rousseau, liberalizmus). Ennek kritikáját fogalmazta meg *Wesely Ödön*: „Újabban sokan azt vallják, hogy a nevelésre nincs is szükség. De ez teljesen téves álláspont. Az ember nagyon is tökéletlen, mikor megszületik, s ha nem neveljük, fejlődése meg sem indul. Az ember nem születik csupa jó tulajdonsággal, hanem jó és rossz hajlamokkal egyaránt (...) A nevelésnek a jó tulajdonságok kifejlődését előmozdítani, a rosszakat gátolni kell. A fejlődés törvénye természettörvény, benne van az ember testi és lelki szervezetében, de a fejlődés megindítására szükség van külső hatásokra és kedvező föltételekre (...) Az emberre nézve tehát a nevelés jótétemény (...) A jó nevelés tehát hasznos és szükséges.”²⁴

²⁵Szent Ágoston: *Levél Donatusnak*. Augustinus: *Epistula* 173. 2. Saint Augustine: *Select Letters*. Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts – W. Heinemann, London, 1980, 286.

Oktatás és nevelés

²⁶Alexandriai Kelemen: *Pedagógosz*, I. 2. Vö.: Fináczy Ernő: *A középkori nevelés története*. Budapest, 1926, 41.

²⁷Tarnóc Márton (szerk.): *Magyar gondolkodók a 17. században*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979, 644.

²⁸John Dewey: *Iskola és társadalom* (1900). Budapest, 1912.; Tagai Imre: *John Dewey*. Kossuth, Budapest, 1982, 66skk.

²⁹Philippe Ariès: *Gyermekek, család, halál*. Gondolat, Budapest, 1987, 35skk.

³⁰Babits M.: *Irodalmi nevelés*. (1909). In: B. M.: *Erkölc és iskola*. Sola Scriptura, Budapest, 1999, 7.; Baranyi Károly: *Mit, miért, hogyan?* Hungaroprint, Budapest, 1994, 14–15.

³¹Platón: *Állam*, 423e–424a. *Művei*, 2. köt. 238.

2. Az a vélemény, amely szerint az iskolában a tanítók, tanárok helytelen szellemet képviselnek, s ettől akarja megóvni a gyermekeket. Ez a helyzet lehetséges, de ha ez a tanár nevel, lépéseket kell tenni ellene. Ha nem nevel, akkor is nevel. A „nem-nevelés” is nevelés: szabadosságra, érték-nélküliségre nevelés, illetve mulasztásos ráhagyás a rosszra, hisz az iskolában, az „oktatás” alatt is él a gyermek.

3. Tudatos destrukció, a nemzedék tartásának gyengítése, szétrombolása gazdasági, politikai, etnikai, ideológiai csoportérdek miatt.

Örökérvényűek Szent Ágoston (354–430) szavai: „Nem helyes, hogy azokat, akiket szeretünk, büntetlenül és érzéketlenül engedjük bűnös akaratok követésében; hanem, ahol erre hatalom adatik, őket a rossztól meg kell óvni, s a jóra kell vezetni.”²⁵ Alexandriai Kelemen szerint a mi pedagógusunk Jézus Krisztus. „Hogy ehhez hasonlóvá tegyük lelkünket, arra kell törekednünk.”²⁶

Tudjuk, hogy a jó iskola, éppúgy, mint a jó állam, egyház, értelmiség, párt és bármely intézmény csak akkor lehetséges, ha az egész társadalom egészséges módon alakul. Az iskolára mindazonáltal, hivatása szerint, másként is kell tekintenünk. Az iskola — az objektiváció előbb kifejtett értelmében —: évezredek lerövidítője. Apáczai Csere János (1625–1659) írja *A bölcsesség tanulásáról* című művében: „Mert nem tudni, mi történt születésed előtt, annyi, mint mindig gyermeknek lenni.”²⁷ Gyakran úgy érezzük, sokan éppen ezt akarják. Az iskola viszont a gyermek felnővelője.

Ma a gyermeket nem a környezetnek kell természet szerint nevelnie, hanem az iskolának. Már a pragmatista Dewey (1859–1952) rámutatott arra, hogy a vadaknál a felnőtt és a gyermek együtt élt és tevékenykedett, s ezért az élet nevelt és oktatott; mikor azonban a hagyomány már túl sok lett, új korszak következett, amelyben megjelent az iskola a maga sokrétű nevelő funkciójával.²⁸ Ariès (1914–1984) pedig felhívja a figyelmet arra, hogy a gyermek és a felnőtt megkülönböztetése a középkortól különbözően újkori jelenség, azonban a mai korban ismét gyengülőben van.²⁹

Alapvető pedagógiai elvnek kell lennie, hogy az iskola (és nem az egyetem) nem egy-egy — mégoly érdekes és értékes — tárgyat, hanem gyermekeket tanít. Ismeretekre természetesen szert kell tenni, de a fődolog a képességek felébresztése, s Babits Mihály (1883–1941) gondolatával élve: gondolkodni és beszélni megtanítani.³⁰ Egy-egy tárgyban a szépet s a jót megláttatni — ez a nagy művészet, de ez a legfontosabb. Ez a szempont világosan rámutat az iskola nevelő funkciójára, s az etikai racionalizmus bizonyos kritikájára. Tudniillik, nyilvánvalóan nem elég a jó ismerete, rá is kell vezetni, el is kell fogadtatni azt.

Platón (Kr. e. 427–347) az *Állam* című művében azt fejtegeti, hogy minden a neveléstől és az oktatástól függ, ez viszont ép-

³²Platón: *Törvények*, I.
643b–d. *Művei*,
3. köt. 471.

Platón és Arisztotelész a nevelésről

³³*Törvények*, II. 653b.
488. További helyek: II.
659d. (501.); 788a–c
(713.), 792e (722.),
804d (743.).

³⁴Arisztotelész:
Nikomakhoszi Etika,
II. 1. 1103a. Európa,
Budapest, 1987, 33.;
Hasonlóképpen: *Nagy
Etika*, I. 6. 1186a.; A
kifejezések: *ethosz*:
szokás, *éthosz*: jellem,
erkölcsi arculat.
A hasonlóságot már
Platón megemlíti *Törvé-
nyek* című művében.

³⁵Uo.

³⁶Arisztotelész:
Nikomakhoszi Etika, II.
2. 1103b. 35.

A jó és a rossz világos ismerete

³⁷Czakó Gábor: *Kiavató*
(1997).
In: *Beavatás*. Boldog
Salamon Kör, Budapest,
2002², 9.

pen elég.³¹ *Törvények* című művében pedig ezeket írja: „Mindenkinek, aki valamiben kiváló akar lenni, azt kell már gyermekségéről fogva gyakorolnia, játszva és komolyan egyaránt.” „Így kell a nevelőnek a játékok segítségével gyermekek kedvteléseit és hajlamait olyan irányba terelnie, amelyet követve célhoz érnek. A nevelés lényege tehát a helyes vezetés, vagyis a gyermek lelkét játszva kell elvezetnie annak a szeretetéhez, amiben a jövőendő embernek tökéletesnek kell lennie.”³²

„Nevelésen értem tehát az erény első megjelenését a gyermekben: ha a gyönyör és a szeretet, a fájdalom és a gyűlölet helyesen plántálódik lelkükbe akkor, mikor még nem képesek maguknak számot adni róla; s ha majd belátásuk felébred, akkor amit addig tanultak, összhangban lesz az ésszel, és ők az ésszel együtt fogják hangoztatni, hogy a megfelelő szokásokra helyesen szoktatták őket. Ez az összhang a szokás és a belátás, az ösztönszerű érzések és a józan ész között a maga teljességében az erény.”³³

Arisztotelész (Kr. e. 384–322) kifejti: „Az erény tehát kétféle: észbeli és erkölcsi; az észbeli főképp a tanításnak köszöni eredetét és növekedését, s ezért tapasztalat és idő kell hozzá; az erkölcsi pedig a szokásból keletkezik, s ezért elnevezése is csekély változtatással a szokás szóból ered.”³⁴ „Tehát nem természettől, de nem is természet ellenére fejlődnek ki bennünk az erények, hanem természettől fogva úgy vagyunk alkotva, hogy befogadjuk őket, viszont csak a szokás által lehetünk bennük tökéletesek.”³⁵ „Igen nagy különbséget jelent, hogy már ifjú korunktól fogva így vagy úgy vagyunk-e szoktatva, sőt, mondhatjuk, minden ezen fordul meg.”³⁶

Nem véletlenül, hanem végtelenül bölcsen hangoztatja tehát *Platón és Arisztotelész* előbb idézett etikai műveikben, mennyire fontos az erény elsajátításában a rászoktatás, amelynek során a jó ismerete lelki alkattá válik (*hexisz=habitus*), az emberbe beépül, és tevékeny sajátja lesz. Ebben a folyamatban az iskolának pótolhatatlan szerepe van, mert a gyermek képes a jóra, s vezetést vár, a pedagógus pedig: *paidagógosz*, vagyis az iskolába s a kultúrára, emberségre vezet klasszikus értelemben.

Ha eddig az erényről volt szó, befejezésül ennek fonákjáról is említést tennék egy megjegyzés erejéig. Néhány éve Czakó Gábor tette szóvá mai állapotaink egyik gyengéjét. Szellemi helyzetünk erőtlenségének egyik jele, hogy nincsen megfelelő módon jelen a rossz megjelenítése.³⁷ Régen ezek (ördög, boszorkány, kígyó stb.) orientáló és rendező elvek voltak, ma legfeljebb megszelídített gyermekjátékok; az úgynevezett (valójában sok tekintetben nagyon is rabságban élő) felvilágosult emberekhez úgy mond nem illenek efféle képzetek. Meggyőződésem ezzel szemben, hogy a jó felmutatása mellett a rossz világos ismerete is szükséges boldogulásunkhoz.

Az etikaoktatás kérdései

BERAN FERENC

1951-ben született Budapesten. Katolikus lelkész, teológus. A Patrona Hungariae Gimnázium hittanára, a PPKE Hittudományi Kar nappali és levelező tagozatán az Egyház társadalmi tanítása című tantárgy előadója, illetve a Sophia Teológiai Főiskola erkölcsi teológiai tanára.

Helyzetkép

¹Vö. Az Oktatási Minisztérium által készítettet anyag az etikaoktatás bevezetését előkészítő Etikai Bizottság számára. Felhasznált irodalom: Kopp Botho *Curricula in der Schule: Japan*. Hrsg. Deutsches Institut für Internationale Pädagogische Forschung, Frankfurt am Main, 1993, 58. 4.

²Vö. Nemzeti alaptanterv. Művelődési és Köznevelési Minisztérium, 1995, 102.

³Vö. *Ember- és társadalomismeret, etika*. Magyar Közlöny 2000/95/II. szám, 257.; *Emberismeret és etika*. Magyar Közlöny, 2000/95/II. szám, 313.

⁴Az OM 2002 novemberében tankönyvvé

Az elmúlt években különböző fórumokon megfogalmazódott az igény, hogy az etika oktatása váljék a közoktatás részévé. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az általános iskolában és a középiskolában a tanulók ismerkedjenek meg a legfontosabb etikai értékekkel, alapelvekkel, és így váltsanak tudjanak adni az őket foglalkoztató kérdésekre: Miért kell tisztelni a másik embert? A közösségi érdek miért előzi meg az egyéni érdeket? Miért kell adót fizetni az államnak? Etikai szempontból elfogadható-e a háború? A tapasztalat szerint a legtöbb ember — a lelkiismerete szavára figyelve — érzi a feltett kérdésekre a válaszokat, de az értékek tudatosítása és az azok szerinti életvitel hiányzik nála. Ennek egyik negatív következménye az, hogy a rábízottakat sem tudja az etikai értékek szerinti életre nevelni. Amikor az etikai értékek szerinti nevelés fontosságát említjük, meg kell jegyeznünk, hogy az etika szükségességét más országok is felismerték, sőt a világ legtöbb országában tanítják is az etikát. A legtöbb helyen úgy, hogy kötelező választani vagy az etikát, vagy a hittant. Néhány országban felméréseket végeztek arról, hogy az emberek miként értékelik az etika oktatását. A japánok például a legfontosabb tantárgyak közé sorolják. Rangsorukban az etika megelőzi a japán nyelv és a számtan oktatását.¹ Nem ismerjük ennek magyarázatát, de el tudjuk képzelni. Ahhoz, hogy a társadalmi élet, és azon belül a gazdasági, politikai és családi élet harmonikus legyen, helyes erkölcsi értékítéletre van szükség.

Az elmúlt években hazánkban is nagy érdeklődés mutatkozott az etika iránt, s ez az oktatási tervekben is tükröződött. Az 1995-ben kiadott Nemzeti alaptanterv (NAT) szerint az Ember és társadalom műveltségi területen belül szerepelt az „Emberismeret” tantárgy.² A 2000-ben kiadott Kerettanterv pedig a 7. és a 11. osztályban előírta a tantárgy bevezetését „Ember- és társadalomismeret, etika”, illetve „Emberismeret és etika” néven.³ Ezeknek az állam által kiadott előírásoknak, útmutatásoknak megfelelően etika könyvek jelentek meg.⁴ Ezzel összhangban a főiskolai oktatásban akkreditálták az etika oktatását, először mint szakirányú továbbképzést, később mint alapszakot.⁵ Azóta némi bizonytalanság mutatkozik a pedagógusok körében, mert az Oktatási Minisztérium a Kerettantervet fakultatívvá tette, s így az etikaoktatás általános bevezetése is kétségesé vált. Az őszinteség kedvéért azt is el kell mondani, hogy az iskolák vezetői és a tanárok

nyilvánította a Szent István Társulat által kiadott, a kerettanterv szerint írt *Emberismeret és etika* című könyvet.⁵Vö. Szakirányú továbbképzési szak, 16/2001. (V.25) OM rendelet; Alapképzés: 112/2002. (V.15) Kormány rendelet.

**Az etikaoktatás
a keresztények
szempontjából**

sem mind lelkesednek a tantárgy bevezetésért. Ezt a maguk szempontjából meg is tudják indokolni, mondván: egyelőre nagyon kevés a szakképzett tanár, és a diákok is túl vannak terhelve. Az idő még nem érett meg arra, hogy a tantárgyat oktassuk. Azonban azok is, akik így vélekednek, a lelkük mélyén tudják, hogy a társadalom sokat veszít azzal, ha a tantárgyat nem vezetik be. Az egészséges, kibontakozó élethez értékekre van szükség. Ennek hiánya megmutatkozik a politikai, a gazdasági és a kulturális életben.

A keresztények általában pozitívan fogadták az etika oktatásának a hírét, de azért voltak fenntartások is. Néhány bizakodó és kételkedő vélemény: Az optimisták arra gondoltak, hogy az etikát azért kell bevezetni, mert a természetes erkölcsi törvény alapján mindenkivel meg lehet ismertetni az etikai alapelveket. A merészebbek arra gondoltak, hogy — a külföldi példák alapján — a hittan az etikával együtt az iskolai oktatás szerves részévé válhat. A diákok szülei vagy a diákok döntenek el, hogy melyiket választják. A pesszimisták így érveltek: Lehet-e hit nélkül etikát oktatni? Az etikaoktatás nem fogja-e háttérbe szorítani az iskolai hitoktatást? Az érvek, az ellenérvek és a jelenlegi lehetőségek ismeretében felmerül a kérdés: hogyan foglaljunk állást az etika oktatásával kapcsolatban? Reális érvelésnek tűnik, hogy a kereszténység felkínálja azokat az etikai értékeket, amelyeket kétezer év óta őriz, és a küldetésből fakadóan tovább akar adni minden ember számára. Ezt nem taktikából, hanem belső indítatásból, a közösség javára teszi. A nem keresztény embereknek nem kell félnie a kereszténység etikai tanításától, mert abban olyan értékek vannak, amelyek minden ember számára elengedhetetlenül fontosak. A következőkben röviden bemutatjuk ezeket a legfontosabb etikai alapelveket.

1. „Személy-központú” gondolkodásmód

⁶Vö. *Gaudium et spes*, 12.

⁷Ibsen Peer Gynt ajkára adja ezt a kifejezést, amikor visszatekint a bűn által megtört, de nem eszméikért lelkesedő életére. In: Henrik Ibsen: *Peer Gynt* (Ford. Árpád Lajos.) Magyar Helikon, Budapest, 1993, 195.

A kinyilatkoztatás üzenete szerint a teremtett világ „középpontjában és csúcán” az ember áll.⁶ Az „ember” szó ebben az esetben nem egy elvont fogalmat jelent, hanem a konkrét embert, a mindenki mástól megkülönböztethető egyedet, röviden *személyt*, aki „istenbélyeges én tudattal”⁷ él, aki törekszik arra, hogy életét fenntartsa és kibontakoztassa, aki nem riad meg akkor, ha korlátjaiba ütközik, hanem szellemével nekifeszül ezeknek a korlátoknak, hogy azokat újra meg újra átlépje, szétfeszítse. Az ember komolyan veszi egyetlenségét, megismételhetetlenségét, de érzi és tudja, hogy önmaga felülmúlását, céljait egyedül nem tudja megvalósítani: társra és társakra van szüksége. Ezért belső ösztönzésére, és tudatosan, célja elérése érdekében baráti kapcsolatokat keres, elkötelezi magát társa mellett, családot alapít, törekszik arra, hogy kisebb és nagyobb közösségekhez tartozzon. S végül — ami talán a

legjellemzőbb rá — képes arra is, hogy önös érdekeiről lemondva másokért áldozatot hozzon. Egyszóval a kinyilatkoztatás közép-pontjában a „személy” áll. Ezt az üzenetet a keresztény etikának is messzemenőig figyelembe kell vennie.

Alapértékek és törvények

Mit jelent etikai szempontból az, hogy a kinyilatkoztatás közép-pontjában a személy áll? Nem azt jelenti, hogy az ember egyéni vágyai elérése érdekében azt tesz, amit akar. Ez nagyon önző szempont lenne, ugyanakkor teljesen ellene is mondana az előbb említett alapvető törekvésének, hogy társat és barátokat találjon, hogy ne egyedül, magányosan, hanem másokkal együtt bontakoztassa ki egyéniségét. Az embernek úgy kell cselekednie, hogy tettei nyomán a vele együtt élők is — hozzá hasonlóan — teljességre jussanak. Ez az ősi felismerés indította az embert arra, hogy tudatosan keresse azokat az *értékeket*, amelyeket neki is, és minden embernek figyelembe kell venni. Értelme segítségével így jutott el a legfontosabb értékekhez: az élethez, a barátságához, a hűséghez, az őszinteséghez, az anyagi javak fontosságához. E lelki, szellemi és anyagi javak felismerésének fontossága indította őt arra, hogy ezen értékek megvalósítására buzdítson és ezeket a javakat *törvényekkel* védje. Ismerjük jól ezeket a buzdításokat és törvényeket: Tiszteld apádat és anyádat! Ne ölj! Ne törj házasságot! Ne lopj! Ne hazudj! Ezek a törvények részben vagy egészben megtalálhatók minden nép erkölcsi kódexeiben, és ezeket a törvényeket Isten tekintélyével megerősítette (vö. MTörv 5,6–21). Ezek a törvények képezik az etika alapját, ezeket a törvényeket kell figyelembe venni az egyes cselekedeteknél. Amikor azonban az ember ezeket a törvényeket alkalmazza, akkor soha nem feledkezhet meg arról, hogy az embert, a cselekvő személyt szolgálják. A cselekvő ember nem válhat a törvény szolgájává, a törvény elvont etikai elvként nem kerülhet az ember fölé. Ezt fejezik ki Jézus szavai, amikor a szombati előírások a jócselekedet akadályává váltak: „A szombat van az emberért, és nem az ember a szombatért” (Mk 2,27).

A személy és a természet kapcsolata

Akik ismerik a katolikus egyház etikai tanítását, azok tudják, hogy a teológusok és hivatalos egyházi megnyilatkozások gyakran hivatkoznak az ember „természetére” és a „természeti törvényre”. Így például a *Evangelium vitae* kezdetű enciklika a kinyilatkoztatásra és az emberi természetre hivatkozva súlyos bűnnek tartja az *abortuszt*.⁸ A szociális enciklikák közül a *Rerum novarum* a *magántulajdon* jogát az emberi természetre hivatkozva védi, majd az emberi természetre hivatkozik akkor is, amikor az *örökösödési jogot* tárgyalja.⁹ A *Pacem in terris* enciklika pedig, amikor az embereknek a *társaságokat létrehozó jogáról* beszél, annak elvi alapját szintén az emberi természetben jelöli meg.¹⁰ Feltételezhető a kérdés: a személyközpontú és a természetre hivatkozó szemléletek között nincs-e áthidalhatatlan ellentmondás? Megfelel-e a személy java az emberi természet törekvésének? Nem

⁸Vö. *Evangelium vitae*, 7.

⁹Vö. *Rerum novarum*, 49.

¹⁰Vö. *Pacem in terris*, 23.

**Személy, természet,
értelem**

¹¹Vö. Emerich Coreth:
Was ist der Mensch?
Tyrolia, Innsbruck,
1980, 166.

¹²Uo.

**Emberi természet
és kegyelem**

kell-e félni attól, hogy az ember természetére, vagyis az ösztöneire, vágyaira hivatkozva olyan, minden esetre érvényes törvényeket hoz, amelyek a személyes kiteljesedését akadályozzák?

A perszonalista teológia szerint az emberi természet és a személy között elválaszthatatlan, szerves kapcsolat van, hiszen az embert a *természete*, vagyis ösztönei, vágyai indítják arra, hogy másokkal perszonális, azaz *személyes kapcsolatot* alakítson ki. Vágyai indítják őt arra, hogy önmagából kilépve barátkozzon, hogy hitvestársával életszövetséget kössön, hogy mint személy egy közösség aktív tagja legyen, és hogy állandóan nyitott legyen a természetfeletti befogadására. A természet tehát az ember testi és szellemi (értelmi) adottságait jelenti, a személy pedig azt a tudatos és szabad egyediségét, amely a kapcsolataiban e természetet kibontakoztatja.¹¹ Látható, hogy a perszonalista gondolkodásmód szerint az emberi természetet nem lehet azonosítani csupán az ösztöneivel, vágyaival. Az emberi természethez lényege szerint hozzátartozik az *értelem*.¹² Az ösztönök, vágyak, törekvések a jóra indítják az embert, de szükséges, hogy az emberi értelem ezeket adott esetben felülbírálja, és a fontossági sorrendet megállapítsa. Így például az embert ösztönei, vágyai gyakran indíthatják olyan ételek fogyasztására, amelyek egészségét károsítják. Ilyen esetben az értelemnek úrrá kell lennie ezeken az ösztönökön, vágyakon.

Az előbbiek alapján látható, hogy az emberi természetet lehet helyesen és helytelenül értelmezni. Ha a *természetet a személy oldaláról közelítjük* meg, akkor nem járunk rossz úton. Ha tehát az emberi természetet a maga „teljességében” nézzük, amelyre jellemző, hogy az ember értelmi képessége az ember jóra irányuló vágyait, törekvéseit tudatosítja, összeveti hétköznapi tapasztalataival, értékeket fogalmaz meg és így alakítja az életet, akkor az emberi természet elengedhetetlen etika fogalom. Ha azonban az emberi természetet egy olyan velünk született teljesen kész adottságként fogjuk fel, amely nemcsak lényegében, hanem egész valóságában megmásíthatatlan, és amely minden esetben a jóra indít minket, s jelzi, hogy mi a jó, akkor szembekerülünk alapvető emberi tapasztalatainkkal és az egyház tanításával is. Az egyház ugyanis azt tanítja, hogy az ember a bűn következtében sebzetté vált, és az értelmet megvilágosító kegyelem kell ahhoz, hogy adott esetben erkölcsileg jól tudjon dönteni.

Szembeállítható-e a természet fogalma és az ember javát kereső személy fogalma? Felfogásunk szerint nem, mert az ember értelemmel irányított természete a személy javát szolgálja. Ezt tükrözi Aquinói Szent Tamás meghatározása a személyről, amely szerint „*persona est rationalis naturae individua substantia*” (a személy értelmes természetű egyedi szubsztancia).¹³

¹³Aquinói Szent Tamás:
Summa Theologiae,
I.q.29.a.1.

2. Tisztelet és szeretet

Tisztelet Isten, az élet iránt

A keresztény ember az egész világot Isten ajándékának tekinti, és értékesnek tartja. Szellemével keresi, kutatja ezeket az értékeket, és kifejezi irántuk érzett elismerését. Az értékek elismerését nevezhetjük „tiszteletnek”. Mivel Isten túláradó szeretetével elhalmozott minket értékekkel, a tiszteletnek nagyon sokféle irányban meg kell mutatkoznia. Elsősorban maga a *Teremtő Isten felé*. A keresztény hagyomány ezt a tiszteletet „imádatnak” (*adoratio*) nevezi, amelyben szellemével meghajlik a Lét végtelen gazdagsága előtt. Ezt a szellemi élményt élhette át Mózes a pusztában, amikor találkozott Istennel. A tűz előtti arcra borulás és a levetett saru az értelmi és az érzelmi meghajlást jelzi (vö. Kiv 3,1–20). A mikro- és a makrokozmosz iránti tiszteletet nagyon sokszor a nem hívő ember is átérzi. A költő Kosztolányi *Hajnali részegség* című versében, belemerülve a csillagos ég káprázatába, hálát ad azért, hogy minden küzdelme, nehézségei ellenére mégiscsak egy hatalmas Úrnak „vendége” lehetett ebben a világban.

¹⁴Albert Schweitzer:
Életem és gondolataim.
Gondolat, Budapest,
1974, 127.

Tisztelet önmagunk és a másik iránt

A tiszteletnek meg kell nyilvánulnia *minden élet iránt*. Az afrikai őserdőben kórházat építő Albert Schweitzer egyik utazása közben — átérezve a természet gazdagságát és pazar szépségét — találja meg etikájának kulcsát, az „élet tiszteletét”, amely ajtót nyitott számára a világ, az élet elfogadása és az erkölcsi kapcsolatok felé. Az élményre visszaemlékezve kimondja azt az eszmét, amely a gondolkodó ember alapelve kell, hogy legyen: „élet vagyok, amely élni akar az életet akaró élet közepette”.¹⁴

Az emberi élet tiszteletének elsősorban *önmagam felé* kell nyilvánulnia. Ez elsősorban önmagam elfogadást jelenti, egyéni adottságaimmal (értékeimmel, korlátaimmal) együtt. De jelenti azt a törekvést is, amellyel megpróbálom önmagam szellemi-lelki gazdagodással még teljesebbé tenni. A tapasztalat azt mutatja, ha az ember nem képes elfogadni önmagát, akkor arra sem képes, hogy másokat elfogadjon vagy tiszteljen.

A tiszteletnek meg kell nyilvánulnia a *másik ember*, mint személy felé. A másik emberben elsősorban az egyediséget, vagyis a megismételhetetlenséget, az önállóságot, a szabadságot kell tisztelnem, amely a keresztény hit szerint az ember istenképiségéből fakad. A másikat mint személyt akkor is tisztelnem kell, ha annak gondolataival vagy tetteivel nem értek egyet, vagy ha azt bűnösnek ítélem meg. A tisztelet tehát nem a másik teljes elfogadását jelenti, hanem azt a törekvést, hogy a másikban felfedezem az értéket, és az érték számomra célá váljék. Immanuel Kant ezt a gondolatot tette meg az etikai gondolkodás alapjának: „Cselekedj úgy, hogy az emberségre, mind a saját személyedben, mind bárki másében, mindenkor mint célra és sohasem mint eszközre legyen szükség”.¹⁵

¹⁵Immanuel Kant:
*Az erkölcsök
metafizikájának
alapvetése*. Gondolat,
Budapest, 1991, 62.

¹⁶Vö. Konrad Lorenz:
*A civilizált emberiség
nyolc halálos bűne.*
Cartaphilus,
Budapest, 2001.

A tisztelet és a szeretet kapcsolata

Az utóbbi évtizedekben a környezetszennyezés megnövekedése felhívta a figyelmet arra, hogy nemcsak az embert, hanem az embert körülvevő és számára létet biztosító *természetet is tisztelni kell*. A természet kizsákmányolása bűnnek számít.¹⁶ Az ember azt a feladatot kapta, hogy a földet „művelje és őrizze” (vö. Ter 2,15). Etikai megfogalmazással: a természetnek nemcsak eszköz értéke van, hanem önértéke is. Ha erre nem vagyunk tekintettel, akkor megkárosítjuk unokáinkat, akiktől a földet „kölcsonkaptuk”.

Az etikát tanuló diákok részéről felvetődhet a kérdés: Milyen kapcsolat van az etika alapját képező tisztelet és a keresztény erkölcs alapját jelentő szeretet között? Jelent-e többletet a szeretet a tisztelethez képest? Az emberi személy e két alapvető megnyilvánulása között elválaszthatatlan a kapcsolat, de tapasztalunk különbségeket is. A tisztelet inkább értelmi tevékenységet jelent, a *szeretet a tisztelet mellett magában foglalja az érzelmeket, a jóakaratot és az áldozatkészséget is*. Ha tisztelünk valakit vagy valamit (például a természetet), akkor kifejezzük elismerésünket a felfedezett értékek iránt. Ha szeretünk valakit vagy valamit, akkor megpróbálunk mindent megtenni azért, hogy a felismert értékek ne szenvedjenek kárt, sőt inkább a lehető legteljesebb módon kibontakozzanak. Egy gyermekét szerető édesanya például mindent megtesz azért, hogy gyermekét taníttassa, gyógyíttassa. Gyermeké érdekében még az áldozattól sem riad vissza. Ugyanígy beszélhetünk a természet szeretetéről is. Ez nemcsak a tájban való gyönyörködést jelenti, hanem a rend, a tisztaság megővését is. Sok esetben ezért fizikai és anyagi áldozatot is kell hozni.

3. Alapvető emberi jogok, igazságosság és szolidaritás

Az etikaoktatás alapjait vizsgálva láttuk, hogy annak természetes gyökere az értékek tisztelete. Az értékek tiszteletének a személy és a társadalom kapcsolatában is meg kell nyilvánulnia. Minden embernek tisztelnie kell a közösségi, társadalmi értékeket, sőt, törekednie kell arra, hogy a társadalom értékeiben egyre gazdagabb legyen. Klasszikus megfogalmazásban: minden ember felelős a „közjó” (latinul *bonum commune*) előmozdításáért. Ugyanakkor a társadalomnak is kötelességei vannak az ember iránt; biztosítani kell az emberek számára a legalapvetőbb értékek védelmét és azok megszerzésének lehetőségét. Így például a társadalomnak törvényes módon biztosítani kell az ember számára a megélhetést, a szellemi-lelki gazdagodás lehetőségét, a saját és családja megélhetését biztosító munkát, a szabad véleménynyilvánítást, vallása gyakorlását. Ezekre az értékekre irányuló emberi igényeket *alapvető emberi jogoknak* nevezzük. Az emberi jogokat az ember az értelmével ismeri fel, de természete, vagyis ösztönei, vágyai indítják őt arra, hogy ezeket a jogokat megfogalmazza.

Alapvető emberi jogok

Az alapvető emberi jogok legfontosabb elemeit — a természetjogra hivatkozva — a történelem folyamán többször megfogalmazták (római jog, Bill of Right, Virginiai Nyilatkozat, a Francia Forradalom deklarációja az ember és a polgár alapvető jogairól). A liberalizmus korában a természetjog és ezzel együtt a mindenki számára kötelező törvények és jogok eszméje háttérbe szorult. A II. világháború borzalma azonban újra felhívta a világ figyelmét arra, hogy vannak olyan jogok, amelyek az ember lényegéből fakadnak, és amelyek sohasem sérthetők meg. Az ENSZ 1948. december 10-én tette közzé az *Emberi jogok alapvető nyilatkozatát*, amely ezeket az alapvető jogokat és kötelességeket ismertté tette.

Az egyház az emberi jogok védelmében

A keresztény erkölcstan hosszú ideig nem beszélt az ember alapvető jogairól. Ennek az volt az oka, hogy az Evangéliumban meghirdetett szeretet-parancsot nemcsak az ember-ember kapcsolatokra értelmezték, hanem a társadalom és az ember kapcsolatára is. Ennek a szentírási gyökerei is ismertek. Már az ószövetségi próféták felhívták a figyelmet a szegények jogaira. Ámosz próféta elítéli azokat, akik meghamisítják a mérleget azért, hogy megvehessék a szegényt, vagy egy pár sarut adnak azért, hogy megnyerhessék maguknak a szűkölködőt (vö. Ám 8,4-7). Az Apostolok cselekedeteinek az írója pedig arról tudósít, hogy az Ősegyházban a keresztények vagyonszövetségben éltek; javaikat eladták, és a szükséghez mérten mindenkinek adtak belőle (vö. ApCsel 3,45). A történelem folyamán a kereszténység mindig kifejezte, hogy az Evangélium szellemében érzékeny a szociális problémákra. Anyagilag segítette a szegényeket, a betegápolást és a szegénygondozást pedig hosszú időn keresztül a szerzetesrendek vállalták fel. A mai világban az egyház síkra száll az ember alapvető jogaiért, és felhívja a figyelmet arra, ha ezek a jogok valahol sérülnek. Az alapvető emberi jogok egyik legszebb megfogalmazása XXIII. János pápa *Pacem in terris* kezdetű enciklikájában (1963) történt, amely sokat tett azért, hogy a hidegháborús légkör oldódjon. A pápa az enciklikában az emberi jogok végső alapjára mutat rá: „...az első alapelv az, hogy minden ember rendelkezik a személyiség tulajdonságaival; azaz értelemmel és szabad akarattal van felruházva, mégpedig úgy, hogy olyan jogokkal és köteleességekkel bír, amelyet maga a természet szabályoz, és egyszersmind abból következnek. Ezért, mivel általánosak és sértetlenek, semmiféle módon ki nem sajátíthatók.”¹⁷

¹⁷XXIII. János pápa: *Pacem in terris*, 9. In: *Az egyház társadalmi tanítása*. Szent István Társulat, Budapest, 1993, 164.

Az igazságosság erénye

Az emberi természet vágyait, törekvéseit biztosító (alapvető) jogok tiszteletben tartása esetén tudunk csak az igazságosság erényéről beszélni. Az igazságosság erénye ugyanis az Arisztotelészre hivatkozó Szent Tamás szerint azt jelenti, hogy a cselekvő ember „mindenkinek megadja azt, ami a jog szerint neki jár” (*iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum uniuersis tribuens*).¹⁸ Az igazságosság erényét nemcsak a személyes kapcsolatokra, ha-

¹⁸Aquinói Szent Tamás: *Summa Theologiae*, 2. II. q. 58. a. 1.

¹⁹Vö. John Rawls:
Az igazságosság
elmélete. Osiris,
Budapest, 1997, 33.

²⁰Vö. Arno Anzenbacher:
Keresztény társadalom-
etika. Szent István
Társulat, Budapest,
2001, 187.

²¹II. János Pál pápa:
*Sollicitudo rei
socialis*, 39.

A szolidaritás eszméje

További javasolt irodalom:
II. János Pál pápa: „*Veritatis spendor*” kezdetű
körlevele. SZIT, Bp., 1993.;
Arisztotelész: *Politika*. Gond-
olat, Bp., 1984.; Bolberitz
Pál: *Isten, ember, vallás*.
Ecclesia, Bp., 1981.; Bo-
da László: *A keresztény
nagykörűség erkölcs-
teológiája*. Ecclesia, Bp.,
1985.; Nyíri Tamás: *Alap-
vető etika*. PPRKHA Le-
velező Tagozat, Bp.,
1988.; Turay Alfréd: *Az
ember és az erkölcs*.
Agapé, Szeged, 2000.;
Szűcs Ferenc: *Etika*. Re-
formátus Köznevelési és
Központtársulati Intézet, Bp.,

nem a társadalmi kapcsolatokra is lehet alkalmazni. A társada-
lom részéről az igazságosság erénye például úgy valósulhat
meg, hogy olyan törvényeket hoz, amelyek a személy értékeit
védik, vagy pedig szabályozza azt, hogy a társadalom tagjai mi-
ként részesüljenek a közösségi javakból. Ilyen igazságos törvény
lehet például a gyermekvállalást segítő családi pótlék, vagy azok
a törvények, amelyek előírják, hogy az édesanyák a szülési sza-
badság lejárta után gyermekeiket tovább gondozhassák (GYES,
GYED).

Öröndetes tény, hogy az utóbbi időben a nem vallásos etikák
is egyre többen beszélnek az igazságosság erényének a fontossá-
gáról. John Rawls például bevezette méltányosságként felfogott
igazságosság elméletét, amely szerint a társadalomban olyan
döntéseket kell hozni, amelyek a legrosszabb helyzetben levő
ember számára a legkedvezőbbek.¹⁹ Ezt az elvet „maximin” elv-
nek nevezte, amely a „maximum minimorum” (a legkisebb ma-
ximuma) latin kifejezés rövidítése. Látható, hogy ennek az igaz-
ságosság-elméletnek nincs természetfeletti megalapozása, de el-
fogad egy olyan értéket, amely a cselekvés elkövetésénél vagy
értékelésénél alapul szolgálhat.

Ősi tapasztalat, hogy az alapvető emberi jogok tiszteletben
tartása és az erre épülő igazságos törvények nem biztosítják a
társadalom harmonikus működését. Az alapvető jogok ugyanis
— mint a név is jelzi — csak az alapvető értékeket védik, az ön-
magukban jó törvények pedig nem terjednek ki az élet minden
egyes területére. Adódhatnak olyan helyzetek, amelyekre csak nagy
vonalakban lehet utasításokat vagy törvényeket hozni. Egy-egy du-
nai vagy tiszai árvíz esetén nagyon fontos, hogy a kormány hoz-
zon olyan rendeleteket, amelyek előírják a gátak megerősítését,
vagy az összeomlott vagy sérült házak felépítését. De az anyagi
károk és lelki sebek gyógyításához egy nemzet összefogására van
szükség. Ennek az összefogásnak tartalmaznia kell a károsultak
felé megnyilvánuló társadalmi együttérzést, jóakarat kifejezését,
az egyes emberek iránti részvétet, baráti támogatást és áldozat-
vállalást. Ezt a társadalom és az egyes ember részéről megnyil-
vánuló hozzáállást nevezzük *szolidaritásnak*. A szolidaritás eszmé-
jének ezen túlmenően nemzetközi távlatai is vannak.

Az utóbbi időben a szolidaritás fogalmának a használata —
gazdag tartalma miatt — a társadalometika területén is széles
körben elterjedt. Emil Durkheim szerint a szolidaritás fo-
galom azt jelenti, hogy a társadalomban különböző munkát vég-
ző emberek „együttműködnek” a közös cél érdekében. Jürgen
Habermas a szolidaritást a társadalom „integráló erejének” te-
kinti. Arno Anzenbacher szóhasználatában „a szolidaritás köl-
csönös kötelezettségvállalást, illetve egymás megsegítésének
készségét jelenti”.²⁰ Az utóbbi évtizedekben a szociális encikli-
kák is gyakran hivatkoznak a fogalomra. II. János Pál pápa

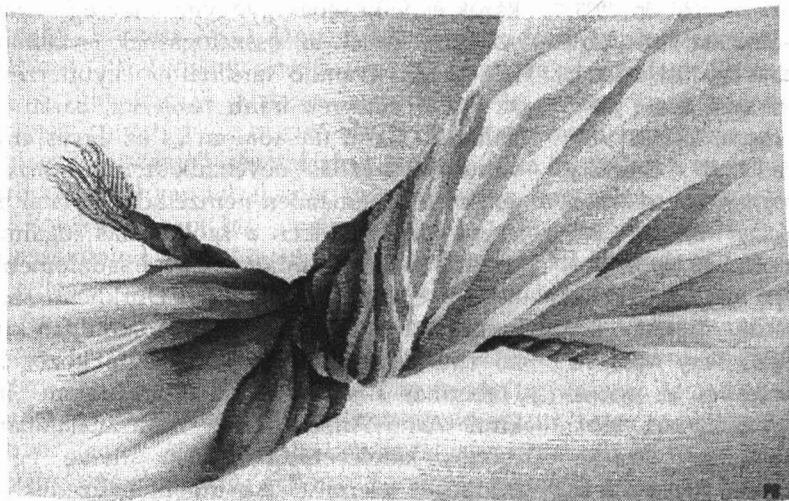
1997.; Kamarás István – Vörös Klára: *Embertan I. ELTE ÉKP Központ, Bp., 1996.*; Emberismeret és etika tankönyv középiskolások számára. SZIT, Bp., 2001.; Hársing László: *Irányzatok az etika történelmében.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2001.; A. Gehlen: *Az ember.* Gondolat, Bp., 1971.; W. Panzenberg: *Mi az ember?* Egyházfórum, Budapest – Luzern, 1991.; J. Habermas: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása.* Osiris, Bp., 1999.; S. Pinckaers: *A keresztény erkölcsi teológia forrásai.* Kairosz, Bp., 2001.; H. Weber: *Általános erkölcsi teológia.* SZIT, Bp., 2001.; R. Spaemann: *Erkölcsi alapfogalmak.* Egyházfórum, Budapest – Luzern, 2001.; D. Bonhoeffer: *Etika (szemelvények).* Tübingen, Szentendre, 1999.

Sollicitudo rei socialis kezdetű enciklikájában több ízben utal rá. Felfogása szerint a szolidaritás „eltökélt akarat, állandó gondoskodás a közjóért, azaz mindenkiért külön-külön és összességében, mert mindnyájan felelősek vagyunk”.²¹ Továbbá felhívja a figyelmet arra, hogy a bűnös világ „struktúrája” (eltorzult rendje) ellen társadalmi összefogásra, vagyis szolidaritásra van szükség. Látható tehát, hogy a szolidaritás fogalma korunk közösségi eszméjének egyik jelképévé vált.

Tanulmányunk elején feltettük a kérdést: Kell-e tanítani etikát? Lehet-e tanítani olyan etikát, mely a hívő és nem hívő ember számára elfogadható? Véleményünk szerint a perszonalista szemléletmód lehetőséget ad olyan etika tanítására, amely a hívő és nem hívő ember törekvésének megfelel. Az ember értelme segítségével olyan értékeket tud maga elé állítani, amelyek ösztönös vágyainak és törekvéseinek megfelelnek, és amelyek egyéni és közösségi kibontakozását segítik. Az embernek tisztelnie kell ezeket az értékeket, a társadalmi törvényeknek pedig biztosítani kell az ember számára a jogokat, hogy ezeket az értékeket elérhesse.

A vallásos és nem vallásos etika közötti különbség véleményünk szerint nem az értékek szintjén, hanem az értékek megvalapozásában és az azokhoz való lelki hozzáállásban található. A vallásos ember a világot, így önmagát és az értékrendet Isten ajándékának tekinti. Istennek ez a megelőző szeretete indítja őt az értékek elérésére. A nem vallásos ember célja önmaga kibontakozása és a közösség gazdagabbá tétele lehet. Látjuk, hogy a kettő nem áll ellentétben egymással. Ezért bízunk abban, hogy az etika oktatását a közeljövőben bevezetik, és az a teljesebb életre törekvő ember és a társadalom javát fogja szolgálni.

Polgár Rózsa:
Szorítás, 1982–83

Emberismeret

Kihívás és lehetőség keresztény iskolák számára

1941-ben született Munkácsin. Magyar nyelv és irodalom tanári, könyvtárosi és szociológusi oklevelet szerzett az ELTE-n. Jelenleg a Veszprémi Egyetemen kutat és oktat.

¹Már a rendszerváltás előtt felmerült az emberismeret/embertan mint általános- és középiskolai tantárgy, valamint főiskolai és egyetemi tanári szak elképzelése. 1989-ben már két tanítóképzőben tanulták a leíró és normatív embertudományokból összeötvözött embertant egy Zsolnai József és Kocsis Mihály által irányított felsőoktatási kísérlet keretében.

²Emberismeret. NAT-kompatibilis részletes tanterv. ÉKP Központ, Bp., 1996.; *Emberismeret* 4–5. osztály. Tanterv és módszertani útmutató. (Készítették a kisújszállási Kossuth Lajos Ált. Isk. tanárai.) Szolnok, 1994.

³Kamarás István – Vörös Klára: *Embertan I.* 10–13 éveseknek. ÉKP Központ, Bp., 1996.;

Ma már egyre ritkábban bukkan föl az az óhaj, hogy legyen általános kötelező a hitoktatás, de még elég sokan gondolják úgy, hogy ennek az anakronisztikus, voluntarista „hitbuzgalmi” elképzelésnek jó alternatívája lehetne az a két szolamú elgondolás, mely szerint a vallásos gyerek tanuljon hittant, a nem vallásos pedig laikus etikát, s ne mindenki tanuljon hittant.

Az a tény, hogy tőlünk nyugatabbra többfelé találkozhatunk ezzel a gyakorlattal, még korántsem igazolja ezt a nem túl szerencsés elképzelést, ugyanis sokunk szerint minden vallásos és nem vallásos iskolásnak egyaránt jár mind az etika, mind a vallásismeret. Ugyanakkor egyre többen ismerik fel és ismerik el, pedagógusok és szülők egyaránt, hogy az egyházi iskolába járó gyerekek sem tudnak annyit az érzésekről és érzelmekről, mint Dél-Amerika növény- és állatvilágáról, nem tudnak annyit az értékek világáról (az értékelő emberről, az ízlésről és az előítéletekről), mint a vegyértékek világáról, fel tudják ugyan rajzolni az eti-metil-ke-ton szerkezeti képletét, de bajban vannak, ha a személyiség szerkezetéről kérdezzük őket, s szinte perfektek a számítógépes kapcsolásokban, de eléggé gyengék az emberi kapcsolatokban.

Kellene egy olyan tantárgy, mely bemutatja az embert biológiai, pszichikus, társadalmi és szellemi dimenzióban, amelyben egyformán fontos a psziché és a pneuma. De hát van ilyen! Mégpedig egy magyar pedagógiai találmány: az *emberismeret*.

Tapasztalva, hogy az erkölcs tan könnyen válhat moralizálássá, az önismeret és lélektan pszichologizálássá, a társadalomismeret pedig szociologizálássá, a kilencvenes évek legelején a Zsolnai József vezette Országos Köznevelési Intézet vezetésével álló Embertan műhelyében megszületett az embertan néven is szereplő emberismeret, mely hamarosan félszáz iskolában kipróbálásra is került.¹ Kidolgozásában keresztény szakemberek jelentős részt kaptak és vállaltak. Az embertan néven is futó emberismeret a *leíró és a normatív embertudományok ötvözeté*, melynek legfőbb komponensei a lélektan, a szociológia, az etika és a filozófiai antropológia, kiegészítve némi etológiával, kulturális antropológiával, politológiával, humánökológiával és vallástannal. Legfontosabb tevékenységi formái pedig a beszélgetés, a szerepjáték és a kutatás. Az erkölcsi parancsokat, szabályokat és normákat

Kamarás István – Vörös Klára: *Embertan II.* 13–16 éveseknek. ÉKP Központ, Bp., 1996.; Kamarás

István – Vörös Klára: *Embertan III.* 15–18 éveseknek. OKTKER, Veszprém, 2002.

⁴Kamarás István: *Emberismeret, erkölcsismeret, vallásismeret. Tantárgyi útmutató 4–6. évfolyam.* ÉKP Központ – Tárogató Kiadó, Bp., 1995.; Kamarás István: *Emberismeret, erkölcsismeret, vallásismeret. Tantárgyi útmutató 7–8. évfolyam.* ÉKP Központ – Tárogató Kiadó, Bp., 1997.

⁵Bohár András: *Antropológiai és etikai vázlatok.* Keraban Kiadó, Bp., 1993.; *Embertan óravázlatok.* Borsod-Abaúj

Zemplén Megyei Pedagógiai és Közművelődési Intézet, Miskolc, 1993.;

Kamarás István – Sárkány Klára: *Embertan középhaladóknak.* Keraban Kiadó, Bp., 1993.; Kamarás István: *Bevezetés az embertanba.* PSZM, Bp., 1996.;

Kamarás István – Makk Katalin – Varga Csaba: *Kagylózene.* Szent Gellért Kiadó, Bp., 1993.; Kuslits Katalin: *Tanítható-e az ember? (Tanári segédkönyv és szöveggyűjtemény.)* Dinasztia Kiadó, Bp., 1993.

⁶Nemzeti Alaptanterv. Művelődési és közoktatási Minisztérium,

ma már a kisebb gyerekek is ódzkodva fogadják, ám ha az emberismeret órán Kovács Csaba és Orsós Rozika megtudják, hogy az ember nemcsak olyan, mint minden ember, hanem olyan is, mint senki más a világon, tehát pótolhatatlanul egyedi, akkor — amint ezt gyakorta tapasztalhattuk — Kovács Csaba és Orsós Rozika felismerik és ki is jelentik, hogy ebből számukra az következik: az ember pótolhatatlan ritkaság, érték, és már csak ezért is becsülni és tisztelni kell. Vagyis rendre maguk a tanulók sejtik, fogalmazzák meg és mondják ki a legfontosabb erkölcsi tételeket. És a hittanосok még azzal is megtoldhatják, hogy ez már csak azért is így van, mert az ember istenképmás.

Az Embertan műhelyben általános és középiskolai tantervek,² tankönyvek,³ tanulási-módszertani útmutatók⁴ és egyéb oktatási segédletek⁵ is készültek, majd pedig ezek jobbára spontán és „mozgalmi” tapasztalatok formájában és a Nemzeti Alaptantervben (továbbiakban: NAT) intézményesültek. Így a hivatalos curriculum része lett az az embertan/emberismeret,⁶ mely elfogadhatóvá vált a különböző világnézetű pedagógusok, szülők és tanulók nagy többsége számára a maga *több dimenziós* (biológiai-pszichikus-szociológiai-szellemi) és *lényegét tekintve eminensen keresztény emberképével.* Olyan „általános emberi” alapot képez, melyre sokak véleménye és többek tapasztalata szerint jól *ráépíthető a vallási-világnézetű képzés és nevelés.*

Sokan úgy látják, és többek már tapasztalják is, hogy ez az emberfelfogás sikeresen szolgálhatná a fiatalokat mind a világ jelenségeinek az Egészre vonatkoztatott megismerésében, mind az okos szeretetben, mind az adás és felelősség társadalmának megvalósításában. Sokan elégedetten konstatálták, hogy értékrendje magában foglalja a legfontosabb *keresztény értékeket.* Mindennek ellenére az egyházak és az egyházi iskolák vezetőinek és a vallásos pedagógusoknak jelentős része — valami világi huncutságot szimatolva — igen óvatosan vagy egyenesen gyanakodva fogadták az emberismeretet, azt hangoztatva, hogy az egyházi iskolában éppen elegendő a felekezeti hit- és erkölcsstan.

Mindemellett eddig még az állami iskolákban sem aratott sikert az emberismeret. Hiába kezdték el a NAT bevezetésekor legalább félezer iskolában nagy odaadással, másik félezer iskolában viszonylag tisztességesen a vele kapcsolatba került diákok és a tanárok többsége számára revelációt jelentő tárgy oktatását és tanulását, ez a sajátosan magyar, ugyanakkor ízig-vérig európai pedagógiai innováció igen rövid időn belül áldozatává vált a *redukált emberkép* jegyében fogant *ideologikus és ugyanakkor pragmatikus-racionalista* gondolkodásnak, mely máig áthatja mind a „nagypolitikát”, mind az oktatáspolitikát.⁷ Hiába készültek újabb, az emberismeret alsó-, közép- és felsőfokú oktatását és tanulását szolgáló segédletek,⁸ hiába ért célba a Veszprémi Egye-

Bp., 1995, 102–106.

⁷Az 1998-as választáson győztes pártok a NAT eltörlését ígérték.

⁸Kamarás István: *Bevezetés az embertanba*.

PSZM, Bp., 1996.

Kamarás István: *Erkölcstan a 11. évfolyam számára*. Krónika Nova, Bp., 2001.; Lányi András – Jakab György:

Erkölcstani esettanulmányok. Alternatív Közgazdasági Gimnázium, Bp., 1999.

⁹Az akkori miniszter (Pokorni Zoltán) által felkért etikaoktatási szakbizottság különböző világnezetű és pártállású tagjainak (köztük a történelmi egyházak képviselőinek) egyöntetű támogatásával.

¹⁰Hetedik évfolyamon heti egy órás, önállóan is tanítható, de más tárgyba beolvasztható *Ember és társadalom, etika*, tizenegyedik évfolyamon heti egy órás tárgy, a gimnáziumban *Ember- és erkölcsismeret*, a szakközépiskolában *Társadalom- és erkölcsismeret* néven.

¹¹Közéjük tartozik az Értékközvetítő és Képességfejlesztő Programot vállaló 30–40 iskola, amelyekben a többi iskolában minimálisan kötelező (és egyben átlagos) óraszám három-négyszeresét fordítják az ember-

tem által akkreditáltatott *Ember-, erkölcs- és vallásismeret* szakirányú továbbképzési szak és az *Etika, ember- és társadalomismeret* levelező és nappali alapszak, hiába került be a NAT alapján készült kerettantervbe nagyjából változatlan tartalommal és emberképpel⁹ az ember- és erkölcsismeret, a harmadára-negyedére csökkent óraszám miatt az eredeti elképzelésnek úgyszólván csak a paródiája maradt meg.¹⁰ Az ilyen mértékű kicsinyítésben az emberből csak gnóm marad, hiszen miféle tudás adható át az emberről, ha például a nemiségre, férfi-nő szerepekre, a szerelemre, a párválasztásra, a házasságra és a családra mindösszesen két-három tanóra jut? Márpedig a hivatalos minimum szerint ennyi jut. Olyasmi történt, amit az ötvenes évek egyik legjobb vicce így érzékeltetett: „A széncsatát megnyertük. A szén alulmaradt.” Az iskolának ugyan lehetőségük van arra, hogy olyan helyi tantervet készítsenek, amelyben akár az elsőtől a tizenkettedikig szerepelhetne az emberismeret, de még olyan iskola is csak elvétve akad,¹¹ amelyben a szégyenletesen alacsony kötelező óraszám kétszeresében terveznék tanítani ezt a tárgyat.¹²

Mondhatnánk: a helyzet eléggé reménytelen ahhoz, hogy az ember reménykedjen, méghozzá éppen az egyházi iskolák ethoszában, az istenképmás ember komolyan vételében, vezetőinek erkölcsi bátorságában, ugyanis hol lenne fontosabb az ember, mint éppen az egyházi iskolákban? Az egyházi iskolák zsidó-keresztény világnézeti ethosza, a maga örök értékeivel és tradícióival különösképpen megfelelő alapja és erőtere lehetne annak a modellnek, mely egyébként minden magyar iskolának javasolható: amely az embertanba épített erkölcstan, a vallásismeret és a katekézis egymásra épülő hármasát jelenti. Az embertanba épített erkölcstanról szólván joggal kérdezik meg a keresztény pedagógusok, hogy ugyan már, melyik etikát foglaltuk bele az embertudományokba? Szép számmal vannak hazánkban is jelentős keresztény teológusok és pedagógusok, köztük például a katolikus Jelenits István és Orosz László, a református Szűcs Ferenc és az evangélikus Pröhle Károly, akik határozottan amellett érvelnek, hogy lehetséges az *egyetemes etika*.¹³ Emberismeretünkbe ilyenfajta „konszenzusetikát” építettük be.¹⁴ A másik oldalról nézve ez így olvasható: plurális világunk számára olyan NAT és kerettanterv készült, amely alkotmányjogi értelemben ugyan semleges, ugyanakkor magában foglalja a klasszikus és keresztény alapértékeket. Részben azért, mert kidolgozásában komoly szerepet kaptak és vállaltak keresztény szakemberek, részben azért, mert előítéletmentes diskurzus közepette széles körben elfogadtatható konszenzus jött létre.

A keresztény iskolába járó gyerekek is éheznek az olyan tanórai foglalkozást, amely a *rólad van szó, érted, veled* jegyében történik. Azok a gyerekek, akik ilyen emberismeretet tanultak, roppantul élvezték, de lehet mondani, hogy tanáraik még jobban. Már pe-

társadalom- és
erkölcsismeretre.

¹²Az oktatási vezetés
2002 őszén azt az állás-
pontot képviseli, hogy az
iskoláknak, a kötelező ke-
rettanterv alól felszabadul-
va lehetőségük van arra,
hogy a kötelezőnél akár
jóval nagyobb óraszám-
ban tanítsák az ember-
és erkölcsismeretet. A je-
lek szerint alig akad isko-
la, amely nagyobb teret
biztosítana az embernek.

¹³Az 1991-es békéscsa-
bai és az 1993-as
szolnoki morálpedagógiai
konferenciákon Jelenits
István azzal érvel, hogy
embernek lenni: feladat,
és ennek van egyete-
mes mércéje. Úgy véli,
hogy a nem vallási me-
galapozás nehezebb, de
azért lehetséges. Orosz
László szerint az egye-
temes etika arról szól,
hogy mit kell tenni a kö-
zösség boldogulása
érdekében, kiindulópont-
ja a személyes emberi
méltóság. Egyetemes
etikát írt Nyíri Tamás
főiskolásoknak és egye-
temistáknak, illetve Sza-
bó Pál Tivadar középis-
kolásoknak.

¹⁴A 9. sz. jegyzetben sze-
replő etikaoktatási szakbi-
zottság nagyobb részben
gyakorló vallásos tagjai
(köztük a három legna-
gyobb keresztény egyház
képviselőivel) egyöntetű-
en „szavaztak meg” egy
ilyen fajta

dig ez döntő szempont. A hiteles tanár nemcsak az, aki tudja,
de aki élvezi is azt, amit együtt csinál diákjaival. Egy ilyen, a
beszélgetés, szerepjáték és kutatás színes hármasságában (mely
természetesen bővíthető¹⁵) zajló embertan messze túlmege az is-
meretszerzésen, élménydús happening (történés) és — természe-
tesen indirekt módon! — emberszelidítés is.

Erre az ember- és erkölcsismeretre épülhetne elképzelésem
szerint az a *vallásismeret*, mely a következőket tartalmazza: val-
lásfenomenológia és vallásnéprajz, valláslélektan és vallásszocio-
lógia (vagyis az, hogy miért és hogyan vallásos a *homo reli-
giosus*), továbbá a világvallások, kitüntetetten a zsidó és keresz-
tény vallás, középpontban a Biblia-ismerettel.¹⁶ A Biblia-ismeret
már két változatban szerepelhetne, befejező része lehet a vallás-
tannak, amely innen kezdve már csak a nem vallásos tanulók-
nak szól, hiszen a többiek már saját vallásuk és felekezetük *hit-
és erkölcsstanával* folytatnák.

A harmadik szakasz első felében el tudnék képzelni egy *öku-
menikus* Biblia-ismeretet is, és csak ez után következne a kate-
kézis felekezeti szakasza. Természetesen egyáltalán nem mellé-
kes kérdés (de már nem ennek az írásnak a tárgya), hogy a mai
katekézisnek miképpen kellene megújulnia és paradigmát válna-
nia, de reményem szerint már önmagában az is kedvező hatást
kiváltó ösztönzést és kihívást jelentene, ha a katekézisnek szer-
vesen kellene/lehetne kapcsolódnia az ember- és erkölcs-, vala-
mint a vallásismerethez.

Ma még az ember a legtöbb hazai iskolában csak igen sze-
rény és igen szürke epizodista, óraszama még a melléktantár-
gyakét sem éri el. Az istenképmás ember ma még az egyházi is-
kolákban sem próféta, sőt, itt-ott egyeseken elkergetett próféta.
(Óvatos bizakodásra szolgáltat okot az a tény, hogy 2002 őszén
mintegy száz vallásos pedagógus iratkozott be az *Ember-, társa-
dalom- és vallásismeret* szakirányú továbbképzési szakokra.)

A keresztény iskolák számára, úgy vélem, *szakmai és erkölcsi
kihívás* az önismeret, a kapcsolattant, társadalomismeret és
mindezek erkölcsi reflexióját magában foglaló emberismeret.
Nem lehet arra hivatkozni, hogy minimális óraszama alapján ez
csak egy alig-valamicske melléktárgy, hiszen 2002 nyarán a Ma-
gyar Közlöny 99. számában megjelent az 1993. évi Köznevelésről
szóló LXXIX. Törvény legutóbbi módosítása, melyben többek kö-
zött módosultak a köznevelési törvény kerettantervekre vonatko-
zó részei. Ennek értelmében a 8./A§. megfogalmazása szerint:
„Az iskola a kerettantervtől eltérhet, tantárgyakat összevonhat,
műveltségi területeket alakíthat ki, az egyes tantárgyak tananya-
gának átadására szánt időkereteket a tantárgyak és évfolyamok
között átcsoportosíthatja.” Minisztériumi csúcsvezetőkkel értel-
meztettem ezt a szöveget, s ők is megerősítettek abban, hogy en-
nek szellemében azokban az iskolákban, ahol akarják, ahol iga-

konszenzus-etikát, mely a kerettantervbe kerülő ember-, erkölcs- és társadalomismeret tárgyakba került bele.

¹⁵Tantervemben és tanulási útmutatómban két tucatnyi tevékenységet soroltam föl.

¹⁶A Zsolnai-féle Értékközvetítő és képességfejlesztő programban szerepel ilyen tárgy.

¹⁷Most szervezzük az Ember- és társadalomismeret tanító tanárok egyesületét.

¹⁸Vö. Jürgen Oelkers: *Nevelésetika*. Vince Kiadó, Bp., 1998.

zán fontos az ember, az első elemítől érettségiig folyamatosan benne lehet a helyi tantervben.

Természetesen „országosan” is fontos kellene hogy legyen az ember és az emberismeret. Ma még az olykor a cinizmust súroló prakticismus és racionalizmus komoly akadályja eme magyar pedagógiai találmány széles körű elterjedésének. Szerencsére több jel mutat arra, hogy talán éppen a keresztény iskolák állnak majd annak az alulról szerveződő mozgalomnak¹⁷ az élére, mely megpróbálja a szerény epizodistát, az embert főszereplővé avatni az iskolában. Jó jel, hogy egyre többen jelentkeznek keresztény iskolákból a ma már több egyetemen és főiskolán (köztük a Sapientia is) oktató, a mi műhelyünk által kidolgozott *Ember- erkölcs- és vallásismeret szakirányú továbbképzési szakra*, valamint a nálunk, a Veszprémi Egyetemen indított — levelezőn is, nappalin is végezhető — *Etika, ember- és társadalomismeret* alapszakra. Már csak azért is úgy gondolom, hogy éppen a keresztény iskolákban lehetne főszereplő a test-lélek-szellem ember, hiszen az egyházi iskola lényegéből következően itt valósulhatna meg legnagyobb eséllyel az a nevelés, melynek lényege Jürgen Oelkers szerint a permanens erkölcsi diskurzus.¹⁸

Polgár Rózsa: *Tisztelet Luthernak*, 1983

A fegyelmezés nehézségei

A diák és a nevelő integritásának és méltóságának megőrzése a fegyelmezési helyzetekben

A szerző pszichológus. Tanulmánya előadásként elhangzott a 2002. október 29–31-én, Pannonthalmán rendezett *Docete – bencések a magyar oktatás és nevelés szolgálatában* című nemzetközi konferencián. Tanulmányát rövidítve közöljük.

Ezúton is köszönjük a szerzőnek és a konferencia szervezőinek, hogy hozzájárultak a közléshez.

Középiskolai tanárok állítása szerint a mai iskola legégetőbb gondja a fegyelmezés. Félig tréfásan, félig komolyan mondják, hogy a testi fenyítés tiltásával az egyetlen eredményesen alkalmazott nevelési eszköz hullott ki a kezükből. Az elmúlt 10–15 évben felgyorsult és nagyot változott a világ. Ez rányomja bélyegét a családokra és az iskolára. A hagyományos kultúra felbomlásával a hagyományos fegyelmezési módszerek is eltűntek, és kérdésessé vált, hogyan tovább. Aki erre a sürgető kérdésre nem találja meg a maga saját, egyéni válaszát, az nagyon nehezen tud tovább tanítani.

Előadásomban megkísérlem körüljárni az iskolai fegyelmezés problémakörét: beszélek a mai társadalom és család nehézségeiről, a fegyelmezésről általában, a különböző életkorok és helyszínek — család, általános iskola, középiskola — jellegzetességeiről, végül a lehetséges utakról a lehetséges megoldások felé.

Mi változott?

Ahhoz, hogy világosan lássuk, mennyi minden sűrűsödhet össze az iskolai fegyelmezés helyzeteiben, röviden át kell tekintenünk az elmúlt időszak változásait, mert ezek nagyban befolyásolták mindannyiunk életét.

A társadalom szintjén végbement változások

Vegyük szemügyre először a *társadalom* szintjét. Az előbb az elmúlt 10–15 évet emlegettem. A hagyományokon alapuló társadalom felbomlása, a hagyományos értékek háttérbe szorulása természetesen sokkal régebben kezdődött. A modern társadalom válságjelenségei már régebben éreztették hatásukat. Az elmúlt időszakban azonban ez a folyamat felgyorsulni látszik.

A magyar társadalom külön tehertétele volt a „*létező szocializmus*” több mint negyven éve, amely lassan, fokozatosan, nem látványosan építette le az egyént és a közösséget. Hogy csak néhány jellemzőjét említsem: hazugságra és félelemre épült, 1956 után még inkább. A közösen tudott, de ki nem mondható titok romboló hatású, ezt tapasztaljuk nap mint nap a családterápiában is. Az egyéni és közösségi felelősségérzet helyét szép lassan elfoglalta a közöny. A lelkekben sokkal nagyobb kár keletkezett, mint a gazdaságban és az intézményrendszerben.

A rendszerváltozás

Sokan és sokszor leírták már, hogy a *rendszerváltozás* nemcsak viszonylagos szabadságot, többpártrendszert és demokráciát hozott, hanem a szabadsággal együtt járó létbizonytalanságot, kiélezett döntési helyzeteket, növekvő munkanélküliséget, a társadalom megosztottságát, a bűnözés terjedését, csupa olyan nehezen megemészthető dolgot, amelyre nem voltunk felkészülve. Egy alapjában már szétmállott szövetű társadalomra rakódott rá a rendszerváltozás sok terhe. A fizikai és szellemi határok megnyitásával pedig együtt jár, hogy a világméretű nehézségek sokkal nagyobb mértékben befolyásolják életünket. A globalizáció, az informatikai robbanás, a „lépést kell tartanom” kényszere csupa olyan változás, amely még egy egészséges és szolidáris társadalmat is megviselt volna. A nyugati tömegkultúra beáramlása, az eddig is jelen lévő drogok gyors elterjedése, az erőszak utcára kerülése, és hasonló folyamatok tovább koptatják a társadalom amúgy is gyenge alkalmazkodási képességét, megkönnyítik a stabil értékrenddel nem rendelkezők sodródását.

Mondhatnánk, hogy a politikai helyzet változása az *egyházi iskolákat* pozitívan érintette, hiszen visszakapták épületeiket, újra szabadon működhetek. Csakhogy a gyerekek az egyházi iskolákba is ugyanabból a rongyolt szövetű társadalomból érkeztek, még ha rendezettebb családi körülmények közül is, mint az átlag.

A fogyasztói szemlélet

Gyakran emlegetjük a modern társadalmat *fogyasztói társadalomként*. Érdemes belegondolnunk lélektani szempontból, hogy mit jelent ez. A fogyasztói szemlélet emberképe nem az érett személyiségű emberre épül, mert az nem ideális fogyasztó, nincs szüksége pótszerekre. Sokkal inkább az éretlen, infantilis személyiségre, akinek jellemzői a bizalmatlanság, az ellenségeség, az unalom, az öncélú izgalomkeresés, az erőszak mint szorongásoldás. A modern társadalom hihetetlenül gyorsan változik, bonyolult, elidegenedett. Ebben a közegben az eddiginél is fontosabb az az érzelmi biztonság, amit csak egy összetartó család adhat meg.

A családokat érintő változások

Mi történt a *családokkal*? Minden társadalmi léptékű változás a családban csapódik le, mint végső lerakóhelyen. A családok rossz lelkiállapota szintén nem új keletű probléma. A világméretű folyamatokkal párhuzamosan (szekularizáció, individualizáció, a fogyasztói társadalmak kialakulása) a Kádár-rendszerben sem számított a család értéknek, sok mással egyetemben.¹

¹Csak egy példa: idős kolléganőm meséli, hogy az 50-es években le se írhatta azt a szót, hogy család: az emberek csak egyéni vagy társadalmi formában fordulhattak elő.

Közismert, hogy a világ élvonalába tartozunk daganatos betegségekben, szív-és érrendszeri betegségekben, öngyilkosságban, alkoholizmusban. Arra, hogy a családban „termelő” *mentális egészség* és a társadalom működőképessége mennyire összefügg egymással, íme egy példa: WHO felmérés szerint a jóléti társadalmakban a legnagyobb gazdasági veszteséget okozó betegségek listáján az első öt mentális betegség. A rendelőkben dolgozó pszichológusok, pszichiáterek sokszor elmondták már, hogy a lelki betegségek eloszlása megváltozott: a régi, elfojtott

Mentális betegségek

²Vö. *Titokkal a lelkemben életem*. Az ötvenhatos elítéltek gyermekeinek sorsa. (Szerk. Körösi Zsuzsanna és Molnár Adrienne.) 1956-os Intézet, Budapest, 2000.

traumákra épülő „klasszikus” neurózisok már alig fordulnak elő. Korunk betegségei az *én* betegségei, elsősorban a *borderline-szindróma* — ahogy a berlini iskola kiváló pszichiátere megfogalmazta. Ez pedig nem más, mint az énéjlődés súlyos zavara, amelyet az elégtelen, destruktív családi környezet teremt meg. Következménye a belső üresség, céltalanság, közömbösség, a feltörő agresszió, a kapcsolatokra való képtelenség.

Megkockáztatom, hogy a család elégtelen működéséből eredő lelki betegségeket „túl lehet élni”, jobbára kompenzálhatóak. De amikor egy fentebb már említett destruktív társadalmi miliőben él a család, amikor a betegítő történelmi helyzetre rakódik rá a család működésképtelensége, egyéni problémái, az már olyan súlyos traumákat okoz, amelyek a következő generációkat is megbetegítik.²

Láthatjuk, hogy amire a hagyományos iskolai fegyelmezés építeni tudna, az sokszor egyszerűen nem létezik. Például az otthonról hozott önfegyelem, a felnőttben való bizalom, a frusztrációtűrő-képesség, a stressz elviselése. (...)

Fegyelmezés és iskola

Mi történik az *iskolában*? A 6–7 éves gyerekek spontán fejlődéssel jutnak el odáig, hogy kinyílik számukra a világ, kifelé keresik az értékeket, igazodási pontokat, nem befelé, a családban. Kialakul egyfajta feladattudat, teljesítményigény. A tanítójuk kedvező esetben abszolút tekintély, sokszor jobban hisznek neki, mint a szüleiknek: „De az Éva néni azt mondta...” Ilyenkor a bizalom és a szeretet a meghatározó a tanár-diák kapcsolatban, az első két osztályban a diákok azért csinálják meg a leckét és viselkednek jól, mert — szerencsés esetben — szeretik a tanítójukat. A 9 éves kortól már egyre fontosabbá válik a szabálytudat és a közösségtudat: ez a csoportos játékok kora, amelyben véresen komolyan kell venni a játékszabályokat. A tanító inkább tekintélyszemély, mint pótmama, vezető szerepét a tudása, tapasztaltsága, határozottsága révén tudja megőrizni.

A hat-hétéves korosztály

Az *iskolák* és a *pedagógusok* nem mindig tudnak élni ezzel a gyermeklélektani tapasztalattal. Van olyan elsős tanító néni, aki az első nap, az első órán beírást ad a rendetlenkedő gyerekeknek. Vagy olyan nagyot csap az asztalra, hogy eltörik a gyűrűje. (Megtörtént eset!) A félénkebb kislányok, akikkel sosem volt semmi baj, ebben az osztályban több hónapig gyomorfájással indultak iskolába. Másik eset: az izgó-mozgó, közbekiabáló, sajtukukac fiúk büntetése, hogy nem mozdulhatnak el a tanító néni mellől, a szüneteket ülve kell tölteniük, sem az udvaron, sem a játszótéren nem mozoghatják ki magukat. Ugye mondanom se kell, hogy ettől a problémák csak sokasodnak. Régi módszer a megszegnyítés: kiállítani a gyereket, papírsüveget a fejébe, felíratot a nyakába.

De jártam olyan iskolában is, ahol a fegyelmezés sokkal jobban támaszkodott ennek a *korosztálynak* a *sajátosságaira*. Például az első tíz perc tanulás után, amikor a gyerekek elkezdtek izegni-mozogni, vakarózni, a tanító tudta, hogy ez nem a rosszaság jele, hanem életkori sajátosság: ez a korosztály még nem képes 10 percnél tovább erősen koncentrálni. Kinyitotta az ablakokat, felállította a gyerekeket, és mondókáztak, játszottak: olyanokat, amelyekben kiabálni, toporzékolni, hadonászni kellett. Az ötperces közjáték után újult erővel, friss oxigénnel folytatódhatott a tanulás. Amikor már hosszabb ideje tartott, és jobban elfáradtak a gyerekek, átmentek a tanteremmel szomszédos „szőnyeges szobába”, ahol körbeültek a szőnyegen, vagy leheveredtek, kinyújtóztatták magukat, körjátkoztak, mesét hallgattak. Ebben a rendszerben a máshol általános fegyelmezési problémák szinte elő sem fordultak.

A serdülőkör

A 12–13 éves korban több folyamat indul el: a testi serdülés, természetesen nagy egyéni eltérésekkel, a gondolkodás fejlődése, melynek során a konkrét műveletektől eljutunk a formális, logikai műveletekig, és nem utolsósorban elkezdődik egy hosszú, konfliktusokkal terhes folyamat: önálló személyiség születik. A serdülőkör természetes velejárója az érzelmi labilitás, az azonosuláshoz használható modellek keresése, a kortárscsoport felértékelődése. Ezzel együtt jár az is, hogy hirtelen kínzó élességgel veszik észre — szinte felnagyítva — a környezetük hibáit, az igazságtalanságokat, a visszásságokat. A pedagógus nagyon nehéz helyzetbe kerül, ha pusztán hatalmi szóval akar eljárni: ez a korosztály már nem fogadja el, minél nagyobbak, annál kevésbé.

Az eddigi nevelés hatása ekkor mutatkozik meg leginkább. Serdülőkörben törnek elő sokszor azok a krízisek, amelyek csírájukban már megvoltak, de addig nem mutatkoztak.

Nehezebb-e ma a serdülőkkel, mint 10–15 éve? Sok gyakorló tanár azt mondja, hogy igen. A serdülőkör eddig is nehéz korosztály volt. Most még inkább az. Az előbbieken már emlegetett társadalmi hatások nagyban befolyásolják ezt az érzékeny életszakaszt. Például a fogyasztói társadalom modellje kifejezetten serdülő személyiségre van kidolgozva, de a továbblépést nem teszi lehetővé. A család hatása ellensúlyozhatná ezt az agresszív hatást, de tudjuk, hogy a család maga is meggyengült. A diákok nem tudják otthon hagyni a problémáikat, hanem behozzák az osztályterembe, és ez akadályozza a tanulást. Ilyenkor a tanításra irányuló kísérletek kudarcra vannak ítélve.

Fegyelmezés a középiskolában

Hogyan történik a *fegyelmezés* a *középiskolában*? Csak nagyon kevés tanárt készítenek fel a képzés során arra, hogy mit tegyen, ha belép egy lármázó és rendetlenkedő gyerekekkel teli osztályba. Ha a tanárok bekerülnek az osztályukba, természetesen tanítani akarnak, nem pedig fegyelmezni. A legtöbb tanár azt reméli, hogy nem lesz majd szükség a fegyelmezésre, mert olyan lebilincselően fog beszélni, hogy a gyerekek szájátva hallgatják. A

**Engedékeny vagy
tekintélyelvű iskola?**

gyakorló tanárok azonban tapasztalják, hogy mégiscsak kell fegyelmezni. Sőt, az idő nagy részét a fegyelmezésre fordítják. A többség a büntetéssel való fenyegetéssel, a tényleges büntetéssel vagy szóbeli leszidással, megszégyenítéssel igyekszik rendet tartani. Ezek a módszerek használnak, de hosszú távon gyakran ellenállást, makacsságot, visszavágást váltanak ki.

Általánosan elterjedt vita, hogy milyen legyen az iskola: engedékeny vagy tekintélyelvű? Ez a kérdés polarizálja a szülőket, a tanárokat, az igazgatókat, a szakmai és szélesebb közvéleményt. Igazgatók bevallják, hogy egyformán elégedetlenek velük olyan szülők, akik szerint az iskola túl engedékeny, illetve olyanok, akik szerint túl szigorú. A vita tehát eldönthetetlen.

Ebben a fogódzó nélküli világban az eddiginél is fontosabb a *hiteles személyiségek* mint biztos pontok léte. Ez a tanárra hárul. Nagyobb lehetőségei vannak tehát a modellnyújtásban, a kapcsolatteremtésben. Ugyanakkor kényszerei is egyre nőnek. A tantervek változásában csak egy a biztos: a bizonytalanság. A tantervet végre kell hajtani a gyereken (és a tanáron), nincs idő megállni, gyakorolni, elmélyülni — pláne beszélgetni, vagy az élet nagy kérdéseivel foglalkozni! Különösen az érettségire készülő osztályok vannak kitéve ennek a hajszának: gyakorlatilag az év kezdetétől erről szól minden. Tanár legyen a talpán, aki a sokféle kényszer között képes időt hagyni egyéb dimenziókra is. Vagy saját magára! A tanári identitás kimunkálása sok időt és energiát kívánna, hogy a pedagógus ne rabszolgaként robotoljon sokfelől érkező sokszor ellentétes elvárások között.

**A tanári munka
néhány aspektusa**

Nézzük néhány aspektusát a tanári munkának.

1. A tanár *beosztott*. A legtöbb iskola valójában nem demokratikus intézmény, hanem hierarchikusan szerveződik. A tanároktól elvárják, hogy végrehajtsák a döntéseket, de azt kevésbé, hogy részt vegyenek azok meghozatalában. Az értekezlet sokszor az információcsere, a megbeszélések és a társadalmi élet színhelye, nem pedig döntéshozó testület.

2. Az oktatásügy olyan kérdés, amelyben mindenki illetékesnek érzi magát, hiszen saját bőrén mindenki tapasztalta legalább egyszer az oktatást. Emellett gyakori a felelősség áthárítása: szülők az iskolára, iskola a családra mutogat. Az iskolán belül a tanárok esetleg az igazgatóra és viszont, vagy a szakfelügyelőre, vagy a minisztériumra stb. De a tanár van az első vonalban! Minden tanterv, rendelet, stb. mellett a tanár-diák kapcsolat az elsődleges. Ebben a minőségben a tanár az iskola csúcán helyezkedik el, mert vele kezdődik és végződik minden. A nevelés az osztályteremben történik, illetve más színhelyeken, de a tanár és a diák között. Az épület, a program, a felszerelés, a tantárgyak, a könyvek, a költségvetés csak kellékek. A tanári identitás fontos eleme kellene hogy legyen az a meggyőződés, hogy a tanár *szakértő*, hinnie kell szerepe fontosságában, ami most még inkább felértékelődik.

3. A tanár az osztályteremben: *hatalom és tekintély* — kellene hogy legyen. Szakértelmen, tapasztalaton, érettségen alapuló tekintély, akinek engedelmeskedni nem megalázó, mert belátható és elfogadható, hogy szükséges. A hatalmon vagy félelemkeltésen alapuló tekintély is tekintély, de alattvalókat nevel, nem ön-fegyelemmel rendelkező embereket.

4. A tanár az osztálytermen kívül sokszor *szerepzavarral* küszködik. Szeretne közvetlenebb, bizalmasabb lenni a tanítványival, de fél, hogy akkor kicsúszik a kezéből az irányítás, nem tisztelik többé. Ezért kétféle viselkedésmódot alakít ki: egyet a tanításhoz, egyet az irányításhoz. A tanításhoz használt szerep összeegyeztethetetlen a rend fenntartásához használt szereppel. Másik lehetősége, hogy inkább szigorúbb a tanítási időn kívül is, hogy megtartsa a kontrollt.

A fegyelmezés kudarcai

Mindannyian ismerünk példákat a *fegyelmezés kudarcairól*. Itt most egy szélsőségesnek tűnő, de sajnos egyre elterjedtebb helyzetet hozok fel példaként. Ezt a levelet egy fiatal pedagógus küldte el egy újságnak, „A pszichológus válaszol” rovatba. A címe: *Végső kétségbeesés*. Idézem: „Végső elkeseredésemben fordulok önhöz. Huszonnyolc éves tanárnő vagyok. Világéletemben tanítani akartam, a főiskolát kiváló eredménnyel végeztem. Egy városi általános iskolában tanítok, többségükben halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek tanulnak itt. A problémám, ami a tantestület problémája is, a következő: a gyerekek magatartása egyszerűen elviselhetetlen! A kollégáim és én tisztában vagyunk a szociális háttérrel, mégis úgy gondolom, a gyerekek viselkedésére nincs mentség. Minden szünetben, amikor ügyeletes vagyok, verekedő gyerekeket választok szét. Gyakran saját testi épségem kerül veszélybe a hetedik, nyolcadik osztályos fiúk szétválasztásakor... A tanári székre tett gombostűkről már nem is beszélek. A múltkor egy ötödik osztályos fiú óra közben felállt a helyéről, és a tanárát nagy erővel hátba ütötte... A szülők tehetetlenek. Beüzentek, hogy boldoguljunk, ahogy akarunk, hiszen ők sem tudnak mit csinálni a gyerekekkel, rájuk sem hallgat. Mostanában már, ha rágondolok a munkámra, görcsbe rándul a gyomrom. Az idén két kiváló kolléga hagyta itt az iskolát, a fenti okok miatt. Ketten-hárman mindig betegek... A helyzet tarthatatlan. Ön szerint létezik megoldás?”

Lehetőségek a megoldásra

Mielőtt válaszolnék magamnak, megállok egy gondolatra.

Kell-e, lehet-e *egységes megoldást* találni a fegyelmezés problémájára? Igen is, meg nem is. Könnyebb, ha egységben látjuk a mai társadalom helyzetét, benne az iskoláét, a tanárok és diákok kapcsolatának nehézségeit. Jó az összefüggéseket látni, mert nem veszünk el az elkeserítő részletekben, hogy „ma is dumál-

tak az órán”. Ugyanakkor, mint azt a bevezetőben is említettem, tudatosan kell kidolgozni kinek-kinek az egyéni megoldását. Régebben adottak voltak a keretek: a szabályok betartásával egy gyengébb képességű pedagógus vagy kevésbé határozott személyiség is elboldogult az osztályával. Ma már ez nem megy magától, nem használhatóak a régi módszerek. Az intellektuális ismeretek közlése, és azok befogadása olyan alapkészségeket kíván meg, amelyek egyre kevésbé vannak jelen: önkontrollt, érzelmi kiegyensúlyozottságot, tanulási motivációt.

**Példa egy „lehetetlen”
helyzet megoldására**

De hát oktatni csak kell! Mondják a pedagógusok. Itt visszatérnék az előbb idézett „végső kétségbeesésre”, illetve a kérdésre adott válaszra. A válaszadó pszichológus először nem ad konkrét tanácsot, ehelyett felidéz egy régi angol filmet, amely hasonló problémát feszeget. Egy fiatal tanár első állásába utazik egy távoli kisvárosba. Ott már epedve várják, mert a túlkorosok osztályát akarják neki adni, ahol egyszerűen lehetetlen tanítani. És tényleg. A fiatal, jól képzett, tehetséges ember a lelkét is kiteszi, de senki sem figyel rá. A lányok piros neccharisnyás lábukat kiteszik a padra, lesik a hatást, a fiúk a padon ülve, a tanárnak háttal, cigit sodornak, fecsegnek, marhászkodnak, időnként verekszenek. A fiatal kolléga néhány hetes elkeseredett próbálkozás után feladja. Belátja: nem tud órát tartani, nem tud tanítani. Egy musical előadást kezd szervezni. Először erre is alig van érdeklődő, de aztán valaki behozza a gitárját, énekelni kezdenek, jeleket mutatnak be egymásnak... Egyre többen lépnek be, megírják a darabot, a dalokat, hozzáfognak jelmezeket szabni-varni, díszleteket építeni. Néhány hét, hónap után megszületik a fergeges előadás, óriási siker a gyerekek körében, botrány a tantesületben. A fiatal tanár fegyelmit kap, de megjelenik — happy endként — a szakfelügyelő, és neki ad igazat.

**A fegyelmezetlenség
mint hiányok
következménye**

Természetesen ez csak egy film, de a történet valódi. Arra utal, hogy néha a lehetetlennek tűnő helyzetekben is lehet megoldást keresni, de ahhoz gyakran *túl kell lépni* a megszokott és jól bevált rendszeren. A film felidézése után a pszichológus arról beszélt, hogy ez a nagyfokú agresszió a gyerekekben nagyfokú szorongásra és hiányállapatra utal. Ez a generáció hiányokat tapasztal meg, él át folyamatosan. A helyes értékrend hiányát, a biztonság hiányát, az ösbizalom hiányát, a kapcsolatok hiányát. A fegyelmezetlenség és az erőszak csak következmény, a hiányok következménye. Amikor nagyon nagyfokú a szorongás, annak egyik jele a kifelé csapó agresszió. Ebben a miliőben ismereteket közölni hagyományos módon nagyon nehéz. Mit lehet itt tenni?

**A kreatív cselekvés
szerepe**

Például lehet a gyerekekkel *beszélgetni*. Nagyon valószínű, hogy velük nem beszélget senki. Ahol a pedagógusok megpróbálták, ott általános tapasztalat, hogy ha rendszeresen, minden reggel beszélgetőkörrel kezdik a napot, és a gyerekek elmondhatják, mi történt előző este, mit álmodtak, hogy érzik magukat,

Egy katolikus
szakmunkásképző
példája

„Lelki labor”

ott nagyságrendekkel csökkent a feszültség, és később, de sokkal hatékonyabban kezdték a tanulást. Másik eszköze ennek, ha nem csak intellektuális úton fejezhetik ki magukat. A gyermeki intelligencia — még a serdülőkre is igaz ez, a hátrányos helyzetűekre még inkább — sokkal inkább cselekvésben nyilvánul meg, mint verbalításban. Ha a gyerek az iskolában lehetőséget kap kreatív cselekvésre is, nem csak frontális oktatásra, az jelentősen javít a lelkiállapotán, csökkenti a szorongásait, ezzel az erőszakos vagy nyugtalan viselkedés előfordulását.

Egy másik példa, ezúttal időben és térben közelebb. Nemrégiben, erre az előadásra készülve, arról faggattam egy újpesti *katolikus szakmunkásképző* hitoktatóját, hogy ő hogyan fegyelmezi a közismerten nehéz társaságot. (Vallástalan szülők, kétharmad részt egyszülős családok, éjszakázó életmód, 16 évesen már szinte nevelhetetlen fiatalok...) Őszintén elmondta, hogy bizony az első éve merő szenvedés volt. Mondhatott a gyerekeknek bármilyen érdekes dolgot, azok oda sem figyeltek, beszélgettek, egymást vagy őt piszkálták. Előfordult, hogy elkeseredésében óra közben otthagya az osztályt: csináljanak amit akarnak, de ezt nem lehet kibírni. Próbált nekik külön programokat szervezni: a misére járás helyett végiglátogatták a templomokat, kirándultak, együtt játszottak. Ezt már jobban szerették a gyerekek, de az oktatás kínlódás maradt.

A második évben aztán az iskolában változtattak néhány dolgot. A nyári szünetben falakat húztak fel a nagy, hatvan négyzetméteres osztálytermekben, kicsi, barátságos termékké alakítva azokat. Egyik lett a nyelvi labor, másik a számítástechnikai labor, és mellettük ott volt — a „Lelki labor”. A csoportbontás lehetővé tette, hogy ne egy nagy társasággal kelljen egyszerre foglalkozni, hanem csak 10–12 fővel. A hittanórák így alakultak át csoportbeszélgetéssé, lelki szervizzé. A hitoktató, mindenki Lojzi bácsija minden órán őszintén beszélgetett ezekkel a gyerekekkel a legkülönbözőbb témákról, és ezzel megfogta őket. Ahogy egyikük mondta: így még nem beszélt velem senki. Hogy? Elfogadó szeretettel, a véleménye teljes tiszteletben tartásával, nyitott, barátságos légkörben. Hogy miről beszélgettek? Mindenről. Még a legelvetemültebb, legrosszabb családból jövő gyerek érdeklődését is fel lehetett kelteni az őt érintő kérdésekben. Megnéztek olyan filmeket, mint a *Néma sikoly* az abortuszról, a *Karesz végakarata* a drogról. Ezek megdöbbenettké a gyerekeket, mindenkinek volt róla véleménye, nagy beszélgetés lett belőle. Ki vagyok? Milyen a világ? Mi a feladatomban benne? Igaz-e, amit a tv-ben látok? Ezek a kérdések mindenkit érdekelnek, és a gyerekek szívesen vitatkoznak rajta, ha van, aki meghallgatja és irányítja őket. Itt volt, a hitoktatójuk, méghozzá olyan pedagógus, aki minden gyerekre pozitívan reagált, senkit sem szégyenített meg vagy hallgattatott el, ezzel felébresztette a fiúkban az önér-

**A nevelés szerepe —
a tanár mint hiteles
személyiség**

Felhasznált irodalom:

Günter Ammon: *Kindes-
missshandlung*. Kinder Ta-
schenbücher, München,
1979.; Günter Ammon:
Korunk betegsége... Pszi-
choterápia, VII. évf. 1998.
szept.; Bruno Bettelheim:
Az elég jó szülő. Gondol-
lat, Budapest, 1984.;
Thomas Gordon: *T.E.T. —
A tanári hatékonyság fej-
lesztése*. Gondolat, Buda-
pest, 1990.; Hermann
Alice: *Emberre nevelés*.
Tankönyvkiadó, Budapest,
1986.; Kopp Mária –
Skrabski Árpád: *Magatartás
és család*. Magyar
Bioetikai Szemle, 2001/4.
Körmendy Györgyi: *A ma-
gyar család...* Végeken,
VI. évf. 1995/1.; Mérei F. –
Binét Á.: *Gyermeklélek-
tan*. Gondolat, Budapest,
1981.; Ranschburg Jenő:
Félelem, harag, agresszió.
Tankönyvkiadó, Budapest,
1987.; Vekerdy Tamás:
Kérdezz! Felelek... Park
Könyvkiadó, Budapest,
1999.; Hanna Wolf: *Jézus,
a pszichoterapeuta*. Egy-
házforum, Budapest, 1995.

téket, az önbecsülést, és a fegyelmezés, mint probléma, meg-
szűnt létezni.

Azt hiszem, ebből a két példából sok minden általánosítható. Oktatni természetesen továbbra is kell, a társadalom és a család hiányait pedig az iskola nem tudja bepótolni. Azt azonban meg-
teheti, hogy a *nevelésben szélesebb teret* nyit: az értelem mellett az érzelmi intelligencia fejlesztése és közösségépítés nagyobb hang-
súlyt kaphat. Sok középiskola nagyon elméletközpontú, miköz-
ben a gyakorlati problémamegoldó készségekben, kommunikáci-
ós készségekben, együttműködésben a gyerekek nem fejlődnek. Ezek a készségek olyan tanórán kívüli iskolai tevékenységekben alakíthatók, mint a színjátszó körök, a csoportfoglalkozások, a művészeti szakkörök, a közös projektmunkák. Egyre több terüle-
ten bizonyosodik be, hogy a megfelelő milióban működő kiscso-
portok azok, amelyekben hatékony nevelés és együttműködés folyhat. Ebben a környezetben feloldhatóak az eltérő családi kör-
nyezet okozta különbségek, amelyek a frontális oktatás keretében sok gondot okoznak. A „Lelki labor” máshol is működik. Az olyan iskolában, ahol a diákok bentlakók, és a tanórán kívül is együtt vannak a tanáraikkal, erre több lehetőség adódik. Több kreatív foglalkozás, több beszélgetés, több személyes kapcsolat — kevesebb fegyelmezési konfliktussal jár együtt.

Nagyon fontos a *tanári identitás* fejlesztése. Már emlegettem, hogy nehezebb ma tanítani, mint régebben. Ahogy II. János Pál pápa leszögezte: tanúkra van szükség. Hiteles emberekre, akik tu-
datosan élik az értékeiket. Ehhez a tanároknak minden segítséget meg kellene adni, hogy ne legyenek kiszolgáltatva a szinte meg-
oldhatatlannak tűnő helyzeteknek. A kiscsoportos modell rájuk is érvényes: a jól vezetett beszélgetőcsoport, munkacsoport olyan tá-
mogató közeget jelent, amely nemcsak a tapasztalatcserét teszi le-
hetővé, hanem komoly lelki egészségvédő hatása van. Az eset-
megbeszélés, az időnkénti szupervízió, a rekreációs idő biztosítása olyan eszközök, amelyekkel fontos lenne élni, de sajnos a legtöbb iskolában nincs rá lehetőség. Mivel a tanár a személyiségével dol-
gozik, és munkájában elsődleges fontosságú a személyes példa-
adás, kiemelt feladatként kellene kezelni az önismeret folyamatos fejlesztését, a személyiség „érlelését”. Az identitás nem statikus valami: az identitás egy folyamat térben és időben. Ahhoz, hogy fejlődhessen, folyamatos lelki munkára van szükség.

Az előadás gondolatébresztő alcímei között szerepelt az a kér-
dés, hogy a mai körülmények között van-e mód a fegyelmezés szeretetteljes, ésszerű és gyógyító alkalmazására, melyben nem sé-
rül sem a diák, sem a nevelő személyisége. Erre az az én egyéni, saját magam számára kidolgozott válaszom, hogy ez akkor lehet-
séges, ha nem a fegyelmezés mikéntje, módszere az elsődleges kérdés, hanem az, hogy hogyan lehetek *hiteles személyiség*, olyan, aki elfogadó szeretettel és elsősorban személyes példával nevel.

„Az ember adjon s tekintse véletlennek a kapást”

FÜZI LÁSZLÓ

Németh László etikai gondolatairól

A szerző 1955-ben született. Irodalomtörténész, a Forrás főszerkesztője.

Németh László
írói-gondolkodói
alapállása

1. Ha feltesszük a kérdést, érintett-e etikai dilemmákat Németh László gondolkodása, akkor feltétlenül igennel kell válaszolnunk, ám ha azt kérdezzük, hogy *etikai gondolkodó* volt-e Németh László, akkor tünődniünk kell a kérdésre adandó válaszon. Nem azért, mert a gondolkodói pozíció távol állott Németh-től, volt, aki vele kapcsolatosan — gondolkodásának átütő ereje miatt — még a filozófus kifejezést is idézőjel nélkül írta volna le. Írásainak bölcséleti tartalma miatt, no meg azért, hogy jelezzem, Németh gondolkodása túllépett a szaktudományokon, magam ezzel a gondolkodással kapcsolatosan a bölcsélet kifejezés használatát sem tartanám túlzásnak, ha... Azt hiszem, a lényeg, legalábbis Németh gondolkodásának *jellegét* tekintve éppen ezen a *ha* szócskán van. Mindazok a kérdések, amelyeket gondolkodása érintett, az emberi élet értelmére vonatkoztak, szélesebb összefüggésben pedig az embernek a világban elfoglalt helyével voltak kapcsolatosak, ám Németh soha nem helyezte ön magát az elvont gondolkodó pozíciójába. Az elvont gondolkodást és a saját életének dilemmáival való küzdelmet másoknál nem tapasztalható módon kapcsolta egymáshoz, önnön-maga léthelyzetének kivetítését legalább annyira fontosnak tartotta, mint a legfontosabb emberi kérdések tisztázását, így azt mondhatjuk, hogy olyan sajátos írói-gondolkodói világot teremtett, amelyikben az általa megfogalmazott (leginkább etikai) elvek érvényesítése szorosan összekapcsolódott a külső világ „megélésével”, a világban elfoglalt helyével, mintegy ráadásként pedig létérzékelése megjelenítésével. „Gondolkodói” alapállása elválaszthatatlan volt az egyes műveiben megjelenő folytonos küzdelemtől, viaskodástól. Ez az alapállás az idő folyamában nem pusztán *kiindulópont*, hanem *eredmény* is volt, ezért nem mondhatjuk azt, hogy gondolatai készen állottak akár indulása pillanatában, ahogy arra bennünk és másokban is meglenne a hajlandóság korai munkáit olvasva. Ahogy azt sem mondhatjuk, hogy az egyes művek adta eredmény végleges eredmény lett volna — ezért inkább annak a

megállapítása fontos, legalábbis számunkra, hogy a művek a gondolkodó pozícióját is befolyásolták, s hogy valamennyi műve a külső világgal folytatott küzdelmének része, együttesen pedig a művek és a legkülönbözőbb jellegű írások egy hatalmas folyamat részét képezik, egy olyan folyamatét, amelyikben az egyes munkák által képviselt kiindulópontok az előző munkák eredményére alapozódtak. Végso soron az „író” és a „gondolkodó” ezért nem választható el egymástól, s ezért nem tudjuk Németh Lászlót megajándékozni a gondolkodó, a filozófus, avagy éppenséggel a bölcselő kifejezéssel. Máshoz nem hasonlítható módon *író-gondolkodó* volt — olyan író-gondolkodó, akinek a mások által mechanikusan elválasztott, s valóban egymástól különböző sajátosságokkal bíró munkái a legtermészetesebb módon kötődtek le ugyanabban a folyamatban...

Az idő konstitutív szerepe

2. Ahhoz, hogy bármit is értsünk Németh *írói-gondolkodói* világából, leginkább azzal kell tisztában lennünk, hogy ennek a világnak a leginkább meghatározó eleme az idő volt, az idő megélése, kifejezése, önmaga világába való beépítése. Némethnek voltak alaptételei, ezek legtöbbje az emberre és a magyarságra vonatkozott, voltak alapszerepei, gondoljunk például az organizátorra vagy a világtól elforduló íróra, voltak alapmotívumai, ezek a motívumok leginkább anyja és apja világából, aztán családja világából származtak. Példaként említhető, hogy az ebből a világból kibomló, s a nemiséggel valamilyen módon kapcsolatot tartó iszony-érzet munkáinak egész sorát határozta meg, ezzel együtt pedig gondolkodásának jellegét is... Regényeinek helyszínei a fiatalon megfigyelt külső világhoz, leginkább a formálódó nagyvároshoz, Budapesthez, aztán pedig apja falujához, Szilasbalháshoz, a mostani Mezőszilashoz kapcsolódtak. Ha jól meggondoljuk, akkor az *Égető Eszter* című regényének és úgynevezett társadalmi és történelmi drámáinak kivételével a legtöbb műve az említett szintereken játszódik. De még ennél is tovább mehetünk: hősei ugyanazon alaptípusok: a *hős*, a *szent* és a *szörnyeteg* hármásába sorolódnak be, mintegy jelezve, ahogyan a fentebb felsorolt példák is ezt teszik, hogy mintha mindig és mindig, mintegy újabb és újabb levegővétellel ugyanazon kérdés megválaszolására tett volna kísérletet. A helyszíneket és motívumokat azonban nem önmagukért használta újra és újra, nem a finom elmozdulásokat, változásokat akarta rögzíteni, ahogy azt általában a táj vagy a természet elfogulatlan szemlélője teszi, hanem az önmaga világában bekövetkezett változások kivetítésére használta őket, ahogy erről a saját regényírói „módszerét” elemezve beszélt is. A motívumok vagy a „hőstípusok” változása mögött is az idő állt, vagy ha ennél pontosabban, de a részletek feltárásától most eltekintve akarjuk a változások jellegét meghatározni, akkor azt mondhatjuk, hogy az alkat változása, ami az idő által megteremtett változásoktól nem volt elválasztható.

Németh két okból is fontosnak tartotta az idő által teremtett változások megértését és átélését. Egész életében egy kis nép, a magyarság írójának tartotta magát, s így fényűzésnek tekintette volna, ha lemond azoknak a történelmi változásoknak a követéséről, megértéséről, amelyeknek közepette ennek a népnek a története zajlott. (Mindehhez szorosan kapcsolódik az a felfogása, hogy a nemzetet leginkább kultúrája, kultúráját pedig az irodalom határozza meg.) Ennek következtében már indulása pillanában feladatokban mérte önmaga és közössége életét, ezek a feladatok pedig szinte kötelező erővel kényszerítették a történetek lényegének megértésére, s világába való beépítésére. Tulajdonképpen szinte Ortega gondolkodásának megismerésekor, még a harmincas évek elején ezért fordult el spanyol mesterétől — miközben számos Ortega által megfigyelt jelenséget őrzött a gondolkodásában. Ortégát *leíró* tudósnek tartotta, olyan tudósnek, aki eltávolította önmagát korától, hogy a jelenségeket tisztábban láthassa, önmagát viszont — legalábbis ekkor — *cselekvő* íróként szemlélte. „A jelen az ember drága kincse. Drága, mint a szabad akarat. Legnagyobb erőnk: az erőfeszítés érdemességéről mondunk le, ha a jelent odaajándékozuk a történelem távlatának. Praesens perfectumban nem lehet nagy dolgot csinálni” — mondotta ekkor, márpedig Némethben nemcsak a „nagy dolgok” csinálására volt meg a hajlam, hanem a hősies magatartásra is.

**A létezési-cselekvési
tér megteremtése**

De volt ennél egy mélyebb ok is, egy mélyebben fekvő magyarázat, s ezt teljes egészében a művész szenzibilitása kifejezéssel nem tudjuk leírni. Több volt ez a művész hagyományos értelemben vett érzékenységénél, inkább annak a megérzéséről, beméréséről volt szó, hogy az ember a maga hajlamainak megvalósítására a változó időben, ha úgy tetszik a „történelemben” mennyire talál önmaga számára teret. Vagy ha nem talál teret, akkor próbál teremteni magának... Németh pontos volt a lehetőségei bemérésében, megsejtésében, munkái érzékeny szeizmográfként jelölik a huszadik századnak az ebből a nézőpontból megmutatkozó változásait. Gondolkodásának alaptételei, mindaz, amit az emberről és magyarságról mondott, az önmaga létezési-cselekvési terének megteremtésétől, a teremtésnek és keresésnek a folyamatos küzdelmétől izzanak át, ettől nyerik el fényüket és erejüket, annál is inkább, mert tételei mögött ott áll az ember is, az önmagával és a külső világgal folytatott küzdelmével együtt...

3. Az idő szerepének középpontba helyezése segítheti megérteni Németh világának változásait is, hiszen végső soron maga az idő az, ami a művek révén kirajzolódó folyamat mozgását meghatározza. Az idő mozgásának követése révén érthetjük meg azokat a különbözőségeket, amelyek példának okáért az *Emberi*

színjátéktól a harmincvalahány évvel később írott *Irgalom* című regényt elválasztják. Bár nem az *Emberi színjáték* volt Németh első írása, s nem az *Irgalom* az utolsó, a pályáját jellemző valódi szellemi feszültségek mégis a két regény közötti térben mutatták meg magukat. Életműve bölcseleti alapvetése az *Emberi színjáték* írásának idején történt meg, 1928 nyarától, a szellemi összefoglalásra pedig az 1956-ot követő periódusban került sor. Ennek az időszaknak az írásait az *Irgalom* rántja magához, hogy aztán a regény megjelenését követően *Negyven év* címmel egész pályáját összefoglalhassa, 1965-ben.

Vallásos érzés és
racionális

Németh László egész életének alapkérdése az ember üdvözülési vágyának és az ehhez kapcsolódó vallási ösztönöknek, valamint a korszerűség elvéből és elfogadásából származó racionális gondolkodásnak az ütközéséből nőtt ki. Ezt a dilemmát André Gide közvetítésével Dosztojevszkij közvetítette számára, s Németh — ugyanazzal az elemi erővel, ahogyan később például Ortega gondolatait is — szinte azonnal a maga világához kapcsolta a Dosztojevszkijnél olvastakat. A kérdéskört az *Emberi színjátékkal* egy időben írott, s 1929 nyarán megjelent *Két könyv Tolsztojról* című írásában vetette fel. Tolsztoj vallásossága kapcsán, de Dosztojevszkijre utalva írta: „Gyakorlati világjavító kísérleteiben bizonyára sok a naiv, de az elvi álláspont, amelyhez elért, fontosabb az emberiség életében, mint szépirodalmi művei. A vallásban Dosztojevszkij és ő teszik oda az ékezetet, ahova tenni kell: nem a hitre, hanem a vallásos érzésre. Nem azt kérdi, hiszed-e, hogy Jézus kiszállt a csónakból és lebegett a Genezáret taván, hanem: az élet-e az utolsó bíród, vagy felelős vagy az életen túl is valakinek. A vallás neki nem az értelem halálugrása, hanem egy élet fölötti szellemi tendencia elismerése. Ő az az ember, aki úgy küzdött ki magának Istent, hogy szellemi életünk törvényeit sem tagadta meg. Vallástanításánál is fontosabb, hogy a lelkiismeret mérlegérzékenységet eddig számba nem vett súlyok mérésére fejlesztette tovább. Patikamérlegen mért a durva tizedes mérlegek korában.”

Az etikai dilemmák
középpontba
helyezése

Boda Zoltán, ekkor íródo regényének hőse már ennek a felfogásnak jegyében élte az életét, ezért mondta ellenlábasa, Horváth Laci, hogy „ez a ti vallásosságtok... fogalmazási trükk”, majd hozzátette: „A vallást nem lehet elválasztani az ég zsinórpadlásától.” Némethet viszont éppenséggel ez az elválasztás foglalkoztatta, az, hogy miképpen lehet megőrizni a vallásos ösztönöket akkor, ha elfogadjuk az ész érveit is. Úgy, mondta, ha a vallásos ösztönöket az életre vonatkoztatjuk — ezzel elkerülte a Semmivel mint a huszadik század alapvető jelentőségű problémájával való szembenézést —, s üdvözülésvágyunkat az életre vetítjük rá. Felfogása révén felnövesztette az életet, egész gondolkodása az élet középpontba helyezéséről tanúskodott, ez magyarázza az életművét meghatározó módon uraló személyessé-

get, főképpen pedig azt, hogy szinte folyamatosan a *hogyan élünk?* kérdésének megválaszolására törekedett. Az etikai dilemmák ezzel végérvényesen Németh gondolkodásának középpontjába kerültek. Már az említett regény orvosegyetemet otthagyo, s a faluvégen kuruzslással foglalkozó hőse azon tűnődött, hogy voltaképpen mi is az, amit ő csinál. „Amit én folytattam, az nem orvosi gyakorlat... Nem tudom, milyen szó illene rá. Talán felebaráti gyakorlat. (...) Nekem nincsenek életcéljaim. Én ráérek, mindenkié az időm. Az a dolgom. Hogy vállaljam az emberek dolgait. S ha ez a dolog a testi szenvedés, abban is velük vagyok. De ez csak egy része az egésznek. Az orvosi gyakorlat aránytalanul kis paránya a felebaráti gyakorlatnak.” Ettől az éleletvtől — mert éleletv volt ez, még akkor is, ha Boda Zoltán a társadalmon és az életen kívül találta meg a maga üdvözülését — egyenes út vezetett az *Irgalom* hősnőjének, Kertész Ágnesnek (aki ugyanúgy orvostanhallgató, mint ahogyan Boda Zoltán az volt) az éleletfoglásához: „Az ember adjon s tekintse véleletlennek a kapást. Ebben a vak vágyaktól, hiú versengéstől, féktelen szenvedéstől gyötört, természete szerint elfekvő világban egy szabad ember (milyen nagyszerű az is, hogy orvos lesz), ha megvan benne a források bősége, értelmet nem is találhat szebbet, mint önteni, folytatni magát, tisztulásra és enyhületre...”

Egyenes út, mondtam. Egyenes, de nem feszültségek, s küzdelem nélküli út...

Pályájának 1945 utáni szakasza

4. Az élelet megélésének módja mindig foglalkoztatta Némethet, önálló, bár írói világával mindvégig érintkező etikai rendszert azonban csak 1945 után alakított ki, akkor, amikorra gondolkodásának politikai hangoltsága már kevésbé érvényesült. Pályájának ebben az új szakaszában azt vizsgálta, hogy miképpen is éljen a világcivilizációba belenövő ember. Az előző korszak ragadozó erkölcsével a növényi növekedés példáját állította szembe. Rögtön az 1945-ös fordulatot követően írta: „Az az erkölcsstan, amely az emberi erkölcsöt — növéstervként — legmagasabb összervezőjének tekinti, a világot nem ellenségnek, hanem tápláléknak tekinti, nem bizonyítja magát vele szemben, hanem kifejlik őáltala: létét nem tettekkkel, hanem tevékenységgel valósítja meg; sorsa nem döntésekből, hanem a kifejlikés halk ugrásaiból áll.” (A növényi növekedés példája, mint szinte minden, szintén az *Emberi színjátékban* jelent meg első ízben: Zoltán, mondta a szerző, „megtalálta a növényt az emberben”). Szintén a negyvenötös fordulat után írta le, már-már az axiómák tömörségével: „A tett akkor jön, ha a lét elakad. A legnagyobb tett — lenni és nem szorulni tette”, az emberi élelet lényegének pedig nem a harcot, hanem az idillt, az idill elérését tartotta. Korábbi cselekedetei tettek, a hősiesség és a grandiózusság jeleit magukon viselő cselekedetek voltak, ő maga legalábbis a heroikusságra töre-

kedett, s annak fényét helyezte a *Tanu*, a *Szárszói beszéd*, vagy éppen az *Utolsó kísérlet* fölé. A civilizációs szemléletmód érvényesülésével azonban, azt követően, hogy az „európai gandhizmust” meghirdette, a világgal is új viszonyt alakított ki, nem azt nézte, hogy mit tud változtatni rajta, hanem azt, hogy mit tud hozzátenni. Kétségtelen, hogy ebben az átalakulásban ekkor még érvényesült a lemondás is, ám benne rejtett a korábbinál több jelenségre figyelő, s így gazdagabb élet lehetősége is, miközben a világhoz való cselekvő viszonyulás lehetőségétől sem zárta el magát. Ez a fordulat a létszemlélet szintjén, az *Iszony* írása közben zajlódhatott le Némethben. Az *Iszony* zárófejezete már ennek a szemléletmódnak a jegyeit viseli magán, éppen úgy, ahogy az *Égető Eszter* is. Ennek a vonulatnak az összefoglalója pedig minden bizonnyal a többször is tervbe vett *Jézus-regény* lett volna... Ez a regény, tudjuk, nem íródott meg, az ötvenes évek légkörében nem is íródhatott meg, ezt követően pedig már a mai szent nevelődésének, életének a megírása foglalkoztatta Némethet. A *Jézus-regény* helyére így fokozatosan az *Irgalom* lépett, az pedig, hogy az *Irgalom* ideája, majd pedig a regény által képviselt eszmeiség a sajkódi korszak egészén végigvonult, jól jelzi, hogy az etikai gondolkodás szinte minden mást kiszorított Németh gondolkodásából.

**A „vallásos”
nevelésről**

Az *Irgalommal* párhuzamosan, ahhoz kötődve, ám mégis korábban lezárva, mintegy a korszak gondolatiságát megteremtve írta meg A „vallásos” nevelésről című tanulmányát. (Ekkor már idézőjellel választotta el a tételes vallástól a maga vallásosságát; az *Emberi színjátékban* még nem használta az idézőjelet, noha az akkor használt kifejezés mögötti gondolat azonos volt az ekkorival.) Ebben az írásban első pillantásra azt vizsgálta, hogy vajon mi kerülhet a felszabaduló vallásos ösztönök helyére, ám ennél jóval tovább jutott, hiszen azt az emberképet vázolta fel, amelyet aztán gondolkodói örökségének tekinthetünk... A legnagyobb emberi értékek, akárcsak már az *Emberi színjáték* írásakor, az életet tartotta, a legfontosabb emberi cselekedetnek pedig, elfordulva az általa annyit emlegetett, oly sok vonatkozásban vizsgált, s különböző módozatokban megvalósított nagyságtól, az élet felépítését gondolta: „Egy jól felépített élet: a mű, melynek aránylag legkedvezőbbek a feltételei, s ez az, amelyre lassan mind fogékonyabbá lesz a környezet is. Bölcsek és szentek előbb voltak, mint költők és tudósok; a nagy eredmények túlbecsülése, kiválóság és nyomtatott papír azonosítása azonban egyre jobban elfogta a nagy emberség, a megvalósult élet sugárzása elől a teret. (...) A papír-tekintélyek pusztulásával tán megnő ezeknek a devalválhatatlan arany-embereknek az értéke, s reméljük, hatásköre is...” — írta. A kiválóság — most ne használjuk a nagyság kifejezést — megteremtése aktivitást követel az embertől. „Az ember már fogamzása percében mint feladat nyomul be a meg-

levő dolgok közé... Nemzódni nem elég, meg is kell csinálni magunkat” — olvashatjuk. Ennek az „*önmagunk megteremtésének*” két összetevője van: egyrészt azt a folyamatot jelenti, amelynek során az ember a magával hozott tulajdonságokat megszelídíti, másrészt pedig azt a folyamatot, amelynek során az önmagával, öröklött hajlamaival megbékülő ember kapcsolatba kerül a világgal. Az, hogy az ember nem bujtással szaporodik, mondja Németh, „nem mint egy lény egynemű folytatása hajt tovább, régi vagy új viszonyok közt is, hanem két egyéniség tulajdonságait kell harmonikus egyéniségbe egyesítenie: már ez is feladattá teszi az életét”.

A nevelés feladata

A nevelés feladatának azt tartotta, hogy a gyermekben „egy nagy, mindent integráló egyetemes érzést” alakítson ki, melyben „a világ iránti pietás éppen úgy benne van, mint a maga lehetőség iránti felelősségérzet, s az emberek, de minden élőlény iránti érdeklődés, tisztelet, irgalom”. Ahhoz, hogy ez az érzés ki-fejlődhessen, a következő feltételek érvényesülését tartotta szükségesnek: „1. A szervezetnek nem szabad a kozmosztól elszakadnia; 2. Fogékonnyá kell tenni ingereire, cselekvő, kísérletező viszonyba kell lépnie vele; 3. A természeti erők hatalmát, határait, a csínján bánást velük tapasztalati úton elsajátíttatni. Úgy is mondhatnánk: a gyermekben ápolni kell az állatot, aztán ki kell fejleszteni a természetet pedző őseibert; eközben, ha nincs kegyelem nélkül, feltehető, hogy jelentkezik, feltört benn az áhítat is.” Azt a vezérletet pedig, visszatérve régi, sokszor használt kifejezéséhez, harcot, amelyik az embernek a vázolt eszmék szerinti fejlődését irányította, *erkölcsnek* nevezte, s azon végső soron a „*nagy, szabályozó elvek életreváltását*” értette. Ekkor sem szakadt el önmaga világától, megvalósíthatónak azt a gondolatot tartotta, amelyiket önmaga életében érvényesíteni tudott, ilyen formán utolsó regényének, az *Irgalomnak* a hősnője is „*alakká vált tan*” — mint ahogy azok voltak korábbi munkáinak a hősei is.

Társadalmi küzdelmek

5. „A győzelem, ez volt, ami felé éltem, egy magas pillanat, melyről a megtett út emelkedik, ahol az utolsó gondolat kitűzött zászlóként lobog” — írta Németh már az *Irgalom* után *Naplójában*, egyszerre utalva arra, hogy gondolkodása nyugvópontra jutott, s arra is, hogy ezt a nyugvópontot súlyos viaskodások előzték meg. Németh világában valóban küzdelmeket, mégpedig különböző jellegű küzdelmeket figyelhetünk meg. A küzdelmek egyik vonulata az ezen a világon kívüli világra, a társadalomra irányult. Ez a küzdelem sokban magán viselte a „történelemben vetett” ember viaskodásait, ám ugyanannyire fontosak voltak azok a küzdelmek, amelyek Németh világán belül zajlottak — annál is inkább, mert számos vonatkozásban a világgal folytatott küzdelmeinek voltak a következményei, vagy éppenséggel visszahatottak azokra. A belső küzdelmeket — miképpen már hangsú-

lyoztam — nem a „gondolkodó” és az „író” egymástól különálló küzdelmeinek kell látnunk, noha erre sokan hajlamosnak bizonyultak, hanem valóban az írói-gondolkodói világ egészét érintő küzdelmeknek, elfogadva a két szféra összekapcsolódását, s azt, hogy a küzdelmek, viaskodások egyazon világban, csak különböző formában mutatták meg magukat. Mindezt kiemelve mondhatjuk csak, hogy hol a „gondolkodó” vitte előbbre az „író” viaskodásait, hol az „író” küzdelmei segítették a „gondolkodót” a világgal folytatott küzdelmében.

Belső küzdelmek

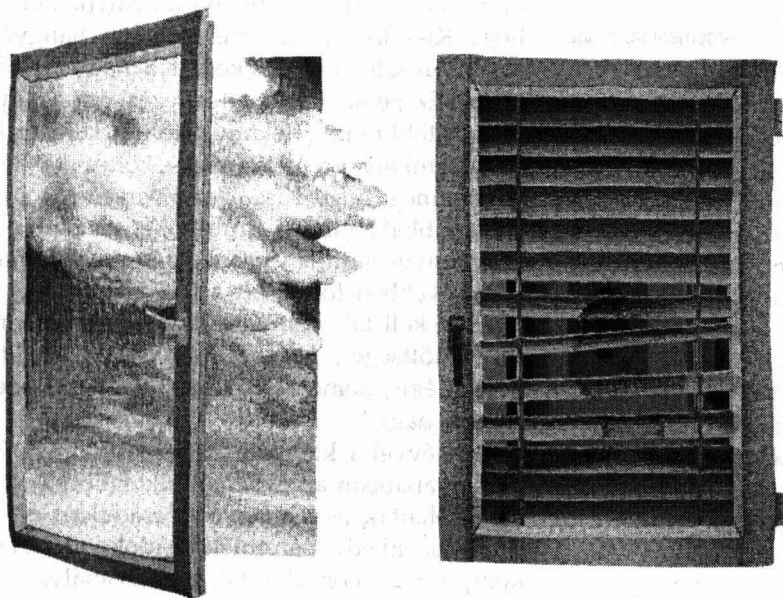
Németh etikai rendszerének kialakulását figyelve láthattuk, hogy a kialakulás folyamatában nagy hangsúly esett az ember belső küzdelmeire, arra, ahogyan az ember öröklött világát tudatosítva megteremti önmagát. Kis túlzással azt is mondhatnánk, hogy Németh ezt tartotta az ember legfontosabb tulajdonságának. A belső küzdelmek „lezajlása”, ehhez kapcsolódóan pedig a belső építkezés fontosságának kiemelése szinte leképezte azt a folyamatot, amelyben önmaga viaskodásai során eljutott az általa legfontosabbnak tartott életelvek megfogalmazásához és megéléséhez. Németh belső küzdelmeinek számbavételéhez itt nincs terünk és időnk, az időben való elhelyezésükhöz még annyira sincs, így csak utalhatunk arra, hogy minden küzdelem és változás az időben történt, az idő történéseit átélve és tudatosítva. A részletes számbevétel helyett csak utalunk anyai és apai örökségének tudatosítására, alkati küzdelmeire — ennek megfelelően szinte minden műve két pólusú mű, még akkor is, ha a legtöbb esetben az egyik pólus csak rejtve képviselteti magát —, s kiemeljük az írás szerepének változását Németh gondolkodásában: a harmincas évek közepéig, később pedig pár kiemelkedő pillanatban az írást közvetlen cselekvésként élte meg, noha tudatában volt annak, hogy amit akart, azt írással csak el nem érni lehetett — erről beszélt Boda Zoltán is az *Emberi színjáték*ban. Később viszont az írás által olyan teret teremtett, amelyikben saját világának mozgását, az idővel való együttmozdulását megjeleníthette, egészen addig, amíg ebben a térben el nem jutott önmaga küzdelmeinek a megoldásáig, ezzel együtt pedig etikai programjának megfogalmazásig — s így az írás felszámolásáig.

Az irgalom-tan

Németh belső küzdelmeinek irányát meghatározta, hogy emberi programját igyekezett elhatárolni — felszabadítani — minden szakmai lekötöttségtől, önmagát általános emberi kérdésekhez kapcsolta. Láttuk, az *Emberi színjáték*ban Boda Zoltán is igyekezett elválasztani a maga tevékenységét az orvosi gyakorlattól, s láttuk azt is, hogy Németh az írói létet is csak addig tartotta eszköznek a nagyság megvalósításához, amíg az írás segítségével túl nem léphetett azon. Ugyancsak súlyos küzdelmet folytatott a mártíromság-tudattal. Boda Zoltán még azt mondta, hogy „csak a mártírok boldogok, s nincsen boldogság mártírium nélkül”, és sokan még az irgalom-tanban is a teljesebb életről

„A lét itt és
így legyen”

való lemondást látták. Az irgalom gondolata azonban nem a lemondást, hanem a megértést tartalmazta. Az az ember, aki önmaga küzdelmeiben felszabadította magát, a társadalom megértésében önmaga gazdagítását találhatta meg. Ezzel a gondolattal válaszolhatunk azoknak is, akik Németh etikai gondolataiban azok társadalommal való kapcsolatát hiányolták, mondván, „tanításai” nem vesznek tudomást a társadalom berendezkedéséről és életéről. Ám ha Németh László etikai rendszerét valóban eredménynek látjuk, s az eredményként megfogalmazott gondolati rendszer és a vele azonos „alkattá vált tan” mögött érzékeljük a folyamatokat is, hozzájuk kapcsolódóan pedig a küzdelmeket, s tisztában vagyunk azzal, hogy ez az írói-gondolkodói világ megteremtője „megemelt” alkatán túl leginkább a külső világgal való ütközésekből, az idő és a külső világ magába fogadásából eredeztethető, akkor értenünk kell azt is, hogy ez a világ az egyénen túl, azon keresztül — azt is mondhatnánk, hogy mindenek előtt — a társadalomra irányult, mondván, ahogyan Szilágyi Imre észrevette: „A lét itt és így legyen”.

Polgár Rózsa: *Ablakok I-II.*, 1983–84

Kiss József költészetéről

1937-ben született Budapesten. Irodalomtörténész, kritikus. Tanulmányait a budapesti Piarista Gimnáziumban, majd az ELTE BTK magyar-latin szakán végezte. Jelenleg az ELTE BTK tanára. Írásai negyven éve jelennek meg a Vigiliában, folyóiratunk szerkesztőbizottságának tagja. Legutóbbi írását 2003. 4. számunkban közöltük.

¹Argumentum Kiadó,
Budapest, 2001.

²Németh G. Béla:
*Türelmetlen és
késlekedő félszázad.*
Szépirodalmi
Könyvkiadó, Budapest,
1971, 256.

Zsidó dalok

A vándortanítóból lett költő, szerkesztő, kiadó valaha a magyar irodalom tekintélyes alakja, *A Hét* című folyóiratával tehetségek sorának szárnya bocsájtója, figyelmes mestere volt. Erről a szerepéről minden irodalomtörténet elismerően emlékezik meg, hozzátéve, hogy a folyóirat jelentősége a Nyugat megindulása után elhalványult. Költészetéről azonban, noha Komlós Aladár többször nagyigényű kísérletet tett föltámasztására, már hosszú élete utolsó éveiben is kevés szó esett, részben ez a magyarázata, hogy kései lírájában egyre több a keserű, kiábrándult önjellemzés, elvágyódása, halálba fordulása Arany János őszikének hangjára rímél.

Az irodalmi kánonba való visszaállítást az is gátolta, hogy versesköteteiben nehéz volt rendet tenni. *Összegyűjtött verseinek*¹ gondozója és sajtó alá rendezője, a nem mindennapi munkát végző Hegedős Mária írja, hogy a költő új és új kötetekben ismételtelen közölte régebbi verseit, s a szövegváltozatok is komoly gondot okoztak a szerkesztőnek. Elgondolkodhatunk, ennek a már-már aggályos műhelymunkának nem az-e a magyarázata, hogy Kiss József, fölismerve a líra hangváltását, követni akarta azt, s örökifjúként törekedett a nagy nemzedék nyomában maradni. Ez persze csak feltételezés, ám az ilyen jellegű költői eljárásnak többnyire lélektani okait is keresni kell.

Kosztolányi, a hetvenéves költőt köszöntve, szellemesen jegyezte meg, hogy Kiss József verseinek „íze a múltból valók, de pikánsabbak, mint a múltéi...”, azaz már átlépett a századvégi líra konvencióin, mégsem egészen haladta meg azokat. Már a 90-es években fölmerült az az igény, hogy a lírának modernebb nyelvet kell találnia. Kiss József nem volt nyelv- és jelképteremtő, „kötöttsége a korábbi irányokhoz, kivált a népieshez, erősebb volt. Mégis, nemcsak új közízlést, de új poétikát formáló jelentősége is nagy”.²

Egy évvel a kiegyezés után jelent meg *Zsidó dalok* című kötet. Ugyanabban az évben, amikor Eötvös József jóvoltából emancipálódhattak és a magyar társadalom erjesztőivé váltak az addig idegenkedve szemlélt zsidók, akik ebben az esztendőben kongresszusukon alkották meg szabályzatukat. Erre az alkalomra íródott a kilenc verset tartalmazó gyűjtemény, amelynek írója aligha tulajdonított jelentőséget, hiszen csak három költeményt válogatott belőle későbbi kötetébe. Az *Egy református lelkész emlékezete* viszont fontos önéletrajzi közléseket tartalmaz. Visszaidézi gyermekkorát, amint elindult az alvégről a felvég szélső háza,

„Ó mi urunk
Jézus Krisztus”

a paplak felé. „A nagy utcán haladva végig, / Gyakran repültek
gúny s kövek: / ‘Nézzétek csak, hogy milyen kényes / És cifra
a zsidógyerek!’” A lelkész könyveket, a tiszteletes asszony fehér
cipót adott neki. Hazatérve beszámolt a történetekről, de a bán-
talmakról hallgatott, nehogy fájdalmat okozzon édesanyjának.
„Megviselt, űzött vándornak” mutatja magát, ez azonban inkább
lírai szerepjátszás. Kétségtelen azonban, hogy költészetének kez-
detől jellemzője a nosztalgia és a szomorkás hangulat: „Enyém
a dal, mely költöző madárként / Kóvályog az égen, / Azok a tör-
delt, szomorú hangok / Oly kedvesek nékem. // Azok a tördelt,
szomorú hangok / Egy élet átkáról regélnék, / De míg szól a dal,
én magam sem hiszem / Többnek, mint regének” (*Dalcím*).

Kicsit idegenül, üldözöttként szemlélődött a világban, így só-
hajtotta el „regéit”. Koraöreg költő volt, *Betegen* írt versében
egész addigi életét „kínos készülődésnek” mutatta. Érthető,
hogy korai lírájában is feltűnt „A mi urunk Jézus Krisztus”, a
szenvedők reménye és vigasztalója. Egy falusi piktor freskóját
szemlélve sóhajta szerűen sorolta el a világ igazságtalanságait és
gazságait: „Ahol én jártam, a világ, lásd, / Be más ott, be más! /
De miért is szólok erről neked? / Te jól ismered! / Farizeus —
mint rég — van most is elég, / A nép üvölt... Pilátus mossa ke-
zét... / Ó mi urunk Jézus Krisztus! // S mely űzött kínra, kí-
nhalálra: / Még egyre járja / Az ős nyomorról a régi dal! / S ké-
sik a vihar, / Megifjítani a satnya mindenséget: / Nyomor, gyű-
lölség mikor ér már véget? / Ó mi urunk Jézus Krisztus!”

A beleélés szép példája: az egyszerű freskóhoz illő tónusban
hangzik a vers, s a záró könyörgő fohász. A képek látványából
és olvasmányából nyert ihletés amúgy is jellemzője lírájának.
Egész ciklust szentelt a *Keletieknek*. E versek többségén átüt az
ihlet másodlagossága, s tetten érhetjük Kiss József költészetének
egyik vissza-visszatérő jellegzetességét: a leírás aprólékosságát, a
látvány színezését. Korlátait maga is érzékelte, igyekezett lemond-
dani „fényes álmairól”, ilyenkor azonban gyakran megbicsaklik
a hangja, s azokat az álkedélyes érzelmeket ábrázolja, amelyek a
század második felének nemzetieskedő lírikusait jellemezték. Jel-
lemző példája ennek a félresikerült hangpróbának a *Téli estén*
idillinek szánt helyzetrajza. Felesége arra kéri, hagyja már a ver-
seket, csevegjenek, mint hajdan. A kérések áradata végül kiköz-
kenti a költőt. „...Mit van tennem! — Múzsám kerekét olda, /
És feleségem összevész velem: / Múzsámmal majdcsak holnap
állok szóba, / De nőmet még ma kiengesztelem.”

Ünnepnapok

A beleélésről szólva feltétlenül szólnunk kell azokról a versei-
ről, amelyekben az Őszövetségben leírtak újra élésére tett kísér-
letet. Az 1888-ban kiadott *Ünnepnapokban* tudatosan válogatta
ciklusokba ilyen jellegű kísérleteit, amelyekben ugyancsak emlé-
keire hagyatkozik „...magamat is ott látom a gyülekezetben” —
írta előszavában, s az a naiv boldogság, amely gyermeki szívét

átjárta, ezekben az emlékező, a „szombat csendjét” idéző művekben is tetten érhető. Az ószövetségi zsoltárok és himnuszok hangját, képvilágát és szókinsztét visszaidéző könyörgések az ilyen típusú kísérletek csúcspontját képviselik. Isten hatalmát, gondoskodását, végtelen szeretetét jeleníti meg mély alázattal, messze meghaladva a kor imádságos nyelvezetét és a Szentírás újra meg újra javított szókinsztét. A bibliai fordulatokat a beszélt nyelv természetességével és világosságával szintetizálva az Istenről való beszéd paradigmáját teremtette meg, újrafogalmazva, korszerűsítve a régi imádságokat. Példaképp álljon itt a XI. századi *Világok Ura*...: „Világok ura! Világok előtt / Megelőzted létben a létezőt, // Amely szavadra öltött alakot, / Hogy legyen meg, király, akaratod, // S ha semmiségbe minden visszadúl, / Te megmaradsz fönségedben egyedül. // Voltál, vagy és léssz: egy! mindenható! / És nincs tehozzád semmi fogható! // Kezdet nélkül való s határtalan, / Tied az erő és a hatalom. // Te istenem vagy, köszálam nekem, / Kihez inségben menekedhetem, // Lobogóm, vértem, ha sikra szállok, / Segítöm, hogyha hozzád kiáltok. // Kezetre bízom alvás idején — / Alva és ébren a lelkemet én, // lelkemet, testemet — és félelem / Nem bánt, ha tudom, hogy te vagy velem!”

Énekes könyv

A budapesti izraelita hitközség vezetői kitűnő érzékkel ismerték föl a költő tervezett *Énekes könyvének* értékét. Megbízták például azzal, hogy fordítsa újra és tegye alkalmassá istentiszteleti alkalmakra Dávid zsoltárát. Így keletkezett az *Ének*. Jól ismerte a középkori héber költőket, például Sámuel Halévit és Ibn Gabirolt, mindkettőtől szabadon átdolgozott egy-egy könyörgő verset. Az ünnepekhez csatlakozó költeményeket később ide-oda sorolta be új köteteibe, ez is magyarázhatja, hogy nem figyeltek föl értékeikre, újszerű imádságos nyelvezetükre, s arra sem, hogy Kiss Józsefnek a magyar műfordítás történetében is érdemei vannak.

A 128. zsoltár

Helyes úton járunk, ha — Romano Guardini megfogalmazását követve — az Ószövetségben saját üdvtörténetünkre ismerünk. Kiss József szakrális költészetében a hívő ember „Isten nevével tör utat”. A 128. zsoltár talán a legnyilvánvalóbb bizonyítéka e szemléletének, amely a lírájában gyakran hallható gyermeki bizalomnak is magyarázata: „Övé az üdv, a pályabér, / Az enyhe, édes öntudat, / Ki utlan, tüskés bár a tér, / Isten nevével tör utat. / Vele az ég oltalma van, / Lépte nyomán áldás fogan. // Kies hajléka hú tanya, / Neje mint termő dús borág, / Oly üde és oly szapora. / És roskadozó asztalát / Víg gyermekraj, melynek örül, / Olajfaként veszi körül. // S ha dér megszállja fürtjeit, / Térdein ringat unokát, / S az őszi fényben élvezi / A tavasz üde mosolyát, / És alkonya is enyhe még; / Kegyeltjét úgy áldja az ég!”

Kiss József számára ösztönző, de egyben biztonságos közeget jelentett az *Egyenlőség* című lap, amely 1881-től jelent meg. Itt rendszeresen publikálhatott, érezhette a zsidó közösség felé áradó megbecsülését, s nem kellett a gyökértelenség és hiábavalóság bénító érzésével küzdenie, amely a fővárosba áramlók egy részét okkal kerítette hatalmába. Ez adta az akkori magyar próza egyik témáját, s erről szólt jó néhány gúnyvers is, amelyeknek visszatérő képe Budapestet a „gaz és virág” városának mutatta. Kiss Józsefet sem hagyta érintetlenül a rohamosan fejlődő város kettőssége, a pompás, fényűző paloták és a nyomorúságos külvárosi viskók látványa, az ő számára azonban az ideálok, magasabb szellemi célok hiánya volt az igazán fájdalmas. Ezt tapasztalva a magyar romantikus líra fogalmait és hangját szólamtatta meg.

A Hét

Budapest világvárossá történő fejlődésében meghatározó volt az emancipált, asszimilálódó zsidóság szerepe. A szépirodalomban Kiss József 1890-ben indított lapja, a *Hét* hozta az áttörést, ez lett az a fórum, ahol a modern líra és próza művelői hangjukra találtak. Schöpfung Aladár szerint a *Hét* írói „tudtak is, mertek is merész új húrokat megpendíteni, s a kötelező polgári-úri világfelfogással szembehelyezkedni, de éppen ezért a lap nem tudott népszerűsége jutni, széles körű közönséget maga köré gyűjteni, közönsége nagyjából a zsidóság művelt rétegéből való volt.” Az *Egyenlőség* a hitéhez ragaszkodó, öntudatosan helyét és szerepét kereső zsidóság lapja volt, a *Hét* a fiatal tehetségeket vonta maga köré, közleményei a Nyugatot készítették elő, Kiss József pedig jó érzéssel pásztortolta a tehetségeket. A szerkesztés gondja természetesen rengeteg idejét vette el, ritkábban írt, de akadtak olyan versei, amelyek általános figyelmet keltettek. Ilyen volt a *Tűzek*, a szegények és kisemmizettek majdani forradalmának látomása: „Haragvó isten! Mi lesz a világból, / Ha egyszer a kőszén öntudatra jut, / S a buta rög megindul magától, / S a siető katlan majd egyszer kifut. // Ha összeomlik mindaz, ami korhadt, / Mi évezredek véres bálvány volt, / És oduikból elővánszorognak / A rászédett, a megcsalt milliók... / Látom mozdulni — látom keveredni — / Egy új Marseillaise gyűjtő hanginál / Az ócska tetőkbe üszköt vetni, / Míg az utolsó is véres lángban áll!”

Kiss József balladái

A szociális téma, a nyomor és következményeinek leírása ugyancsak jellegzetes századvégi téma volt. Noha a lírában Kiss József e téren kezdeményezőnek mondható, igaz, Reviczky Gyulának is vannak hasonló élményből kiinduló versei, kora nem ezért becsülte igazán, hanem balladáiért, holott ezek nem érik el Arany Jánoséit. Kiss József balladáiban nem a tragédia az események mozgatója, hanem a részletező leírás. Vannak azonban olyan balladái is, amelyekben a bűnt homályban hagyva, a büntetést részletezve drámai hatást tud kelteni (*Kerekes Katika*). Ám, nem ezek a példák jellemzik ilyen típusú verseit, hiszen a folyamatot

sűrűn megszakítja érzékletes, de fölöslegesen túlszínezett képeivel és magyarázataival, amelyek sokszor szándéka ellen hatnak.

Annál szebbek „őszikéi”, amelyek valóban Arany János hatását mutatják, de egyénivé teszi őket a finom sejtetés, az elmondottakon túl felsejlő másik dimenzió. Jó példája eljárásának a *Hazafelé* tömör, kifejező négy sora; a népdalok hangulatába belejátszik az elmúlás sejtelme: „Suhannak már az estéli árnyak, / Hazamegyek, odahaza várnak, / Dérharmatok is kezdenek esni, / Nincs az utcán többé mit keresni.”

A vesztett világháború átélt hazafias verseinek lett szülője. Az öreg költő fájdalmas pátosszal idézte a reménytelenséget a *Magyarok földén*: „Magyarok földén szomorubb hangon / még nem sirt az alkony. // Magyarok földén (alig több egy arasz) / Még sohse zörgött oly búsan a haraszt. // Magyarok földén holnapról mára / Nem nőtt fel még annyi apátlan árva. / Magyarok földén a hulló levél / Az elmúlásról annyit nem beszélt.”

Nemzedékek hullottak ki mellőle. Egy időben költőfejedelemtént tisztelték. Most, hálátlan utókorának köszönhetően ő is kihullik az irodalmi kánonból. (Összegyűjtött verseinek kiadója, az Argumentum ezért teljesített missziót.)

LACKFI JÁNOS

Zugáru

*A templomban valami dobozokat
szedtek elő a rejtélyes nénikék,
s bőven belocsolták szenteltvízzel
jutott ormóttan nájlonszatyrukra is
Visszafelé jövet láttam, az aluljáróban
majdnem világmárka villanyborotvát
árulnak szatyorból, behúztam a nyakam,
hisz hátizsákomban versek lapulnak,
papírba csomagolt zugáru, melyet ugyanígy
hintek be némi szenteltvízzel babonásan,
baj nem lehet belőle, ezt még az ateista
se látja, kábszerkereső kutya se szimatolja
ki, és bár olyan sohasem lesz, mint az
igazi nagy cégek gyártotta csodák,
hátha tényleg jobban veszik,
ki tudja, tán még jobban is működik
ettől a feketeepiaci bővli*

Emlékezés Ágoston Juliánra

ÁGOSTON ZSOLT

A szerző 1964-ben született Budapesten. Ágoston Julián unokaöccse, a gödi Piarista Szakmunkásképző Iskola tanára.

Középiskolai és
egyetemi tanulmányai

Tanári pályafutása

Ágoston Julián (eredeti nevén Ágoston Imre) fordulatokban gazdag élete sikerektől és mellőzéstől sem volt mentes, de mindvégig vallásossága megtartásáról szólt. Szerzetes tanárként, íróként, költőként, majd kitelepítettként, kétkezi munkásként mindvégig megőrizte Istenbe vetett hitét, ami átsegítette élete legnehezebb korszakain, s tartást adott számára egy olyan korban, amikor a papi koncepciók perек napirenden folytak.

Mélyen vallásos katolikus család első gyermekeként született Kalocsán, 1909-ben. Háromévesen traumaként élte meg édesapja, a jómódú törvényszéki jegyző halálát. Ágoston Ödön abban az évben hunyt el, melynek nyarán a család második gyermekeként megszületett nagyapám, Géza. A gyermekeit egyedül nevelő özvegy mindent megtett, hogy fiait felnevelhesse. A család 1913-ban Kalocsáról Bajára költözött, ahol az édesanya rokonai testvéri szeretettel fogadták be őket. Az Alföldy család lett az özvegy és gyermekei pártfogója, a két árva fiú az ő jó voltukból végezhetett középiskolai tanulmányait a bajai Ciszter Rendi főgimnáziumban.

Imre életében meghatározónak bizonyultak a Ciszter gimnáziumban eltöltött évek. A ciszter tanárok szellemisége megváltoztatta a valláshoz való viszonyát. A közösségi élet, a lelki olvasmányok, valamint a hittanórák hangulata életre szólóan elkötelezte a mélyen vallásos fiatalembert a szerzetesi élet iránt. 1927. augusztus 29-én öltötte magára a novíciusok fehér ruháját, és szeptemberben megkezdte teológiai tanulmányait a Ciszter Rend Zirci Hittudományi Főiskoláján. Teológiai tanulmányaival párhuzamosan tanult a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarán, magyar-latin szakon. 1928. augusztus 30-án tett egyszerű szerzetesi fogadalmat, s felvette a Julián nevet. Teológiai tanulmányait 1931-ben, bölcsésztanulmányait 1932-ben fejezte be. Áldozópappá egy év elteltével szentelték, 1933. július 2-án. Bölcsészettől 1934-ben doktorált „cum laude” eredménnyel; Kaffka Margitról írt doktori értekezése még abban az évben megjelent.

Felszentelése után Előszállásra került, ahol segédlelkészi teendőket látott el 1934 és 1936 között. Tanári katedrát először 1936 szeptemberében kapott az egri Ciszter Rendi Szent Bernát gimnáziumban. Az Egerben eltöltött tizenkét év, az itt tanító szerzetes tanárok magas szintű szellemi környezete maradandó élményt nyújtott számára. Pedagógusként, a pályán eltöltött évek alatt alapos felkészültségű, nagyon jó érzékkel megáldott tanár-

¹Vö. Kilián István: *Emlékeim Ágoston Juliánról*. Eger Fehér/Fekete. A Ciszterci Diákszövetség Egeri Osztályának hírei, VIII. évfolyam 2. szám, 2001. Te Deum, 1–3.

Irodalmi tevékenysége

²A címlapon szereplő férfialak grafikáját Ócsvár Géza, az egeri ciszterci gimnázium híres rajztanára tervezte. A verseskötet második kiadása már 1939-ben megjelent, a harmadik 1991 karácsonyán, a *Mi Világunk és Szerkesztőseégei* gondozásában.

Tudományos munkái

³Rónay László: „*Lobogj fel, őszi égbold!*” In: *Fekete remetességem*. Ágoston Julián versei. 1991-es kiadás, utószó, 145.

⁴Vö. „A győri dr. Kovách Pál Irodalmi és Közművelődési Társaság rendes tagjai sorába választotta Ágoston Julián egeri ciszterci rendi tanárt, a Gárdonyi Társaság főtítkárá, az új magyar katolikus líra egyik kiemelkedő képviselőjét.” Győri Nemzeti Újság, 1942. január 20.

egyéniséggé vált, diákjai rajongtak érte.¹ Az egeri évek életének legboldogabb szakaszát jelentették 1936 és 1948 között.

Tanári munkája mellett Julián költő is volt, versei 1934-től folyamatosan jelentek meg a különböző lapokban (*Élet*, *Napkelet*, *Mária Kongregáció*, *Vigilia*). Első verseskötete 1938-ban, a karácsonyi könyvvásárra látott napvilágot *Fekete remetességem* címmel.² „Csillagnak indult a magyar líra egén, méltó társként a harmadik nemzedék költőinek. Egyetlen verseskötete, a *Fekete remetességem* áradó, látomásos szabad verseivel semmivel sem rosszabb kezdet, mint a többieké, akiket ma klasszikusként tisztelünk” — írja Rónay László.³ Irodalmi munkássága alapján az egeri Gárdonyi Géza Társaság 1937-ben tagjává, 1939-ben pedig főtítkárává választotta. A fiatal ciszterci tanár szívesen látott vers-előadóművész lett irodalmi körökben, 1939-től rendszeresen részt vett a pécsi Janus Pannonius Társaság ülésein is. A győri dr. Kovách Pál Irodalmi és Közművelődési Társaságnak is állandó előadója volt, 1942-től a társaság rendes tagja.⁴

Julián nagybátyám nemcsak verseket, hanem tudományos cikkeket és regényeket is publikált. Szent Mór pécsi püspök életét regény alakjában dolgozta fel, *Esteván* címmel a Szent István Társulat jelentette meg 1942-ben. „Ágoston Julián regénye a magyar katolicizmus szépirodalmi törekvéseinek szép példája. Kiadásra ajánlja a regényt az, hogy éppen a katolikus tudomány kutatásai által újólag feltárt és történetileg élővé tett Árpád-kort éppen a katolikus regényírás hanyagolja el” — olvashatjuk az Eger című újság 1942. december 28-i számában. Bölcsészeti tanulmánya 1943-ban jelent meg *A századforduló költészete* címmel. De újságot is szerkesztett: szerkesztésében jelent meg 1945-ben az *egeri kiskalendárium* című évkönyv, s a *Nemzedékek* című demokratikus folyóiratnak is munkatársa volt.

1946-ban az egeri Ciszter Rendi gimnázium igazgatóhelyettese, egyben az újonnan megnyílt általános iskola igazgatója lett, 1947-ben pedig a miskolci tankerületben a magyar nyelv és irodalom tanulmányi felügyelője. Ebben az évben jelent meg *A magyartanítás módszertana* című szakkönyve, amely az általános iskolák ötödik osztálya számára készült módszertani útmutató volt. Még 1945-ben közéleti szerepet is vállalt: Egerben az Igazolóbizottság elnöke lett. Rendi előjárója feltételezhetően éppen emiatt helyezte át az egeri rendházból a pécsibe.

1948-tól a pécsi Ciszter rendház tagja. Rendi előjárója a pécsi Tudományegyetem Szent Mór kollégiumának (Maurinum) igazgatójává nevezte ki. A pécsi Ciszter gimnáziumban két esztendő tanított magyar-latin szakon, a szerzetesrendek feloszlásának évéig. 1950. június 10-én kezdődött meg a pécsi rendház kitelepítése a nagykunsági Kunszentmártonba, ahol a kármelita kolostor volt kényszertartózkodási helyük. Julián mintegy három hónapig raboskodott itt. A fogság idején lírai hangvételű versei

**Kunszentmártoni és
kerepestarcjai
fogsága**

születtek, melyek kéziratban maradtak fenn. Egykori ciszter rendtársa, Kelecsényi Ákos Kunszentmártonra emlékezve verseiből összeállítást készített *Leletmentés az éjszakából* címmel.

1950 őszén az államhatalom és az egyház között megegyezés jött létre, szabadon engedték a ciszter szerzeteseket. Julián többi rendtársával együtt szabad lett egy olyan rendszerben, ahol haláláig számkivetettként kezelték. 1950-ben végérvényesen összeomlott körülötte addigi világa. Az adott kor viszonyai között szerzetesként nem maradhatott sokáig szabad az ember. 1951-ben, koncepciós perek idején az ÁVO ismét letartóztatta. Az ítélet után a kerepestarcjai gyűjtőbe vitték, ahol több mint egy esztendő t raboskodott. Szabadulásakor már beteg volt, megviselte egészségét a „bent” eltöltött idő. Sajátos módon később a börtönről csak pozitív élményeket mesélt. Talán azért, mert vallásos emberként inkább a derűs élményeiről számolt be, elhallgatva nehézségeit, másrészt talán mert az idő feledtette vele a küzdelmeket.

Az agárdi évek

⁵*Szívem csücske, atyai
barátom volt... Rónay
László beszél Ágoston
Juliánról. (Lejegyezte:
Oláh Gyula.) Egeri
Fehér/Fekete.*

A Ciszterci Diákszövetség
Egeri Osztályának hírei,
VIII. évfolyam 2. szám,
2001. Te Deum, 3-4.

A budapesti évek

1952 őszén munkát vállalhatott: az Állami Erdészetnél kapott rövid ideig állást, adminisztrátorként. 1953-ban nagybátyám Egerből kitelepített édesanyjával és öccse családjával együtt Agárdra költözött, hogy új életet kezdhessen. Hozzá tartozói családként szerveződtek köré ezekben a nehéz időkben. 1953 és 1958 között a Fejérmegyei Állatforgalmi Vállalatnál lett normás. Hat éven keresztül többnyire kerékpárral tette meg az utat Agárdról munkahelyére, amely Székesfehérvár közelében volt. Az irodalmi élet fő áramlatából kikerült, ennek ellenére vidéki lapokba továbbra is írogatott Poór Bernát álnéven. „Mindig és egyfolytában szeretett volna visszajutni az irodalomba. A Pestmegyei Hírlapban jelentek meg versei. Mindig mutogatta, büszke volt. Ezenkívül a Vigiliában és az Új Emberben, de itt nagyon kevés.”⁵

Nagybátyám 1958-ban költözött édesanyjával, testvérével és annak családjával Agárdról Budapestre. Rövid ideig mindannyian együtt laktak testvére budai lakásában, később azonban Julián Óbudára költözött a Raktár utcába, ahol egy szerény helységet bérelt magának. A volt szerzetes tanár ekkor már nagyon beteg volt: szívinfarktust kapott, a Bajcsy-Zsilinszky kórházban gyógykezelték nyolc hónapig. Felépülése után 1958-tól 1963-ig a Földművelésügyi Minisztérium Tenyészállat-forgalmi gazdasági irodáján dolgozott előadóként, később főelőadóként. Tanári katedrát 1963 őszétől kapott a biatorbágyi 1. sz. általános iskolában, ahol magyar nyelvet taníthatott haláláig. „Szikrázó egyéniség volt, tanítványai életéből nem ment el nyomtalanul. Élete összetörtében is drágakő maradt, széttört morzsái megannyi drágakővé váltak.”⁶

1969 tavaszán a Bajcsy-Zsilinszky kórházban hunyt el. Halálának oka tüdőembólia, szívinfarktus és rák volt. Öt hónap híján 60 évet élt. Julián testét a Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomba, édesanyja, a szeretett „Anyika” hamvai mellé. Temetésén népes gyászoló sereg gyűlt egybe: író társak, szerkesztők, tanárok,

⁶Brückner Előd Ákos
utószava. In: *Esteván*, II.
kiadás, 1991.

Ágoston Julián halála

⁷Rónay László: „Lobogj fel, őszi égbojt!” In: *Fekete remeteségem*. Ágoston Julián versei. 1991-es kiadás, utószó, 145.

Irodalmi hagyatéka

tanítványok és a családja tagjai kísérték utolsó útjára. Évekkel később, amikor exhumálták, teste már rég elporladt, de csodával határos módon jobb keze sértetlenül megmaradt. Az a munkáskéz, amely évtizedeken keresztül szeretetet osztott oly sok embernek, sok szép irodalmi mű írója volt, épen maradt. Hamvait az óbudai Jó Pásztor templom kolumbáriumába őrzik.

Családja közössége után reményeink szerint egy még népe-sebb szellemi közösség fogadta be Julián testvért, hogy alakítója lehessen a költészetre és szeretetre fogékony, fiatal lelkek új közösségének. „Ha hihetünk az ígéreteknek, most angyal. Körülötte ülnek társai, és elbűvölten hallgatják gyöngyöző nevetését.”⁷

Halálát követően, 1969-ben került a Raktár utcai lakásból megmaradt irodalmi hagyatéka egy vulkánfibre bőröndbe csomagolva öccséhez — nagyapámhoz —, aki akkor a Krisztina körúton lakott. Évek múlva a bőrönd érintetlenül átkerült hozzánk, azaz édesapámékhoz, a Ferenc körúti lakásunkba. Itt, a lakás galériájában találtam rá évtizedekkel később, egy felújítás alkalmával. Nagyon megörültem, amikor a madzaggal átkötött vulkánfibert kinyitottam és megismerhettem a poros útitáska tartalmát: Julián bácsikám irodalmi hagyatékát találtam meg benne érintetlenül, belegyömöszölve, úgy, ahogy több mint húsz esztendővel ezelőtt családom tagjai beletették. Az anyagot több mint fél éven keresztül rendezgettem, rendszereztem, időrendi sorrendbe állítottam. Hét dosszié telt meg az irodalmi anyaggal, melyet 1991 szeptemberében átadtam Kerekes Károly O. Cist. apát úrnak azzal a kéréssel, hogy a hagyaték a zirci levéltárba kerülhessen. Jelenleg a ciszter levéltár őrzi kegyelettel Julián bácsikám irodalmi hagyatékát.

ÁGOSTON JULIÁN

Leltár

A költő hagyatékából.
Gépirat, kézírásos javítá-
sokkal.

*Haldokló lombok őszi aranyára
sárguló napfény permetez az éjjel
sejtelmesen oson a tájra s benned
szigorú szemmel mint valami bakter
leltárral készül az idő*

*kezedben
lassan szétcsurgó éveid homokja
pereg ki ujjaid közül s a földön
kis kúpokat teremt megannyi szörnyű
tűzhányó hegy ha felnagyítva nézed
s homokbucka ha óriás vagy alig
látod meg oly parányi*

*lásd az élet
elnyűtt évekből hegységbe rakva
vagy kuszált összevisszaságban omló*

homok-kupac csak messzi szemmel nézve
parányi mozgás szinte öntudatlan
omlás a létből létbe oly esendő
mint mikor hangya mászik visszacsúszva
minduntalan a kis hegyről de mégis
erős lábakkal újra hegyre mászva
nem ismerve értelmét az erőnek
mely visszahúzza induló helyére
azt sem értve mért mászik egyre följebb
ha célját soha el nem éri

ésszel

felfogtad-e már értelmét magadnak
és vágyaidnak álmaidnak útja
hová visz sejtet-e már csöppnyi ember
hová mászol az elfutó időben
amíg hajadra észrevétlen ontják
a hulló havat éveid

a dalnak

mi értelme van és a szenvedésnek
titkát kutatva van-e válaszod már
hangyányi ember

a futó időben

mérd meg magad mit értél s életednek
csurgó homokját tartod-e kezeden
hogya megméressél vagy csak őszi árnyak
lengő kódében ingadozó nádszál
magad sem tudod hová tűnj a szélben
lábad alá már zsámoly készül éjjel
borul a tájra állsz-e mint a fáknak
kemény törzse vagy hulló leveleknek
tétova röptét követve a vágyak
szeszélyes útjain libegve ősi
ösztöneid kuszáltságába zártan
libbensz ide-oda

az esti árnyak

hosszabbra nyúlnak benned és körülted
mondd mire vársz még rebbenő napoknak
kis kergetettje mire vársz az évek
mint pillanatok telnek egyre gyorsabb
ütemben hajtva az időt előre
s te állsz még tétován pedig taszítva
sodródsz mint jégtáblán a téli vándor
értelmetlenül egyre-egyre följebb
mondd mikor szeded össze önmagadban
amit e kuszált élet termett

rajtad

nyűtt ráncokat rakott a múlt de benned

talán még pislákol tűnt ifjúságod mécse
s ez esti órán felmérve a napnak
és életednek útjait mi végre
jöttél s mire mégy csüggeteg erőddel
tán lelsz magadban útravalót annyit
amennyivel megjárhatod a földnek
s az égnek útjait míg célra lelten
megállsz letéve batyudat a földre
botod beszúrva fejfának s a vándor
pihenve dől le

fenn a csillagoknak
jeltelen útján szédülten robognak
kihunytt világok s termő emberagynak
csodái

neked mindegy

esti fények
visznek tovább a messzeségbe mérleg
vár rád ott ó mondd mit raksz serpenyődbe
a súly helyén a végtelennek álma
ahogyan elgondolta földi léted
agyat teremtve s szívet adva s útra
bocsátott önmagából lét-teremtő
akaratával

ó mondd mire mentél
hangyányi ember porból lett kis élet
és porrá zúzott csöppnyi ember
mi lett belőled mérd meg csűrjeidnek
van-e tartalma vagy ha szelek járnak
szabadon funak fajta végig mérd meg
lezárult életednek sok-sok napját
aztán dobáld be serpenyődbe álmok
ezüstjét megfakult napoknak vágyát
a szebb a jobb után az ifjú évek
magasba-szökkenését és a dalnak
egekbe szálló ritmusát s a szíved
csapkodását vergődő fecskeszárnyak
ijedt futását áradó időben
s a lét-teremtő végtelen sugárnak
nyalábját tán így megbillen a mérleg
s feldobhatod mosolyodat az égre
fejedre várva őszi csillagoknak
koszorúját

ó mondd hangyányi ember
bírod-e még tovább vagy itt megállva
szemed csóváját pásztázva az égbe
nézel és várod megnyílt holnapoknak
útját amint rebbenve tovaszállnak

és elsodornak fagyott öleléssel
oda ahol az élet földrecsukló
zokogással borul le végzetednek
elomló partjain

vagy kart kitárva
merülsz el még egyszer a napsugárban
megmártva szíved kongató verését
a hajnal fényében s magadba szíva
még egyszer a megtáruult végtelennek
sugarait mint ama régi vándor
a világ szélén fénybe nézve állt meg
és elmerülve égi sugarakban
kitárt karokkal napszomjas szemével
megrészegülten itta önmagába
a végtelent feledve földi éltet
belerepült az óceánba

benned
él-e még annyi erő, hogy a csöndben
és éjszakában elvetve borongó
és csüggeteg magad tört napjaidnak
reménytelen tiblábolását s megnőtt
vágyaknak útját órássá növesztve
felállj az élet ormán csillagoknak
rád permetező fényébe merülten
megtisztulva minden lomot levetve
mérlegre lépni s önmagadba lopni
valamit abból ami onnan árad
a végtelenből fényből és erőből
aztán a végső éji lobbanással
belesimulni kitárt tenyerébe
és megragadni kérni hogy a mérleg
innenső serpenyőjébe is adjon
abból amit megálmodott az élet
küszöbén rólad csetlő-botló ember
ő aki minden utak végén állva
a kezdet és vég időtlen időkig
akitől jöttél és akihez szállva
kap életed értelmet

vár az éjjel
indulsz-e már a halvány esti pára
lassan az alkony homlokára szállong
békülten hullnak le a csillagoknak
szikrázó fényei s a puha csöndben
elhalkul fáradt szívednek verése
s észrevétlenül mint valami dallam
belemerülsz a hulló éjszakába

BODNÁR DÁNIEL

Nemeshegyi Péterrel

II. rész

Ön hogyan látja: lehetséges-e komoly eredményeket elérni a vallások közötti párbeszéddel?

Az emberi társadalom hullámszerűen változik, vannak igen vallásos korok és igen vallástalanok is. A 19. század és a 20. eleje vallástalan volt, akkoriban sokan vallották, hogy a tudomány majd mindent megold, de a két világháború összetörte ezt a naiv reményt. Most viszont a vallásosság felé menetelünk. Ilyenkor pedig mindig megjelennek a fundamentalisták. Főleg azért, mert az ateizmusnak, nihilizmusnak ott van a nyoma, sokan hirdetik, hogy minden relatív, viszonylagos, és egy olyan világban, ahol nincsenek bizonyosságok, csak a rohanás, nincs amibe belekapaszkodjanak, akkor az emberek kétségbeesetten keresnek valamit, amibe kapaszkodhatnak, és a fundamentalisták határozottan kijelentik: én megoldom a gondodat, ne gondolkozz. Az emberek pedig nem szeretnek gondolkodni, mintha fájna nekik, ha az agyukat törik. A fundamentalisták nagyon egysíkián látják a világot. Nem vesznek tudomást a megváltozott körülményekről. Remélem, nem ezek lesznek az uralkodók a világtörténelemben. Velük nagyon nehéz párbeszédet folytatni, nincs kilátás, hogy valamire eljussunk. A vallások között lehetséges a közös imádkozás — amire II. János Pál pápa szolgáltatott többször is jó példát —, továbbá nagy lehetőségek vannak a humanitárius együttműködésben, követve az irgalmas szamaritánust. A minden vallásban előforduló fundamentalistákkal azonban nagyon nehéz a párbeszéd, bár a reményt sohasem szabad feladni, ahogyan Babits írta gyönyörű hitvallásában: „Annyi esztelenségen ment keresztül Európa, jöjjön már az ész.” És hát természetesen a hit.

II. János Pál pápa többször figyelmeztetett arra, hogy az új, kibővített Európai Uniót nem szabad csupán gazdasági egységként kezelni, földrészünk jövőjének lelke is kell hogy legyen, ez pedig elképzelhetetlen a kereszténység nélkül.

Az, hogy Európának lelke is legyen, amely a keresztény hagyományokon alapszik, alapvetően fontos. Erre az alapító atyák, Robert Schumann, Alcide de Gasperi, Konrad Adenauer többször is figyelmeztettek, a legújabb kori politikusok közül pedig Jacques Delors, az Európai Bizottság volt elnöke fogalmazott úgy, hogy a keresztény hozzájárulás lényeges Európa új lelkének a megteremtéséhez. A nagy kérdés az, hogyan lehet ennek az új Európának lelket adni? Hatalmi szóval, határozattal ez nem lehetséges. Megértem a Szentatyát, aki szeretné elérni, hogy az új európai alkotmányba belevegyék Isten nevét, vagy a keresztény hagyományra való utalást, de nem hiszem, hogy ez a legfontosabb. Jézus mondta, hogy legyetek a Föld sója, és a keresztényeknek ezt a szerepet kell betöltenie az új Európában is. A só megízesíti az ételt, a kovász pedig belülről érleli

a dolgokat. Legyenek tehát a hitüket bátran és szabadon, örömmel megélő keresztények. Ebben kiemelkedő szerepük lehet a lelkeségi mozgalmaknak. A külső, jogi előírások önmagukban sem sokat érnek. Hatalmas szerepe van ellenben annak, hogy az új, egységes Európában az emberek ne csak az érzékszervek és az azok által igazolható értelmi ismeretek által meglátott valóságot ismerjék el igazi valóságnak, mert akkor Európa a személyes és nemzeti egoizmusok káoszába fulladna. Hadd idézzem ismét Jacques Delors-t: „Ha tíz éven belül nem sikerül lelket és jelentést adnunk Európának, elvesztettük a játszmát.” Ugyanezt mondja Carlo Maria Martini bíboros, Milánó volt érseke: „Európa új háza vagy egy új kultúra alapján fog megszületni, vagy egyáltalán nem fog megszületni.”

*Ön szerint milyen lesz
ez az új kultúra?*

Gyökeresnek másnak kell lennie, mint a közelmúltig uralkodó „érzékelési kultúra”. Ha nincs semminek értelme, ha minden relatív, ha az ember egyetlen célja a véges javak (pénz, hatalom, élvezet) korlátlan birtoklása, ha ez a cél szentesít minden eszközt, ha előnyökért tülekedő és lobbizó csoportok csatateré lesz Európa, ha jóléte a világ többi népének nyomorára épül, akkor homokra épül Európa háza. A „vallásos-rationális kultúra” értékeinek kell tehát új erőre kapniuk. Szükséges a feltétlen erkölcsi értékek elismerése, az igazság tisztelete, a szeretet által teremtetett viszonyok, az emberi személy méltósága iránti csodálat és tisztelet, az egyetemes szolidaritás. Ezeknek az értékeknek végső alapja az Abszolút örök valóság, akit a keresztények Istennek neveznek. Más vallások (az iszlám, az indiai vallások, a buddhizmus) egyébként szintén az Abszolútumra támaszkodnak. S itt visszatérnék a fundamentalizmusra. Az „érzékelési kultúra” iránytalanságából és értelmetlenségéből való kiábrándulás miatt ennek erősödésére számítanunk kell. A fundamentalisták, akár katolikusok, akár protestánsok, akár más valláshoz tartozók, a szent iratok szó szerinti értelmének tévedhetetlenségét vallják, minden kérdésre megvan az isteni kinyilatkoztatáson alapuló válaszuk, a teljes igazság birtokában érzik magukat, erkölcsi elveik világosak és szigorúak, fölöslegesnek tartják a másokkal folytatott párbeszédet, az igazság győzelmének érdekében szívesen folyamodnak hatalmi eszközökhöz, nem kedvelik a vallás- és vélemény szabadságot. Minthogy erős összetartozási élményt adnak, és a vélemények mai zűrzavarában világos és biztos útmutatást nyújtanak, sok ember számára vonzóak. Nem hiszem azonban, hogy az új Európa építésére ők alkalmasak lennének. Az elmúlt négy évszázad szellemi értékeit nem szabad semmibe venni. A történelem óráját nem szabad visszafordítani. Ezért azt hiszem, hogy a vallásos-rationális kultúra elveit követő keresztényeknek lesz döntő szerepük Európa új lelkének megformálásában. Aquinói Tamás, Nicolaus Cusanus, Newman és más szellemi óriások nyomán ezek a keresztények hisznek Istenben, tudják, hogy az életnek és mindennek van értelme, követik Jézus szeretetparancsát, de ugyan-

akkor szeretik az Isten által szépnek és jónak teremtett világot, tisztelik az emberi észet, elismerik az újkori fejlődés vívmányait, az általános emberi jogokat, a demokráciát, a vallásszabadságot, hisznek az igazság és szeretet csendes erejében, és ezért nem támaszkodnak az erőszakra, készek mindenkiel párbeszédet folytatni, készek mindenkitől tanulni és velük együtt vándorolni a teljesebb igazság felé.

Balog Zoltán református lelkésztől hallottam nemrégiben egy kiváló hasonlatot: valahol Tokajban egy hordóban tároltak egy több száz éves aszúbort. Rendkívüli érték, vigyáztak is rá nagyon. Hanem egyszer csak mi történt? Elkorhadtak a dongák, elrozsdásodtak a pántok, olyannyira, hogy elpattantak, a hordó pedig szétesett. A bor formája viszont megkocsonyásodott, „bőrt” képezve maga körül, a hordó nélkül is megmaradt. Ez történt az egyházzal is a Római Birodalom pusztulásakor: a birodalom szétesett, a kereszténység viszont megmaradt, mert követői szebben, jobban éltek és haltak meg, mint a pogányok. A helyzet most is hasonló. Európának gyönyörű keresztény gyökerei vannak, de azt nem állíthatjuk, hogy a mai Európa keresztény lenne. E miatt azonban ne szomorkodjunk, hanem legyünk az önmagában megmaradt jó Tokaji bor, amely olyan ízesen édes, hogy mások is szeretnének majd belőle inni. Abban, hogy a keresztény értékek visszaszorultak Európában, mi is felelősek vagyunk, ezért elsősorban magunkba kell tekintenünk, nem pedig másokat kárpálni. A pápa gyakran használja a *novae* evangelizáció kifejezést. Én ezt magyarra nem úgy fordítanám, hogy újra-evangelizálás, hanem új-evangelizálás. Erre van szükség, tehát nem úgy, ahogyan eddig tettük, hanem jobban, jézusibb módon. A szentatya így fogalmaz: „Az evangelizálás új minőségéről van szó, amely az üdvösség örök üzenetét a mai ember számára új és meggyőző szavakkal tudja előadni.” Az új-evangelizálás tehát nem a régi megfogalmazások hangosabb megismétléséből álló újra-evangelizálás, hanem valóban új-evangelizálás, vagyis egy olyan evangelizálás, amely a krisztusi örömhír lényegét új módon ragadja meg és fejezi ki. Ez nagy feladatot ró a mai teológusokra: úgy kell felcsillantaniuk az önmagát a világnak odaadó szentháromságos Isten szeretetét és ennek az önátadásnak Jézus élete, halála, feltámadása és a Szentlélek küldése által történő megvalósulását, hogy az idejétmúlt ráragadásoktól megtisztulva lelkesítő örömhírként hatoljon a 3. évezred európai embereinek a szívébe. Minthogy a halódó „érzékelési kultúrában” élő emberek egyre inkább vágyódnak a transzcendenciára és a lelkiségre, és minthogy az Igazság Lelke minden ember szívében működve az igaz Isten felé vonzza őket, ennek az evangelizálásnak meg is lesz az eredménye.

A keresztény egyházaknak tudniuk kell, hogy elkötelezett híveik száma miatt most már kisebbséget képeznek a társadalomban. Ezért félre kell tenniük a múltból fennmaradt minden nagy-

zoló pompát és hatalomfitogtatást. Elsősorban az egyetemes szeretet által vezérelt tetteikkel kell hirdetniük a krisztusi Evangéliumot. Feltétlenül szükséges az is, hogy a keresztények a teremő és üdvözítő Isten példájára az élet barátai legyenek, építsék az élet kultúráját, járjanak elől a bőséges gyermekáldás elfogadásában, az éhezők táplálásában, a betegek gyógyításában, a haldoklók segítésében, a magzatvédelemben, a terrorizmus és a halálbüntetés elleni tiltakozásban. Védelmezzék és harmonikusan fejlesszék a Föld flóráját és faunáját. Szem előtt kell ugyanakkor tartanunk a pápa nagyon helyes megállapítását, hogy a világ misszionálásának, evangelizálásának főmunkása maga a Szentlélek. Ő pedig tudja és teszi is a dolgát.

*Nekiünk magyaroknak
mi lehet a szerepünk az
új Európában?*

Büszkén vállalnunk kell, hogy magyarok és európaiak is vagyunk. Nem kell szégyellnünk az értékeinket. Szent István óta, vagyis ezer esztendeje részesei vagyunk Európának. Mindabban, amit Európa az építészet, a zene, a művészetek, az irodalom, a lelkiség, a szerzetesrendek területén létrehozott, mi is tevékeny részesek vagyunk. Hadd idézzem ismét Babitsot: „Magyar vagyok. Gazdagítanom kell az emberiséget a magyarság sajátos színével, de tudom, hogy a sok szín adja a képet, a sok hang adja a zenét, úgyhogy nem nézek le más képeket, más hangokat, amelyek együtt alkotják a harmóniát.” Semmi okunk azonban arra, hogy kisebbségi érzésünk legyen.

A mai magyar társadalomban mit tart különösen súlyos gondnak?

Alapvető gond, hogy nagyon kevés a gyerek. Ez ugyan jellemző a fejlett országokra, de el kéne gondolkozni azon, hogy hiába készül mindenféle reform, fejlesztés, ha már nem lesznek majd magyarok. Az általam nagyon tisztelt Varga László jezsuita atyának volt egy mondása: „A magyarból a sok is kevés.” Ez nagyon igaz és boldogság, ha az ember, egyre ritkábban ugyan, de nagycsaládot is lát. Kapcsolatban vagyok a Nagycsaládok Országos Egyesületével: azon ritka civil szervezetek egyike, akiknél nincsenek feszültségek, veszekedések, a tagok között harmonikus a viszony. Ennek az egyesületnek jubileumi évkönyvében olvastam a következő kedves történetet. Egy hatgyermekes édesanya írta. Megvallja, hogy amikor első gyermeke megszületett, nagy virágcsokorral köszöntötték munkahelyén. A második gyereknél is még gratuláltak neki. Amikor azonban megjött a negyedik, ötödik, hatodik, akkor már bolondnak tartották. Ő azonban, férjével együtt, változatlanul kitartott elhatározásában, hogy Isten segítségével nagy családot nevelnek fel. Egy alkalommal éppen gyerekeinek fehérneműhegyeit vasalgatta lakásukon, amikor a szomszédék egyke kisfia ájtott hozzájuk az ő kisfiával játszani. Az édesanya hallja, hogy a szomszéd szobában a vendég gyerek gúnyosan mondja az ő fiának: „Nektek még televíziótok sincs!” Erre a fia visszavág: „Neked pedig öcsikéd nincs!” A jó édesanya így folytatta elbeszélését: „Üdvözült arccal vasaltam tovább gyermekeim fehérneműjét.”

Azt persze, hogy egy-egy házaspár mennyi gyermeket tud lelkiismeretesen elfogadni és felnevelni, Isten színe előtt nekik kell eldönteniük. Az azonban biztos, hogy a gyermekáldást nem áldásnak, hanem csak tehernek tekintő társadalomnak nincs jövője.

Őn, mint aki feltétlen híve a párbeszédnek, hogyan éli meg azt a gyűlölködést, széthúzást, ami ma jellemzi a magyar társadalom jelentős részét?

Ez a jelenlegi állapot egyáltalán nem jó, de azt, hogy miképpen lehetne ebből kimászni, magam sem tudom. Roppant nehéz ugyanis bármiféle párbeszédet folytatni, ha az egymással szemben álló felek alapvetően gonosztevőnek tekintik a másikat. El kellene ismerni egymás értékeit, de nem csak a szavak szintjén. Egy szentéletű jezsuita szerzetes, Orosz András, amikor szétszórták a rendünket, gyári munkás lett, fiatalon halt meg. Később mesélték a titokban rendújoncként tanuló fiatal jezsuiták, hogy egyszer meglátogatta őket Orosz Bandi, és azt kérdezték tőle: „Milyenek a gyárban azok a kommunisták?” Mire ő azt felelte: „Emberek.” Ez nagyon szép válasz volt. Én azt hiszem, hogy minden ember szívében — még a leggonoszabbban is — benne van a jóra való vágyakozás. A pápa fogalmazta meg egyszer nagyon szépen, hogy amikor az embereket a szépre, a jóra akarjuk tanítani, akkor van nekünk egy szövetségesünk a szívükben, mégpedig a Szentlélek, aki suttog, sőt időnként kiabál is, megpróbálja a helyes útra vezetni az embereket. Úgyhogy nem szabad senkit sem eleve leírni, hanem szem előtt kell tartanunk Pál apostol mondását, hogy a szeretet mindent elvisel. Minden emberhez úgy kell közelednünk, hogy az illető alapvetően jóindulatú ember, nem akar rosszat. Ha aztán sokadszorra bizonyosodott be ennek az ellenkezője, akkor is reménykedjünk legalább, hogy egyszer majd jóvá válik, és ha újra és újra csalatkozunk benne, akkor marad a végtelen türelem, hogy mindent elviselünk, de akkor sem átkozódunk, nem gyűlölködünk. Lao Ce mondta ezt olyan szépen: „Én a jókkal jó vagyok, és a gonoszokkal is jó vagyok, mert az erény az jóság.” Az is nagy igazság, hogy a rosszat nem lehet legyőzni a rosszal, hanem csak a jóval. Elsősorban persze a Szentlélekben kell bízunk. Amit mi csinálunk, valójában bohóckodás, az Isten pedig a feltámadt Krisztuson és a Szentlelken keresztül vezeti a történelmet arrafelé, ahol valami nagyon szép vár ránk.

Néhány héttel húsvét után, látva a világ mai állapotát is, a rengeteg erőszakot, gyűlölködést, felvetődik a kérdés: talál-e az Emberfia még hívő embert a Földön, ha másodszor is eljön, vagy az egyházon a Pokol kapui sem vesznek erőt?

Természetemnél fogva derűlátó alkat vagyok, és remélem, hogy a második állítás válik valóra. Ez szerepel ugyanis többször a Szentírásban is, főleg a Jézus feltámadását követő időszakban. A legmegkapóbb a korinthusiakhoz írt első levél 15. fejezetében olvasható, Pál apostol az írja, hogy amikor minden alá lesz vetve Krisztusnak, Krisztus átadja az országot az Atyának és Isten lesz minden mindenben. Ez gyönyörű perspektíva. Reményemet táplálja az is, hogy az az Isten, Akit nekünk Jézus bemutatott, egyfelől mindenható, másfelől viszont maga a jóság. Azért küldte a Földre egyszülött Fiát, hogy üdvözüljön általa a világ. Vannak nagy krízisek, olyan korok, amikor elsötétedik minden, de ahogy Pál apostol mondja, mi a hajnal emberei vagyunk. Az éjszaka elmúlt, a nap elközelgett, legyünk a nappal fiai.

„mint a letaposott sírok...”

HALMOS ÁBEL

A Lukács evangélium jaj-mondásai (Lk 11,37–54)

1.

A szerző 1961-ben született Balatonfüzfőn. Ben-
cés szerzetes.

Az ember ősidők óta a megtisztulásra vágyakozik. Az Ószövetség népe számos előírás megtartásával igyekezett eljutni a kultikus tisztaságra, hogy az egyetlen Szent, az egyetlen Tiszta elé járulhasson. A próféták azonban sohasem a külső, testi tisztátalanságot ostromolták. Ellenkezőleg, Jeremiás hiábavalónak mondja Izrael tisztulási rítusait: „Még ha lúgban mosakodsz is és a szappant pazarlod magadra, bűnöd akkor is szenny marad előttem” (Jer 2,22). A tisztátalanság oka nem a testi szenny, hanem a hűtlenség, a bálványimádás. Ezt a hűtlenséget a prostitúció képeivel ábrázolja a próféta: „...minden magas dombra és minden bujázöld fa alá lefekszel, mint egy parázna” (Jer 2,20).

Jézus a próféták nyomán „jaj”-t kiált a tisztaság téves megközelítésére. „Ti farizeusok — mondja —, tisztán tartjátok ugyan a pohár és a tál külsejét, de belül teli vagytok rablással és gonoszsággal” (Lk 11,39). Szava éppen azzal a belső romlottsággal szembesít, amelyet a törvénytartók külső tisztasága takar. Nem az szennyezi be az embert, ami kívülről jön, amit megesszik, vagy amit megérint, hanem ami belülről, a lélek mélységeiből fakad.

Világunk ma különösképpen érzékeny a tisztaságra. S mégis: mélységes szakadék tátong a higiéniára kényes ápoltság és a szennyes szív gondozatlansága között. Feltárni a szív rejtett gondolatait, titkos szándékait, s azokat Jézus elé tárni, az Ő ítéletére bízni; s aszerint elfogadni vagy elutasítani, hogy Ő mit sugall — ez a keresztyén megtisztulás. Bármilyen lehet tiszta, és minden lehet tisztátalan. Ha a *munka* másokért végzett szolgálat és valódi kreativitás, akkor a teremtés ősi tisztasága ragyog föl benne; de ha a személyes kapcsolatok előli menekülés, vagy a karrier és a hatalom utáni vágy kiélésének eszköze, akkor tisztátalan. Az önzetlen ajándékozás ígéretét hordozhatja a *szerелеm*, ám a pusztta kéjvágy könnyen az önzés legalantasabb formájává alakítja át. A megtört kenyeret nyújtva, életünk megosztását kínálja a *közös étkezés*, ami pusztta táplálékfelvétellé, állatias zabálássá alacsonyul,

ha valaki magába zárkózva csak az étel nyújtotta gyönyörre összpontosít.

„A tisztának minden tiszta” (Tit 1,15), mert rátalál a teremtés isteni gesztusaira. A tiszta még a világ szemétdombján is alig látható, illatos virágra bukkan, mindenből és mindenkiből a jót, az igazat, a szépet, a rendet hozza elő. A tisztát titokzatos védetség óvja a gonosztól, de nem azért, mert bűn nélkül való, hanem mert engedi, hogy Krisztus tekintete perzselje föl a bűneit.

2.

Jézus kemény szavakkal illeti azokat, akik elhanyagolják az igazságosságot és Isten szeretetét (Lk 11,42). Arra figyelmeztet, hogy *visszajára fordítja az Evangéliumot*, aki bár követőjének vallja magát, szavaival, tanításával gúnyt űz a krisztusi világosságból. Jaj azoknak — kiáltja felénk már a próféta is —, „akik azt mondják, hogy a rossz jó, és a jó rossz, és akik azt állítják, hogy a sötétség világosság, és a világosság sötétség, vagy a keserű édes, és az édes keserű” (Iz 5,20); Jézus pedig hamis prófétáknak, báránybőrbe bújó farkasoknak (Mt 7,15) nevezi őket.

S mi keresztények, hányszor tettük már az Evangéliumot nemzeti, vagy csoport ideológiává, kirekesztve ezzel Isten országából másokat; hányszor tartottuk megengedhetőnek az erőszakot, sárba tiporva ezzel épp az igazságosság és szeretet legfőbb parancsát; hányszor bújítottuk megvetésünket vagy közömbösségünket a kiválasztottság köntösébe, csak azért, hogy valódi kapcsolatba ne kerüljünk másokkal; hányszor magyaráztuk bölcselkedve, saját szájunk íze szerint a Szentírást vagy az egyház tanítását, hogy igazoljuk önkereső, önmegvalósító életünket, s hogy megtérnünk ne kelljen...

A *jajkiáltás* által célbavettek második köre: akik a tiszta Evangéliumot megvallják ugyan, de *életük nem követi hitvallásukat*. Kierkegaard szerint az ilyen prédikátorok, miközben szájukkal hirdetik: milyen szűk a kapu és milyen keskeny az út, mely az életre visz, tetteikkel valójában a széles úton járnak, amely a pusztulásba vezet (Mt 7,13–14). „Mily távol áll az igaz kereszténység hirdetésétől, ha egy ember élete minden órában az ellenkezőjét fejezi ki annak, amit keresztényinek hirdet egy félórán. Egy ilyen hirdetés a keresztényt éppen annak ellenkezőjévé teszi. Mert nincs két út, egy könnyű, egyengetett, melyen a hirdető halad; és egy keskeny, igaz út, amelyre felhívja az embereket, hogy kövessék Krisztust. A hirdető élete ugyanis sokkal nagyobb hatalom, mint beszéde” (Kierkegaard: *Önvizsgálat*).

Sokan nem csupán emlegetik, hanem *teljesítik a Törvény parancsait, de a lelkiületétől távol maradnak*. Házasságot nem törnek, de feleségükre nincs idejük, vagy már nem is szeretik őt. Emberre kezet nem emelnek, de munkatársaikat porig alázzák. Nem lopnak, de még nem jutott eszükbe, hogy kenyeret adjanak a haj-

léktalan szegénynek. Mások szívből igyekeznek követni az Evangéliumot, de csak addig, amíg önmegvalósításukat, egyéni boldogságkeresésüket szolgálja. Inkább az élvezeteket keresik, mint Istent. Az istenfélelem látszatát keltik, de a lényegét megtagadják (2Tim 3,5).

Végül Jézus jalkiáltása utoléri azokat is, akik látszólag teljesen Isten és felebarátaik szeretetének szentelik az életüket. Ők a betegeket ápoló nővérek, a szegényeket gondozó szerzetesek, sokgyermekes családanyák, ingyen gyógyító orvosok, hivatástudatból nevelő tanárok, híveik szolgálatában elégő papok. „Szereteten általában azt értjük: aktívan fáradozunk a közösség, a testvérek javáért, a hazáért, a fejletlen országokért... Sokkal egyszerűbb többes számban „szeretni”, mert ez elvonatkoztatja és idealizálja a szeretet... Így aztán legmélyebb érzéseink soha nem törnek a felszínre.... Vannak emberek, akik számára ez az úgynevezett önzetlen szeretet a legjobb út ahhoz, hogy kitérjenek a valódi szeretet és alázat útjából... Ahhoz, hogy valakit igazán szeretni tudjunk, szabadon kell hagynunk annak lehetőségét, hogy megsebezzen minket. Akit szeretünk sebet ejt rajtunk... Szeretni azt jelenti, hogy azt mondjuk valakinek: te vagy az örömöm, nem tudok nélküled élni, valahogy szükségem van rád... A szeretet megnyit a másik felé, fogékonnyá, figyelmessé, szelíddé tesz. Minthogy a szeretet révén elsősorban egyfajta szegénységet tapasztalunk meg — hogy tudniillik nem lehetek meg többé a másik nélkül —, valódi szeretet és barátság nem lehetséges alázat híján” (Andre Louf: *Alázat és engedelmesség*).

A szeretet elfogadása és ajándékozása kedves az Isten előtt. Fontos az Igazság ismerete és megvallása, az Evangélium törvényeinek megtartása, és fontos a felebarátokért végzett megannyi jótett, de csak mint Hozzá vezető út — mindez még nem maga a cél. Nélkülözhetetlen ugyan, de eszköz csupán. A Jó, az Igaz, a Szép, az Egy nem ezekben van. Isten a szeretetben van.

3.

Amikor az élet és a szeretet kinyilatkoztató „jelei” letaposott sírok-ká alacsonyodnak, lankadatlan buzgósággal idézgethetjük ugyan a törvény betűjét, de a lélek, a törvény lelke már rég halott bennünk. Nemcsak azzal csúfoljuk meg hivatásunkat, hogy többé nem jelenítjük meg Isten jóságát, hanem azzal is, hogy — amint a láthatatlan sír a hozzá tudatlanul érő embereket tisztátalanná tette — képmutatásunk a ránk figyelők romlottságának is forrása lesz.

A jel — mondja Hérakleitosz — nem mond ki semmit, nem rejt el semmit, hanem jelez. Az olyan jel, amely hangosan beszél, rövidesen jelszóvá alakul át. Felkapják az emberek, rigmusokban ismételtetik, majd elferdítik és felhasználják saját céljaikra, végül már nem tudja senki, miről is szól valójában. „Ha a só ízét veszti, vajon mivel sózzák meg? Nem való már egyébre, mint hogy ki-

dobja és széttapossa az ember” (Mt 5,13). Másfelől azonban az a jel, amelyik elfedi, amit jeleznie kellene, a véka alá rejtett világítóhoz hasonlítható. Akik találkoznak vele, semmit sem látnak világosságából, így sötétben maradnak. A fényre várók vajon mi hasznát látják az ilyen lámpásoknak? Szemétdombra vetik majd, mint a selejtes izzót. Jel-voltunk beteljesítésénél mindig könnyebb meghamisítani vagy elhallgatni az igazságot. Nemcsak fizikai pusztulás lehetséges — van lelki megsemmisülés is. Amikor egy nép a felszínen még él, tagjai esznek, isznak, munkába járnak, gyermeket nemzenek, de a lelkük, a reményük, a hitük már halott.

„Az irgalmasságában gazdag Isten azzal mutatta ki irántunk való nagy szeretetét, hogy bár bűneink miatt holtak voltunk, Krisztussal életre keltett minket” (Ef 23b–5). A legfontosabb tehát az, hogy el merjük hinni: *halottak voltunk ugyan, de Isten Jézus által újra élővé tett bennünket.* Sírból kihozottak, élők vagyunk; még ha ezt nem érezzük is minden pillanatban. Nemcsak fizikai életet: biosz-t, hanem természetfölötti, örök életet: Zoé-t is kapunk az Istentől. E nélkül halott dolgokat cselekedhetünk csupán: vagy jelszavakat puffogatunk, vagy gyáván hallgatunk. A Zoé Jézus személyes szeretetének tapasztalata a hitben. Benne élet van, s a jel éppen azáltal jelez, hogy él.

4.

Elkerülhetetlen, hogy terheket helyezzünk azokra, akiket szeretünk. A szülőknek mindenkor követelményeket kell támasztaniuk gyermekeikkel szemben, hogy azok fejlődjenek; a fiataloknak pedig győzniük kell a nehézségeket, különben megrekednek. A törvénytudóknak rá kell mutatniuk a helyes élet normáira, mert nélkülük az emberi létezés anarchiába süllyed. S akkor a szigorú törvényeknél sokkalta rosszabb következik: az önkény, amelyben mindenki azt csinál, amit akar. Farkastörvények veszik át az uralmat: az erősebb bármikor kihasználhatja, megalázhhatja a gyengébbet.

Sokszor azonban a tanítók és a nevelők számára nem az a fontos, hogy az egyes személy szabadabbá, étellel telibbé váljék és növekedjék, hanem hogy a törvényt betartassék. Ezekből a törvénytudókból éppen a legfontosabb hiányzik: a szeretet. A szeretet nélkül alkalmazott törvény pedig maga a halál.

„Levettem válladról a terhet, kezéd megszabadult a nehéz kósártól. Hozzám kiáltottál a nyomorúságban, és megmentettelek. Hallgass meg népem hadd intselek! Bárcsak hallgatnál rám ma Izrael! Ne legyen más istened, idegen istent ne imádj! Én az Úr vagyok a Te Istened, aki kihoztalak Egyiptom földjéről. Nyisd tágra szádat, és én megtöltelek” (Zsolt 81,7–11). Isten először mindig szabadítóként jelenik meg, a törvény csak ezután következhet. S a Törvény maga sem szól másról, mint hogy továbbra is szabadok maradjunk, ne legyünk idegen istenek rabszolgái. Ezután rögtön ígéret hangzik el: *Nyisd tágra szádat, és én megtöltelek.*

Az Evangéliumról szóló hiteles beszéd a szabadulás tapasztalatából táplálkozik. Ha valaki nem tud az előtte állónak életet és üdvösséget ígérni, akkor nincs joga hirdetni Jézust. Aki nem tudja megvallani: bár bűnös voltam, sőt vagyok most is, mégis szeret engem az Úr, szeretetből halt meg értem a kereszten, s most már az övé vagyok; s aki nem tudja azt mondani: *bárki* vagy, Jézus téged is szeret, érted is meghalt, téged is megszabadít; s aki végül csak törvényeket tud idézni, amelyekkel ítéletet mond a másik fölött, jobb, ha bele sem kezd a tanúságtétellel. Pedig *jaj nekem, ha nem hirdetem az Evangéliumot.*

5.

Ősi törekvés bennünk, hogy igazakra és bűnösökre osszuk föl a világot. A rosszért, a szenvedésért, a földön burjánzó igazságtalanságért a bűnös embereket tesszük felelőssé, míg magunkat ártatlannak, s egyben tehetetlennek érezzük. A jókat az egyház, a társadalom vagy a politikai élet számunkra rokonszenves elitjében helyezzük el, s magunk is közéjük igyekszünk; míg a gonoszokat a társadalom alján vagy ideológiai értelemben *másik* oldalán, valamint az alvilágban: a bűnözők, drogosok, munkakerülők, vagy a hitetlenek, a másképp gondolkodók közé soroljuk be. Ám az Ó- és Újszövetség — s hozzátehetjük: maga az egyház története is — arról tanúskodik, hogy a próféták üldözői, s végül Jézus gyilkosai különös módon nem a nyilvános bűnösök: a vámosok, az utcanők, a gonosztevők, de még csak nem is a pogányok, az idegen istenek tisztelői vagy a hitetlenek voltak. A prófétai ige sem őket, hanem a törvénytisztelő, istentiszteletre járó, naponta imádkozó farizeusok, írástudók és főpapok, vagyis a vallási elit világát célozza meg. Föl kell tennünk a kérdést: vajon ott, a hajdani templom udvarában nem csatlakoztunk volna-e a köreinket megsértő próféta megkövezőihez mi is; vagy nem éppen akkor csatlakozunk-e a Jézust halálra ítélő főtanácsához, amikor ítéletet mondunk egy embertársunk fölött, s ráhárítjuk valamilyen gonosz tettért a felelősséget?

Keresztény élethívatusunk, hogy a bennünk magként rejtőzködő Jézust életre keltsük. Amire mi képtelenek vagyunk, azt majd megteszi Ő, bennünk működő erejével. A farizeusi önámításra — hogy az igaz oldalon állok — pont a hitetlenség miatt van szüksége az embernek. A farizeus nem hiszi el, hogy igazzá és szabaddá teszi Őt az Úr. A farizeus csak magában bízik.

6.

Az emberek kezdettől fogva mitikus tisztelettel veszik körül a tudás letéteményeseit. Tőlük: a papoktól, prófétáktól, írástudóktól várják a világ magyarázatát, az életüknek irányt adó útmutatást. Egy igazi próféta az Ószövetség tanúsága szerint azzal menthette meg népét, ha az Úrtól kapott égi ismeret hirdetése által megnyitotta övéinek a megtérés kapuját.

Jeremiás prófétát azért kellett elnémitani, mert évszázados dogmát, a templom sérthetetlenségének dogmáját merete megkérdőjelezni, míg ellenségei, a papok és az írástudók saját *status quo*-juk megőrzésének eszközét látták abban. Azok a papok és próféták, akik jól ismerték ugyan a Tórát, ám tudásukat a megdönthetetlennek hitt igazságokra építve csupán emberi ésszel prófétáltak, a pusztulásba vezették a választottakat.

Szent Pál a Rómaiakhoz írt levélben kemény szavakkal ostorozza a tudás és az igazság birtokosainak pózába tévedt embert: „...te, aki ismered Isten akaratát — mondja —, és meg tudod különböztetni a jót és a rosszat, ...te, aki magadat vakok vezetőjének, oktalanok tanítójának, értetlenek mesterének tartod; ... — hogyan van az, hogy te, aki másokat tanítasz, magadat nem tanítod?” (Róm 2,17–22).

Lehangolóan hiteltelennek mutatkozik az a kereszténység, amely oktatja ugyan a társadalmat, s az isteni törvényekről prédikál, de maga semmibe veszi e törvényeket; s hasonlóképpen hiteltelennek bizonyul az a keresztény ember, aki Evangéliumról beszél másoknak, de életében nyoma sincs az örömhír gyakorlásának. Rá illik az apostol szava: „Te, aki a törvénnyel kérkedel, törvényszegéssel gyalázod az Istent. Meg van írva: Miattatok káromolják Isten nevét a pogányok” (Róm 2,23–24). Valójában persze nincs és nem is lehet kezünkben a tudás kulcsa. Ha hiszünk is az igaz élet felé vezető ösvény megváltó erejében, mi magunk sem birtokoljuk, legfeljebb szüntelenül keressük azt. A hatalmat megragadni és a szenvedést elkerülni; jólétünket, hírnevünket, sikereinket megmenteni; magunk alkotta biztonságot, emberi garanciákat teremteni; az életünket saját kezünkben tartani, és a függetlenség illúziójával irányítani azt — annyit jelent, mint nem Isten terve szerint, hanem emberi módon gondolkodni.

„Mit ér az embernek, ha az egész világot megnyeri, de a lelke kárt szenved?” (Mk 8,36–37). Jézusnak ez a kérdése egész lelkünket teszi a tudás kulcsává, mellyel kaput nyithatunk az üdvösség felé. Elveszíteni a világot nem kevesebb, mint földni mindazokat a vágyakat, amelyek elválasztanak Tőle; elengedni mindazokat a személyeket, akik „megszerezhetők” volnának ugyan, de nem az Ő ajándékai; lemondani azokról a szellemi és anyagi javakról, amelyek gazdaggá tennének, de akadályozzák az Emberfia követését. A világ megnyerésén és lelkünk kárvallásán kétségbe akkor eshetünk, ha értékesebbnek látjuk lelkünket annál, mint amit a világ kínál. Ha végtelen boldogságra hivatottnak ismerjük föl magunkat, míg csupán véges boldogságként tapasztaljuk meg azt, amit a világ nyújthat. Egyedül ehhez a Végtelenhez: a végtelen Szeretethez, végtelen Irgalomhoz való megterésünk lehet a *kapu kinyitása*, melyet belépni vágyó őszinteségünk talán mások számára is vonzóvá tehet.

AZ ETIKA OKTATÁSA AUSZTRIÁBAN ÉS NÉMETORSZÁGBAN

Anton A. Bucher, a salzburgi egyetem vallás-pedagógiai tanszékének professzora alig két évvel ezelőtt tette közzé kutatásainak eredményét (*Ethikunterricht in Österreich*, Tyrolia, 2001). A kötet valójában nemcsak az osztrák helyzetet vizsgálja, de kitekint Németországra, és részben az Amerikai Egyesült Államokra is. Ausztriában az 1997–98. tanévben kísérleti jelleggel nyolc iskolában vezették be a tantárgy oktatását, Németországban viszont immár három évtizedes múltra tekinthet vissza a tárgy. A szerző mindjárt előjáróban megjegyzi, hogy az egyszerűség kedvéért etikaoktatásról ír, holott a tárgy hivatalos elnevezése „Kultúrák, etika, vallások”. A monográfia elsősorban az osztrák Oktatási, Tudományos és Kulturális Minisztérium megrendeléséből 1999 őszén végzett vizsgálat eredményeit dolgozza fel, ezt azonban kiegészíti egy reprezentatív felmérés, amelyet az 1999–2000. tanévben iskolás tanulók körében végeztek.

A könyv áttekintést ad az etikaoktatás bevezetésének történetéről. Főleg két megfontolás sürgette az új tantárgy megalkotását. Az egyik ok az volt, hogy az utóbbi években mind Németországban, mind Ausztriában megnőtt azoknak a száma, akik nem kívántak részt venni a (kötelező) hittanórákon. Az új tárggyal a hit- és erkölctant nem tanuló diákok részére kívánták biztosítani azt, hogy iskolai órakeretben is felkínált — más javaslatok szerint: előírt — etikai oktatásban részesüljenek.

A tárgy bevezetése fokozatosan történt mindkét országban, bár eltérő időben kezdődött el. A németországi Rajna-Pfalz tartományban 25 év alatt 0,47%-ról 8,4%-ra nőtt a tárgyat választó diákok száma, Ausztriában az 1997–98-as tanévben 8 iskolában vezették be, a 2000–2001. tanévben már 76 iskolában folyt az oktatása. Ezekben az iskolákban a tanulók egy ötöde választotta az etika tantárgyat a hittanóra helyett. Nem igazolódott be azoknak az aggodalma, akik attól tartottak, hogy az etika „elszívja” majd a tanulókat a hittanóráról: a kiirratkozások mértéke nem nőtt azokban az iskolákban, ahol a tárgyat bevezették. (Ausztriában az egyházból kilépők száma 30.000 fölött van évente.)

Közel ezer diákot kérdeztek meg Ausztriában arról, hogy miért választotta az etikaoktatást hittan helyett. A legerősebb motívumnak a kíváncsiság és az érdeklődés mutatkozott (70%), má-

sodik okként a vallással szembeni közömbösség és a hittantanítással való elégedetlenség szerepel (50%).

Nagy vita folyt arról, hogy kötelezővé tegyék-e az etikaoktatást azok részére, akik nem tanulnak hittant. A diákok egy része éppen azért iratkozott ki a hittanóráról, hogy a szabadidejéből ne kelljen heti két órát feláldoznia, ők aztán természetesen tiltakoztak az etika kötelező jellege ellen is. A diákok többsége azonban nagyon (49%) vagy részben (32%) elégedett a tárggyal: érdekes, interaktív, nyílt és toleráns vitafórumnak tartják, és szívesen vesznek részt rajta.

Az etika tantárgyként történő oktatásának sürgetői joggal hivatkoznak a társadalomban — főleg a fiatalok között — mutatkozó általános értékvesztésre, a közösségi együttéléshez szükséges alapvető erkölcsi normák eltűnésére, az erkölcsi relativizmus térhódítására. A megkérddezett diákok két harmada helyeselte azt az állítást, hogy „tulajdonképpen nincs különbség helyes és hamis között, minden relatív”. A pedagógia alapkérdéséhez jutottak így el a vizsgáldások során: lehet-e egyáltalán értékekre, erkölcsi normákra nevelni az életbe belépő fiatalokat, és hogyan? Tanítható-e az erkölcs?

A kutatás során többféle módszerrel és szempontból vizsgálták az oktatás hatékonyságát. Természetesnek vehető, hogy az etikai ismereteket, a tárgyi tudást, az emberi cselekedetekre való erkölcsi reflexiót jelentősen növelte a tárgyat tanulókban. Egy harmaduk szociomórális magatartása is tartósan javult (csökkent az idegengyűlölet, egyáltalán az előítéletesség, nőtt a környezetvédelem iránti érzékenység, a kommunikációra való készség, differenciáltabban látták és értékelték életük eseményeit, mint az etikát nem tanuló társaik). A vizsgálatokból azonban az is kiderült, hogy magánéletükre, benső életvezetésükre alig hatottak az órán tanultak.

A tanulók válaszai szerint a következő témákkal foglalkoztak a legszívesebben:

- Világvallások, főleg buddhizmus, iszlám, zsidóság: 33%
- Okkultizmus, sátánizmus, szekták: 22%
- Szexualitás, szerelem, partnerség: 21%
- Szociális kérdések (kisebbségek, bevándorlók, szegénység, rasszizmus): 21%
- Önazonosság-keresés: ki vagyok, fejlődésem, lelkiismeret: 20%
- Általános etikai kérdések: halálbüntetés, abortusz: 19%

- Kifejezetten etikai témák: értékek, normák, filozófiai alapvetés: 14%
- Drogok, függőség: 4%
- Ökológia, környezetvédelem: 9%
- Család, szülő-gyerek kapcsolat, nemzedéki konfliktusok: 9%
- Egészség, helyes táplálkozás, anorexia: 6%
- Filmek: 5%
- Kereszténység: 3%

Igen tanulságos a monográfiának az a fejezete, amely az eddig elkészült tanterveket tekintti át. Németországban a hittanoktatásban részt nem vevő diákoknak vagy filozófiát, vagy etikát kell tanulniuk. Mindkettő elsősorban arra törekszik, hogy a tanulók életvezetési-tájékoztatói képességét, reflexív ítélőképességét fejlessze. A filozófiatanítás elsősorban az emberi tudásra, gondolkodásra, létre épít, az etikaoktatás viszont az értékekre és a normákra. A tanítás során számításba veszik a társadalom kulturális, vallási és világnézeti sokféleségét. A könyv áttekintést ad még nyolc további nyugat-európai ország (Svájc, Belgium, Luxemburg, Spanyolország, Portugália, Svédország, Finnország, Norvégia) tanterveiről is. Az eltérések a tárgy nevében és az oktatásra kerülő anyag tartalmában is igen nagyok. Talán csak abban egyeznek meg, hogy valamiféle etikai tudatosságot próbálnak kialakítani (Portugáliában és Spanyolországban például még az „etika” szó is hiányzik a tárgy elnevezéséből. Ehelyett: „Személyes és szociális fejlődés”, illetve: „Társadalom, kultúra, vallás”). Tehát kevésbé az alapértékekből indulnak ki, hanem inkább a tanulók autonóm önmeghatározásából, megpróbálva fölkelteni érzékenységet az etikai problémák iránt. Kötelező alapértékeknek elsősorban az emberi jogok nyilatkozatában elfogadott értékeket tartják.

Bennünket különösen érdekelhet a könyvnek az a része, amely hat posztkommunista ország (Litvánia, Lengyelország, Szlovákia, Szlovénia, Horvátország, Albánia) hasonló törekvéseiről számol be (fájdalmas hiánynak érezhetjük, hogy a magyarországi kezdeményezésekről nem ír). A tárgy neve ezekben az országokban többnyire „Etika”, Szlovéniában és Csehországban azonban „Állampolgári ismeretek”. A szerző megállapítása szerint a tantervekben érződik, hogy a szocialista erkölcs összeomlása után bekövetkezett erkölcsi vákuumot igyekeznek betölteni, elsődleges céljuk, hogy segítséget nyújtsanak a tanulóknak ahhoz, hogy a szabad jogállamiság körülményei között egy demokratikus társadalomban tájékozódni tudjanak. Az etikaoktatásban meghatározott értékek elfogadására, erkölcsös életvezetésre próbálják eljuttatni a tanulókat. A tantervek kevésbé kötődnek a társtudományokhoz, és a személyiségfejlődés alig kap helyet bennük.

Számunkra sokat mondanak még a volt NDK-ból lett német tartományok helyzete. Ebben a régióban a tanulók 60–70%-a vesz részt etikaoktatásban. Azért fontos adat ez, hiszen itt négy évtizeden át szünetelt a hitoktatás az iskolákban, s most is csak nehezen tud gyökeret verni. A régi Nyugat-Németország tartományaiban az etika a hittanóra pótlékának számít, a régi Kelet-Németországban viszont kötelezően választható tantárgy.

Az egyházak kezdetben idegenkedve fogadták az etikaoktatást, hiszen a hittantanítás riválisát látták benne. Az elmúlt évek tapasztalata azonban azt mutatta, hogy az etika nem szorítja ki a hittant, viszont fontos lehet mindazoknak, akik semmilyen vallási alapú morális tanításban nem részesülnek.

LUKÁCS LÁSZLÓ

ÚJ KIADVÁNYAINK

Elisabeth Kübler-Ross – David Kessler: Élet-leckék

Ára: 1.600,- Ft

Terri Apter: A magabiztos gyermek

Ára: 1.600,- Ft

Avery Dulles: Az egyház modelljei

Ára: 1.800,- Ft

Megvásárolható vagy megrendelhető a Vigilia Kiadóhivatalban:

1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em. 420.; Telefon: 317-7246;

486-4443; Fax: 486-4444; Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48.

A HIT MINT ÉLETERŐ Polgár Rózsa textilképei a ráckevei Keve Galériában

A gobelin, régóta tudjuk, olyan szövött kárpit, amelynek az anyagszerűség mellett — bizonyos képi világ megidézésén túl — *mélysége* is van. A színen és a formán, a síkon és a plasztikai megjelenítésen túl valaminő szakrális tartalom adja a keretbe szorított vagy szabadon terjeszkedő textilnek ezt a mélységet? Ahogyan az igazi művész, márpedig Polgár Rózsa ilyen gondolkodó, a *teremtett ihlet* állapotában nem kis munkával megjuhásztja az anyagot, egyúttal el is szakítja a földtől. A gobelinjein föltűnő tárgyi világ — akár a család kisközösségéből vétetett egy-egy motívum, akár a haza, a magyarság szorító gondjai közé tartozó történelemből — égi (bibliai s mítoszi) köröket érintvén szakrális jellegűt ölt. S ezzel a költői telítettséggel akarva-akaratlan megnő az értelmezési köre. Mert a szemmel befogadható alakzatok és motívumok szépsége — az egyszerű nézőt ez is lenyűgözi — attól eleven, hogy a textilkép nemcsak a láthatót mutatja, hanem szimbólumainak összetettségével a *mögöttest* is.

Eme, az életművet jól reprezentáló kamara kiállításon szereplő kárpitok, síkban megmaradó és plasztikailag izgalmas textilmunkák közül nem egy (*Anyaság* — 1986; *Az élet kenyere* — 1986; *Babatakaró* — 1979; *Tisztelet Magyarországnak* — 2000 stb.) épp a rejtett titok felfejtésével nyílik meg előttünk igazán. Mert a jelképekben — a hitvilágot és a mitológiát egyenrangúvá téve a valósággal — évezredek tapasztalata ötvöződik. A szabadságra táruklkozó szellem kap bennük létjogot. Az *Anyaság* (gobelin, gyapjú, pamut, selyem), ez a lebegő, ég s föld között keresztként? korpuzsként? kifeszülő utolérhetetlen testetlen tárgy, az anyában hordott gyermek iker-voltával, térbeliséget reprezentáló reddővel-gyűrődésével maga a szent kép. Ez az a ruha, amibe az ember ősi kultúrájának főalakja, a Nagy Istenanya, a Magna Mater, aki egyben a Mindenség és az istenek szülőanyja, éppúgy belebújhatna, mint a legegyszerűbb, mezei munkából hazaérkező, s áldott állapotának örömet, s a majdan következő fájdalmat alig titkoló paraszttasszony. Ám föld és ég csak az emberi természet kettősségével (az istenivel és az állattal) mutathatja azt az ellentmondásos jelleget, amelyet a Nagy Könyv példáz. A Bibliában ugyanis Éva, a halált hozó bűn anyja

a test esendőségét, míg Szűz Mária, a Megváltó Anyja a megtisztult lélek örökkévalóságát képviselve személyesíti meg e kettősséget. Az anya alakja — íme az *Anyaság* test nélküli ruhájának életszerű vagy arra utaló *lángolása* — a mitológia világegyetemében legfőképpen a fa, pontosabban az *életfa* motívumával kapcsolódik össze. Ha az üregek (edény, kút) és domborzatok (természeti, és a testrészeket ugyancsak szimbolizáló domborzatok) anyával kapcsolatos titkaira most nem térhetünk is ki, könnyű észrevenni Polgár Rózsa gobelinjének szellemiségét (amihez természetesen a technikai bravúr is kellett): az élet, a szülés, a sarjadzás mindeken fölötti magasabbrendűségét.

Egész életművét ez uralja, boldogsága is innen ered: a teremtés költői erejű fölnagyításából. Ezeken a textilképeken nem a természeti elemek vihara zajlik — jöllehet a *Gyűrődés* energikus árkaival valaminő tektonikus mozgásra emlékeztet —, hanem a megnyugvást kereső, s a szeretet hitében azt meg is találó lélek hullámozása. Másként — eme legbensőbb titok megváltása nélkül — hogyan is lehetne a *Babatakaró* szemérmes, önéletrajzi elemekkel teli gyerek portréja (önarcképfotó, születési évszám) a rácsok mögöttségben is boldog (fanyarul boldog) aranykor megtestesítője? Eme érzelmi kitérülködés hiányában a fémszál tündöklésében csaknem kozmikusá növesztett lurkóarc (*Gergő* — 1993) mutatná-e azt a világra rácsodálkozó szemet, amely a fonalerdő ősvadonából is mindig egy napsütötte tisztásra lát? De a textilképek mellett némely grafikának (pauszpapírra készített tollrajznak) is ez a motorja: a családi megihitség mint véderő, mint boldogságot sugalló állapot megvallása. A négy bábuformába rejtett, ám abból karakteres portréikkal kivillanó négy unoka csak így vonzhatja maga fölé azt a csilagsátort, amit az angyal képében megjelenő lelkiismeret fog feszíteni följük.

A Keve Galériában kiállított rajzokon (leginkább a *Gyűrődés* három tanulmányvázlatán) is látni, hogy Polgár Rózsa artisztikus vonalhálója oly intenzitással alakítja a szerkezetet, hogy lapjai önálló grafikaként is értékelhetők. Súlyuk a tömörítőerő változatosságában, a csomópontok: vonal- és folttestek összeszikráztatásában van.

Ám számomra, akármeekkora hatásúak is az említett grafikák, a núvumot itt is a textilképek: az egyéni és közösségi érzelmeket a hűség létélményeként megjelenítő szövött kárpitok jelentik. Ézredszet elcsodálkozhatom a baljós (hábo-

rús) történelemből ideemelt hétköznapi tárgy, egy egyszerű pokróc megdícsőülésén (*Katonakáro* — 1980) — a fölemelő, nemzeti színű sávval szemben a tragédiát egy döbbenetes évszám: 1945 jelenti, a művész édesanyja ekkor halt meg a körmendi bombázáskor —, egy sarokba odadobott *Esernyő* (1984) mint otfelejtett tárgy, mint Pilinszky *úrmagányát* s az ember megvertségét jelképező használati eszköz kitaszítoottságán-halálfélelmén (ehhez természetesen a tőle távolodók „feledékenysége” is hozzájárult). S *Az élet kenyere* és a *Művészek kenyere* (1987) — jóllehet főképp az utóbbi textilplasztikában szarkasztikussá nőtt a humor — most is megrendít.

Polgár Rózsa léleknyitogató „kulcslyukán” (*Tisztelet Magyarországnak* — 2000), mert érzékeltesen jeleníti meg az elől össze nem érő kabát? imög? mögül fölszélő föld-testet, hazánkra-szülőföldünkre látni. Ezzel az egészből kiszakított textil-térkép részlettel ugyanazt mondja, mint fönséges — ezúttal itt nem szereplő — *Himnusz*ával (1996). Viszont aki nagy hatású, az oltárt fókuszba állító gobelinjére, s azon a teret négy részre osztó, stilizált, ám fájdalmasan fölemelő keresztre emlékezik, annak a most először kiállított új oltárkép sem hat ismeretlenül. A kék-barna-aranyban játszó, alul bordűrös (madár-alakzatokból összeálló) tulipán-motívumaival díszelő gobelin két szárnyára Pál apostoltól való idézetek kerültek („A szeretet türelmes, jóságos, a szeretet nem irigykedik, a szeretet nem kérkedik.” 1Kor 13). A középső táblán, a valódi oltárképen pedig a *Himnusz* alakjaival rokon alakok, egymáshoz forduló, egymástól távolodó emberek találhatók. Ezt a képet is a keresztség vája ketté, mintegy utat mutatva — a szeretetben való egymásra találást szorgalmazva — a „tévelygőknek”. A hit mint életerő — az egész Polgár Rózsa-életmű esszenciája — ezt az oltárképet is beragyogja.

SZAKOLCZAY LAJOS

JOSEPH RATZINGER: A LITURGIA SZELLEME

Egyházunk liturgiája a megtestesült és feltámadt Ige liturgiája. A liturgia ünneplésében, a liturgikus eseményekben az üdvösségtörténet folytatódik, Krisztus és az egyház misztériuma válik jelenvalóvá. Egyszerűbben szólva, a liturgiában személyesen találkozunk Istennel és egymással, Jézus Krisztusban. Mindezt Joseph Ratzinger bíboros, a Hittani Kongregáció prefektusa fogalmazza meg *A liturgia szelleme* című művében. Olvasmányosan megírt könyvével a

hit mélyebb megértését, s a II. Vatikáni zsinat után megújuló liturgia külsőleg és belsőleg helyes végzését kívánja segíteni. A liturgiát a szerző freskóhoz hasonlítja, s a fenséges freskó dús részleteit árnyaltan világítja meg és kelti életre. A liturgia lényegét az Ószövetségből kiindulva tárja föl, és teológiaiilag is átgondoltta teszi a hívők által jól ismert liturgikus gyakorlatot, a keresztény kultusz kialakulásának történetét, a liturgikus események jelentőségét.

Megállapítása szerint a keresztény liturgia sohasem csupán egy közösség eseménye, hanem a megnyílt ég kultusza, amihez hozzátartozik az egyetemesség. A Jelenések könyvében az angyalok véget nem érő liturgiát végeznek (19,6). A kozmosz a keresztről beszél. Platón a *Timaios*zban a kozmoszba rajzolt „khi”-ről ír, ami X alakot mutat, tehát a kereszt jele, és ezt már Szent Jusztin vértanú keresztény szellemében értelmezte. A földi liturgia a beteljesült ígért és egyben a reménység liturgiája is. Új, nem emberkéz által emelt templom, amely még építés alatt áll. A történelem és a kozmosz összetartoznak.

Szentírási helyekkel igazolja, hogy a kultusz nem lehet tetszés szerinti, minden mozdulatnak, zenének, ruházatnak, kéztartásnak megvan az értelme és a hagyománya. Ezt az Ószövetség is világossá teszi, például az aranyborjú történetében, ahol az aranyborjú körüli tánc Isten imádása helyett „önmagunk körüli kerin-géssé”, pusztá szórakozássá válik.

Ratzinger bíboros a szent helyek, szent idők, a képek, a zene, a mozdulatok és testtartások, az emberi hang és a ruha teológiáját az atyák és a szent hagyomány szellemében mutatja be. A kereszténység ősi mozdulatát, a kitárt kezeket, amellyel Istenhez fordulunk, minden vallás ismeri. A kitárt kéz a hatalomnélküliség kifejezése, a béke aktusa, és egyben a remény mozdulata is. A keresztények számára a kitárt karoknak krisztológiai jelentése is van: a keresztre feszített Krisztus kitárt karjaira emlékeztet. Amikor kitárjuk karunkat, a Megfeszítettel akarunk együtt imádkozni. A nyitottság Isten felé egyben a felebarát felé történő odafordulást is jelenti.

Az atyák a liturgikus ruházat teológiájával kapcsolatban több szentírási helyre is figyelemmel voltak. A tékozló fiú történetébe az ember bűnbeesésének történetét is belehallották. A tékozló fiú atyja, miután megöleli hazatért fiát, azt mondja: „Hozzatok hamar a legdrágább ruhát” (Lk 15,22). A görög szövegben az *első* ruha kifejezés szerepel, ami az atyák számára Ádám teremtéskor kapott ruhája, az a ruha, amit Ádám bűnbeesésével elveszített. Minden ruha, amit azóta viselünk, csak szegényes pótlék. A

hazatért fiú hitével visszakapta első ruháját, és ismét Isten szeretetének ruhájába öltözött. A keresztelekor átnyújtott fehér ruha az örökkévalóság fehér ruhájára is utal, ami a Jelenések könyvében a feltámadottak tisztaságának a kifejezése (19,8). „A teremtestől és Ádám bűnbeesésétől az örökkévalóság fehér ruháig terjedő nagy ívet a liturgikus ruha szimbolizmusa tartalmazza, és mindezt a krisztológiai közép-pont hordozza: Vegyétek magatokra Krisztust.” (Ford.: Heller György; *Szent István Társulat*, Budapest, 2002)

ZIMÁNYI ÁGNES

GIACOMO FILORAMO: A GNOSZTICIZMUS TÖRTÉNETE

A kereszténység történetének kezdeti korszakát a sokféleség jellemzi. Ez az önkeresés, a zsidósággal és a görög-római kulturális szemlélet-móddal szembeni önmeghatározás, valamint a hit- és intézményrendszer fokozatos kialakulásának az időszaka. Ennek szerves része és ebben játszik fontos szerepet a gnoszticizmus, amelynek a történetét és elsősorban az eszmérendszerét próbálja meg a szerző elénk varázsolni. A könyv megírása óta (1983) eltelt közel két évtized alatt azonban a kutatás sokat fejlődött (lásd például M. A. Williams: *Rethinking 'Gnosticism'. An Argument for Dismantling a Dubious Category*. Princeton, 1996). Ennek következtében a Filoramo könyvéből a magyar olvasó elé táruló gnoszticizmus képe a mai kutatásban már másként fest, több kijelentése árnyalható és/vagy vitatható. Így az *Elenchos* (vagy *Refutatio omnium haeresium*) című munka ismeretlen szerzője minden bizonnyal nem azonos a római íróként elkönyvelt Hippolütossal, aki valójában Kis-Ázsiában élt és alkotott, s akinek ránk maradt művei elsősorban exegétikai jellegűek (lásd C. Moreschini – E. Norelli: *Histoire de la littérature chrétienne antique grecque et latine*. I: *De Paul à l'ère de Constantin*. Genf, 2000, 279–295., amelynek román nyelvre lefordított változata pillanatnyilag az egyik legnaprakészebb ókeresztény irodalomtörténet).

Ettől függetlenül Filoramo könyvének magyar fordítása kétszertelenül öröndetesnek is minősülhetne — hiszen komoly hiánypótlónak számíthatna —, amennyiben a hiányosság, a rendszertelenség és a gondatlanság nem nehezítené az olvasást, és nem kérdőjelezné meg tudományos használhatóságát. Alapjában véve, azt hiszem, alig van hibátlan oldal. Ebből kifolyólag szinte lehetetlen a helyesírási- és nyomdahibák tömkelegét felsorolni. Például Quispelt

(Quispel, 7), Burdieu (Bourdieu, 21), Cerfaux (Cerfaux, 23/46), könynyen (28) *Aversus haeresis* (*Adversus haereses*, 31), *Protentikosz* (*Protreptikosz*, 35), porté (portré, 103), quamrami & quamrani (qumráni, 112), valentinus (valentiniánus, 165), Sopha (Sophia, 166), Nag-Hmmadi (Nag-Hammadi, 193), antropogónia (antropológia, 202, 205, 222). Néhány alapvető gondatlanságra azért azonban fontos rámutatni: ilyen a könyvek és folyóiratok címeinél a dőlt betű rendszertelen használata, a bibliográfiai utalások töredékessége (például 179/423, 281/708), a francia idézetek és kifejezések fordításának elhanyagolása (9/8; 68/132; 146; 184: „mitosz-bricolage”; 185: „pedant”?; 305), a tudományos folyóiratok évfolyamainak számként történő feltüntetése.

A magyar fordítás több esetben homályos (például „belemerül változás világába”, 106; „áthidalt ezt a különbséget”, 114; „így vetít a gnosztikus a mitológikus képzelet vásznára olyan isteni cselekedeteket, fordulatokat, száműzetéseket”, 131; „azért jött, hogy elhozza Péternek a gnózis, akit erre kiválasztott, és más tanítványoknak”, 272), néha pedig kifejezetten hibás, ami annál is inkább zavaró, mivel a könyvet teológiaiilag lektorálták: „az a működési zavar, amely a hivatalos vallási intézmények tevékenységében akkor a kereszténység, ma a pogányság kapcsán jelentkezik” (20). A fordító szemmel láthatóan felcseréli a „pogányság” és a „kereszténység” fogalmakat.

Meglepő az idegen kifejezések használatának a gyakorisága (például „feminin dimenzió”, 150, 153; „minden emanálódott”, 156; „repríz”, 176; „olyan tiszta potencialitás állapotában lévő totalitás”, 187; „vallási entuziazmus”, 328; „negligálta”, 371), ami arra enged következtetni, hogy a fordító járatlan a magyar teológiai nyelvezetben és minden bizonnyal magában a teológiában is. Ezt a feltételezést támasztja alá az a tény, hogy a fordító a valentiniánus Ptolemaiosz gnosztikus szerző nevét az olasz Tolomeo alapján Tolomeus-nak (32) vagy Tolomeosz-nak (151, 159, 160, 168, 188, 260, 292, 351) fordítja. Nem beszélve az Ireneosz idézetekről, amelyek csak nagyon hozzávetőlegesen egyeznek az eredeti szöveggel; valamint az „emberistenek” (323-tól) kifejezésről, amikor a vallástörténet elsősorban „isteni emberek”-et ismer.

Mindent összegezve a könyv szakszerű újrafordítása lenne a legcélszerűbb. (Ford.: Dobolán Katalin; *Paulus Hungarus – Kairosz Kiadó*, Budapest, 2000)

JAKAB ATTILA

MÓSER ZOLTÁN: MONDOTTAM EMBER... Képek Madáchhoz

Az album bevezető tanulmányában Jelenits István írja Madáchról: „Roppant intenzív, de nem rendszeres szellemi tevékenységet folytatott. Nem volt igazán jó mester, kicsit kapkodva élt, és amatorként nézett szét a szellemi világban. De lehet, hogy enélkül nem született volna meg a *Tragédia*; ha ugyanis módszeresebben beledolgozza magát a filozófiába, akkor valószínűleg nem merete volna megírni.” (7.) És valószínűleg Móser Zoltán sem merete volna megszerkeszteni új albumát, ha csak a látvány és a szó, a fénykép és a költői-bölcséleti értelem összeillesztésének — tagadhatatlan — nehézségeire figyelt volna. Mert noha nem figyelni rá nem tudott, mégiscsak úgy döntött, hogy belevág. Mely döntés súlyáról többek között kötetének zárógondolatai árulkodnak. Kötetéhez hosszú évek szolgáltak nekifutásul. Konkrétan évtizedek során rögzített emberi arcok és angyalábrázolások, amelyek végül — mintegy önmaguktól, a szerves anyag önmozgásának köszönhetően — három egységből álló szerkezetbe rendeződtek. De mondhatnánk úgy is, hogy szerencsés konstellációnak lehetünk tanúi, amennyiben két önálló világ lép párbeszédre egymással. Egyfelől Madách művének bizonyos mondatai Lucifertől, Ádamtól és Évától, amelyek ugyanakkor a *Tragédia* egészét képviselik; másfelől angyalokat, férfiakat és asszonyokat ábrázoló képek, amelyek egyúttal Móser fotóművészi, azon belül portréművészi pályájának (Madách felől) válogatott lenyomatai. Tehát nem Madách-illusztrációkkal van dolgunk, hanem, igaz ugyan, hogy nem „professzionális”, hanem „amatőr”, de talán éppen ezért izgalmas Madách-értelmezésekkel; ami persze egyúttal Móser immár „professzionális” önértelmezése is: mit tud kezdeni a látvány művésze a szóval, mit hall meg belőle, s miként válaszol rá?

A kötet páros oldalain egy-egy Madách-idézet áll, a páratlanokon a hozzárendelt Móser-fotók. Ugyanannyi hely jut a szövegnek, mint a képnek. A strukturális egyensúly persze nem a fotóművész harsány becsvágyát vagy magabiztos önértékelését tükrözi, pusztán a vállalkozás természetéből fakad. Az egyik oldalon tehát a kiállózott szövegkoncentrátum, ráadásul nem feltétlenül a közhelyesült mondatok sorából (ahogyan azt a címből sejtíthetnénk), a másik oldalon a komponált (pontosabban észrevett és rögzített) látvány. Önálló mindkettő, de így, kötetbe szerkesztve kölcsönösen új értelmet nyerhetnek. Így például *A végtelennel kezdet fogva*

című első fejezetben. (A három nagyobb egység címei egyébként nem a *Tragédiából*, hanem Madách költeményeiből valók.) Utószavában Móser Rilket és Klee-t említi, tehát a szó és a kép művészei közül azt a kettőt, akik nélkül angyalokról beszélni, legalábbis felelősen, ma már talán nem is tudnánk. S nem véletlenül volt a fotóművész egyik dilemmája, vajon „meri-e vállalni a Lucifer–Angyal azonosítást”? (91.) De nem tehetett másként, hiszen a bukott angyal minden bizonnyal elbukásának ívében láthatta (és egyúttal tudhatta) meg a legtöbbet abból, ami ellen fellázadt: a teremtésből. S ezt az ívet próbálja most Móser látványdokumentumokkal (és Madách segítségével) újfent kimérni. Nézzük csak a Lucifer–Angyal-blokk keretét! A nyitó idézet így szól: „Aztán mi végre az egész teremtés?” S mellette Szent István kőkoporsójáról láthatunk egy angyalt, aki — legalábbis ebben az összefüggésben — rosszkedvűnek, sőt unottnak látszik, a kozmikus unalom klasszikussá dermedt formájaként. A záró idézetben pedig ezt olvashatjuk: „Ne félj, betöltöd célodat te is...” A megfelelő páratlan oldalon egy sugárzóan boldog és magabiztos, pontosabban a teremtés értelmében és szépségében biztos angyal néz szembe velünk, a gömöri Karasz-kőről. Ha tetszik, éppen a luciferi út inverzéről van szó, egyfajta visszafordított bukásról (Nietzschének volna rá szava, s ha mondani akarná, így mondaná: *Umkehrung*), míg persze az út íve és gazdagsága változatlan — bizonyíték rá az unatkozó és a mosolygó angyal közétérelt még tíz angyal, és még tíz idézet.

A Madách-mű legintellektuálisabb szereplője, Lucifer után az albumban először Ádám, majd Éva következik. Az önmagukban is értelmezhető képzőművészeti alkotásokról készített fotók után körülbeszélhetetlenül beszédes képeket látunk férfiakra és asszonyokra. Ám itt, ahol a szó elhagyja a szemlélőt, s ez volna Móser Zoltán albumának egyik legfontosabb értéke: mégiscsak akad társa, a páros oldalon található Madách-mondat formájában. (*Masszi Kiadó*, Budapest, 2002)

BAZSÁNYI SÁNDOR

SZERB ANTAL: ÖSSZEGYÚJTOTT ESSZÉK, TANULMÁNYOK, KRITIKÁK

Ismét kikerekedett egy sorozat: a karácsonyi könyvvásárra a Magvető Kiadó megjelentette a Szerb Antal irodalomtörténeti tárgyú írásaiból összeállított válogatás utolsó két kötetét. Az *Összegyűjtött esszék, tanulmányok, kritikák I–III.*

az író teljes tudományos munkásságát tárja az olvasóközönség elé.

„Minél inkább ég fejük felett a ház és egész ostromolt várunk, ez a vén Európa, annál együgyűbb és megrendítőbb szeretettel szorítjuk magunkhoz éjszakai barátunkat, a szép könyvet.” Szerb Antal egy 1942-es almanach előszavában megfogalmazott sorai akár hitvallásként is felfoghatók: ő valóban kizárólag a könyvért, az írásért élt. Ezt az üzenetet továbbítja a Magvető Kiadó új sorozata. A három kötetből álló válogatás tematikus szempontok szerint tagolja Szerb Antal elméleti munkásságát. Az első, a korábban kiadott *Hétköznapi és csodák* a világirodalommal foglalkozó írásokat tartalmazza, a másodikban a magyar irodalomra vonatkozó tanulmányok jelentek meg, a harmadik pedig vegyes írásokat közöl. Mindhárom kötetben találunk eddig kiadatlan cikkeket, lektori jelentéseket, az alapos jegyzetapparátus és névmutató pedig megkönnyíti az eligazodást.

A második kötet, a *Mindig lesznek sárkányok*, a magyar irodalommal foglalkozik, a kezdetektől a Nyugat időszakáig. Akárcsak a szerző híres *Magyar irodalomtörténete*, ez is átfogó képet nyújt irodalmunkról. A könyv két részre oszlik, az elsőben esszék, tanulmányok kaptak helyet, a másodikban könyvismertetések, kritikák és azok a lektori jelentések, amelyek még a szakemberek számára is újdonságszámba mennek, hiszen sehol nem jelentek meg eddig. Néhány tanulmány, például a Berzsenyi, Kölcsey vagy Vörösmarty költészetét ismertető írás, vagy a kortársak műveit véleményező kritikák a magyar irodalomtudomány értékes alapművei. Szerb Antal azonban szépíró is, talán ezért lehetséges, hogy akár a laikus olvasó számára is érdekfeszítő olvasmány legyen az, ami lehetőleg volna száraz tudományosokdás is.

A *kétarcú hallgatás* címet viselő harmadik kötet igazi irodalmi csemege. A szerző vegyes tárgyú, néha könnyedebb műfajú írásaiból kiviláglik a szemlélődő és látó Szerb Antal ragyogó írásművészte. Az esszék, útirajzok, nyilatkozatok, interjúk között megtaláljuk a *Nagy írók kis mondatokban* című kisantológiát is, amely által Szerb Antal a világirodalom néhány nálunk (akkor még?) ismeretlen nagy egyéniségét kívánta bemutatni a magyar olvasóknak — természetesen saját fordításában. Ebben a kötetben mutatkozik meg igazán Szerb Antal világ-szemlélete, amikor mintegy céltalanul, csupán az írás és kultúra szeretetéből adódóan kalandozik a művelődéstörténet és irodalom eddig járatlan útjain. Az íróember „kulturális misszionárius, az Igazság katonája”, írta naplójában. Ez a sorozat megmutatja, hogy az igazságot való-

ban lehet és kell is a kultúra által keresni. (Magvető Kiadó, Budapest, 2002)

PAP VERA-ÁGNES

VASY GÉZA: ILLYÉS GYULA

Az „Élet-kép” sorozat, amelynek Vasy Géza könyve az ötödik darabja, óriási segítségére van tanároknak és diákoknak. Nem a ma oly divatos elméleti monográfiák példáját követik ezek a szép kiadványok, hanem az írók életrajzát helyezik középpontjukba, s az időrendiséget követve közlik a műalkotások sorrendjét, szemegetve kritikai fogadtatásuk legjellemzőbb megállapításaiból. A külföldi irodalomtudományban újabban megnövekedett az életrajziság s vele párhuzamosan a filológiai kutatás becsülete. Mi alighanem egy lépéssel hátrébb vagyunk, ezért is kezdeményezők ezek a tömör, lényegre törő pályaképek.

Vasy Géza írásának az a tény is különös jelentőséget ad, hogy bármilyen meglepő, Illyés Gyulának eddig nem olvashattuk ilyen alapos életrajzát. Van kitűnő meglátásokban bővelkedő összegzés költői világképéről (Izsák Józseftől), halála után nem sokkal jelent meg Tüskés Tibor kitűnő kismonográfiája, tanulságos írások tárgyalják iskoláit, Tihanyban töltött hónapjait, a különböző évfordulókon megvilágító tanulmányok tárták föl életműve jellegzetességeit, s először illet volna említenünk Domokos Mátyás szöveg- és naplókádásait és *Adósságlevél* című könyvét. Életrajza azonban mindeddig nem volt! Holott a személyes élet s a kor összefüggéseinek ismerete nélkül a mű inkább csak lebeg az ösztönző és elményeit adó valóság fölött. Vasy Géza nagy érdeme, hogy ezeket az összefüggéseket korrekt módon, a lényegre összpontosítva foglalta össze, sok értékes adalékkal gazdagítva eddigi ismereteinket, bevilágítva néhány eddig inkább legendásított homályos élettényt, például Illyés, József Attila és Flóra sokfelől és sokféleképp méltatott szerelmi háromszögét. Nagyon vonzó, hogy megmondja, mit nem tud, s mi sem tudhatunk pontosan. Érdeme, hogy értékük szerint méltatja az Illyés által művelt különféle műnemeket, s finoman utal arra, hogy művei nem egyenletesen magas színvonalúak, például drámáit nem fogadja oly nagy méltánnyal, mint költeményeit vagy a *Puszták népét*. (Ami persze nem jelenti azt, hogy az ízlés módosulásával ne változzék a jelenlegi állapot.)

Tavaly emlékeztünk a költő születésének századik, idén halálának huszadik évfordulójára. (Temetésén Belon Gellért mondott megrendítő búcsúztatót.) Ott és akkor, a Farkasréti te-

metőben az egyetemes magyarság ügyének nagy képviselőjétől búcsúzva, ki gondolta volna, hogy néhány év elteltével megkezdődik az „Illyés-revizió”, amelynek során lesznek akik magatartását megalkuvónak, versbeszédét avítt-nak mondják? Ki hitte volna, hogy a magyarság öntudatra ébredésének folyamatából némelyek éppen Illyést zárnák ki? Illyés Gyula életművét valóban nem lehet és nem is szabad kiszakítani történelmi összefüggéseiből. Máskülönben *Szellem és erőszak* című, tíz évig megjelenésre váró kötetének címét sem lehet értelmezni. Valójában egy erőszakra épített korban a magyar szellem védelmezője, képviselője volt, aki teljes mértékben megérdemli azt a tiszteletet és szerepet, amely Vasy Géza *Illyés Gyula évszázada* című munkáját épp úgy áthatotta, mint most megjelent alapvető életrajzát. (*Elektra Kiadóház*, Budapest, 2002)

RÓNAY LÁSZLÓ

FÉNY A KANYARON TÚL

Életünket ritkán éljük meg nyílegyenes, biztos útként. Nem hiányoznak abból az éles és beláthatatlan kanyarok sem, amiken túl nem tudjuk, mi következik. Egyes kanyarok pedig teljesen más irányba fordíthatják életünket.

Ilyen éles kanyarokkal tűzdelt az élete Szilvinek (Dér Denisa), a drogos lánynak Dér András *Kanyaron túl* című filmjében. Az „anyag” teljes fordulattal vitte rossz irányba útját, s most szüksége lenne egy hasonlóan nagy kanyarra a visszatéréshez. De kanyargós az útja Mágocsnak (Bubik István) is, aki papként a drogosok pásztorra akar lenni, és Szilvinek próbál segíteni. Feladatában rengeteg beláthatatlan fordulat és nehézség akadályozza. A film kettejük küzdelméről szól, egymással és együtt a szer hatalma ellen.

Ismét egy drogos film. Számítalan született az utóbbi évtizedben — jelezve a téma aktualitását —, s mi általában főleg Hollywood termékeit ismerjük. Sajnos a *Kanyaron túl* sem képes felvenni a versenyt a közönség meghódításában a plazák populáris celluloid termékeivel. Pedig nem csak az értelmiségiek szűk körét lenne képes megszólítani. Az alkotást egyszerűség és bizonyos értelemben hagyományosság jellemzi. Történetsszövése lineáris, világos. A mesét azonban át meg átszövi a finom szimbolika és az igen gazdag, kidolgozott képi világ, amely a film egyik legnagyobb értéke. A képek egyrészt leplezetlenül megmutatják azt, ami van, ami történik, másrészt rajtuk keresztül feltárul a valóság mögött, láthatatlanul rejtőzködő misztérium. Szépítés nélkül ismerhetjük meg a drogos szubkultúra

durva világát, sőt közelről láthatjuk az anyagot és befecskenkezését. A kábítószer a vérral keveredik, s az egész képernyőt betölti lassú hullámzás képsora plasztikusan fejezi ki, ahogy az ember lényegébe-vérébe hatol a könnyű, cseppfolyós mámor világa, s így nem hagy szabadulni. A film helyszínei szintén egyszerre mellbevágóan valóságosak és jelkép erejűek: a szereplők benső útjának és az isteni építkezésnek az állomásai, szimbólumai. A rendező bátor vonásokkal rajzolja meg az emberi élet és az isteni kegyelem misztériumát, s közben mégsem érezzük soha didaktikusnak vagy „térítőnek” üzenetét.

Végre egy keresztény szellemiségű drogos film. Ez kiválóan megmutatkozik a pap ábrázolásában. Kevés ilyen, a hit szemével is hiteles papképet láthatunk filmen. Alakja nem a társadalomban élő „pap-sztereotípiáknak” megfelelő, és nem is idealizált, ugyanakkor átsugárzik rajta hivatásának misztériuma. Szolgálatát által Krisztus, a Jó Pásztor képmása, aki „krisztusként” nyúl az „utolsók”, az elveszettek után. Útján többszörösen megkísértetik: egyházi előléptetés, női gyengédség, de ellenáll. Látszólag, mint Krisztus, bele is bukik vállalkozásába, Júdas (Tamás) árulása miatt. Mivel „csak” képmás, a végső győzelem nem is az övé: kudarca után csak Krisztus kegyelme győzhet a lélekben, melynek viszont eszköze volt az ő közvetítő szolgálata. A másik főszereplő, Szilvi a bűnös nő, akit Jézus (Mágocs-Krisztus) gyógyíthatna meg. Bibliai párjától eltérően azonban ő nem borul rögtön Krisztus lábai elé, neki még hosszú utat kell megtennie, sok buktatóval. Alakja kulcsfontosságú, rajta keresztül tárulnak fel Mágocs krisztusi-pásztori szolgálatainak nehézségei, gyümölcsei. Benne érhető tetten legtisztábban a kettejük kapcsolatában munkálkodó, de rajtuk túlnövő, titokzatos isteni kegyelem. Dér Denisa nagyszerű játéka igazi karakterré teszi Szilvi figuráját, annak sokarcúságát, alakulását is megjelenítve.

A film vége bizonytalanságot hordoz, de nem nyomasztó: a kanyaron túl Krisztus fénye már feldereng. A kulcs végső soron Szilvi kezében van, de mi sem maradhatunk közömbös szemlélők. A film nyitottsága különös erővel szólít meg minket is: mi mit tettünk — például az egyházban, az iskolában, közösségeinkben — az „utolsókért”. Dér András filmjét minden lekipásztornak, pedagógusnak és fiatalnak meg kellene néznie, hogy lássuk: úton vagyunk — (egyházi) életünkben, a nevelésben, a drogkérdésben — kanyargós, problémákkal tűzdelt úton, de a kanyaron túl mindig Krisztus útmutató fénye világít.

MÉSZÁROS GYÖRGY

SOMMAIRE

L'enseignement de l'éthique

- CSABA LÁSZLÓ GÁSPÁR: Éthique – métaphysique – dogmatique
 ZOLTÁN FRENÝÓ: L'apprentissage de la vertu et l'éducation morale
 FERENC BERAN: Les questions de l'enseignement de l'éthique
 ISTVÁN KAMARÁS: „Connaissance sur l'homme”: défi et chance
 pour les écoles chrétiennes
 ÁGNES FAZEKAS: Les difficultés de la discipline
 ■ Essais de László Füzi et László Rónay

INHALT

Ethikunterricht

- CSABA LÁSZLÓ GÁSPÁR: Ethik – Metaphysik – Dogmatik
 ZOLTÁN FRENÝÓ: Das Erlernen von Tugenden und die Moralerziehung
 FERENC BERAN: Fragen des Ethikunterrichts
 ISTVÁN KAMARÁS: „Menschenkenntnis”: Herausforderung und Chance für die
 christlichen Schulen
 ÁGNES FAZEKAS: Schwierigkeiten der Disziplinierung
 ■ Essays von László Füzi und László Rónay

CONTENTS

About Teaching Ethics

- CSABA LÁSZLÓ GÁSPÁR: Ethics – Metaphysics – Systematic Theology
 ZOLTÁN FRENÝÓ: Learning Virtues and Moral Education
 FERENC BERAN: Problems in Teaching Ethics
 ISTVÁN KAMARÁS: „Knowledge of human”: Challenges and Possibilities for
 Christian Schools
 ÁGNES FAZEKAS: Difficulties in Keeping Discipline
 ■ Essays by László Füzi and László Rónay

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztő: BENDE JÓZSEF Szerkesztőségi titkár és tördelő: KÁLMÁN ZOLTÁNNÉ

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,

KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Rt.; Felelős vezető: Erdős András vezérigazgató

Lapunk megjelenését a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alapprogramja támogatja

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Piarista köz. 1. IV. em. 420. Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta Rt. ÜLK, a Magyar Lapterjesztő Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk számla száma: OTP. VII. ker. 11707024–20373432. Előfizetési díj: 1 évre 2.040,- Ft, fél évre 1.020,- Ft, negyed évre 510,- Ft, egy szám ára 200,- Ft. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: 50,- USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10–14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 200 Ft

VIGILIA

SZEMLE

- A hit mint életerő. Polgár Rózsa textilképei
a ráckevei Keve Galériában
- JOSEPH RATZINGER A liturgia szelleme
- GIACOMO FILORAMO A gnoszticizmus története
- MÓSER ZOLTÁN Mondottam ember... Képek Madáchhoz
- SZERB ANTAL Összegyűjtött esszék, tanulmányok, kritikák
- VASY GÉZA Illyés Gyula
- DÉR ANDRÁS Kanyaron túl

A SZEMLÉKET ÍRTÁK Bazsányi Sándor, Jakab Attila, Mészáros György,
Pap Vera-Ágnes, Rónay László,
Szakolczay Lajos és Zimányi Ágnes

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- Kapcsolatok a keleti és nyugati kereszténység között
- „Szálla alá poklokra”
- A vallási tapasztalat
- Fried István, Gánóczy Sándor, Gömöri György, Heidl György, Gabriel Marcel és Karl Rahner tanulmánya
- Paul Claudel, Makay Ida, Makkai Ádám, Saád Katalin, Tandori Dezső és Vörös István írása

ISSN 004260242-4

9 770042 602425